MAX

4

MEMO

VMBO-KGT

Geschiedenis

LEERBOEK

NAAM EN KLAS:

.....

MALMBERG

MEMO

4 VMBO-KGT

Geschiedenis

LEERBOEK

Auteurs
Sanne van den Dries
Pia Fruytier
Katja Krediet
Greetje Ligthart
Nadya Molenaar
Judith Tadema
Stefan Voeten

Eindredactie
Katja Krediet
Judith Tadema

Met medewerking van
Gerard Rozing

MAX Release 5.0

www.memo-malmberg.nl
Malmberg, ’s-Hertogenbosch

Aan de slag met *Memo*

Een goede voorbereiding op je examen

Memo **helpt je om je goed voor te bereiden op je examen.**

Elke paragraaf bestaat uit drie subparagrafen.

Het leerdoel geeft aan wat je gaat leren in de subparagraaf.

Deze tekst geeft aan waarover de subparagraaf gaat.

De kopjes zorgen voor een duidelijke structuur.

Begrippen zijn herkenbaar en helder gedefinieerd.

Deze tekst geeft aan waarover de hele paragraaf gaat.

De verwerkingsvragen helpen je de teksten goed te begrijpen.

Hier oefen je telkens met een examenvaardigheid.

Vind je het moeilijk? Oefen dan verder in het Oefenboek.

Leerboek

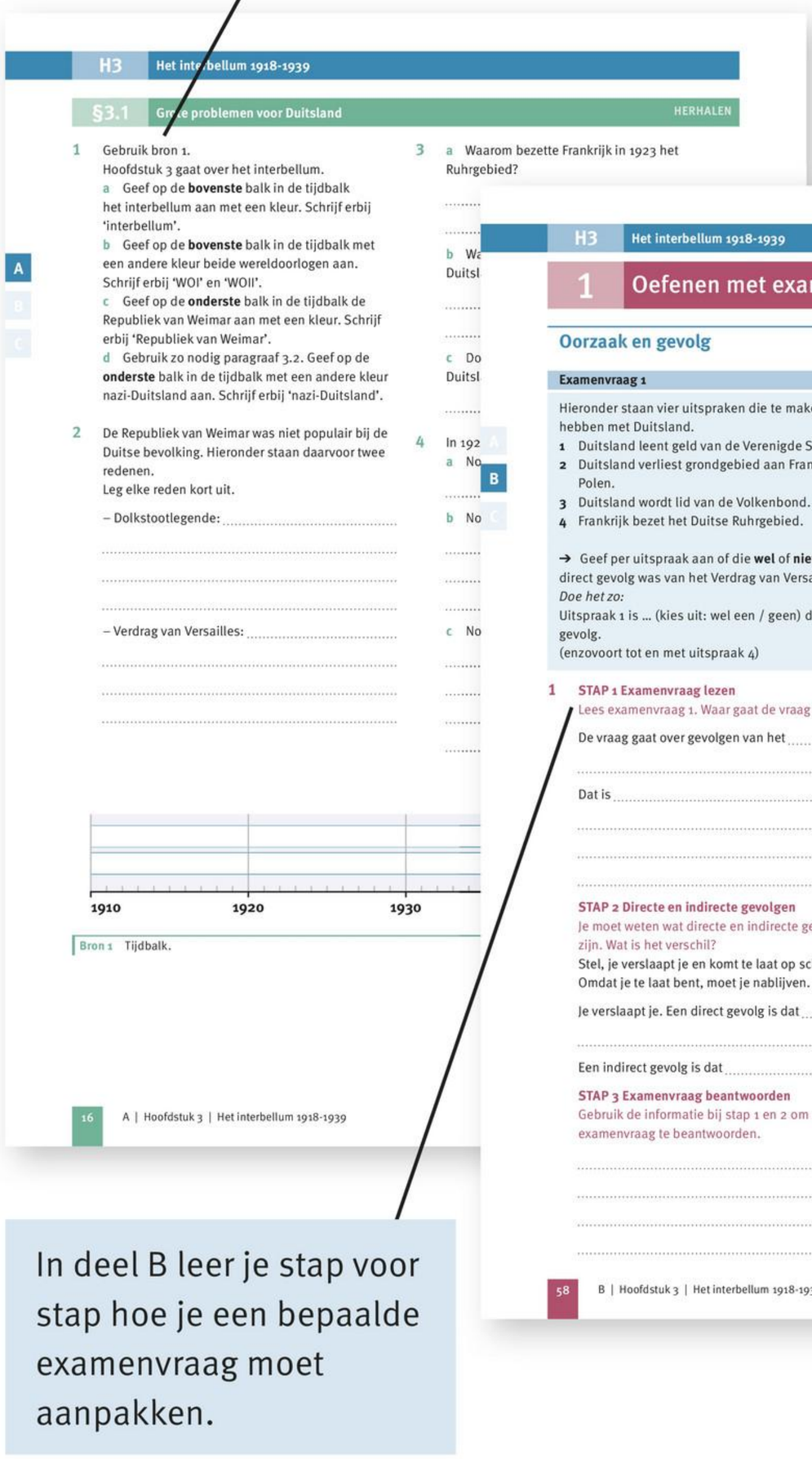
In het Leerboek vind je alle leerstof voor het examen. De verwerkingsvragen helpen je de leerstof te begrijpen. Sommige verwerkingsvragen zijn taalvragen: ze helpen je de leerteksten te begrijpen en antwoorden te formuleren. Verder oefen je in elke subparagraaf met een examenvaardigheid. In de afsluiting van elk hoofdstuk vul je een samenvatting in. Ook staan hier alle leerdoelen, begrippen, personen en jaartallen overzichtelijk bij elkaar.

Online

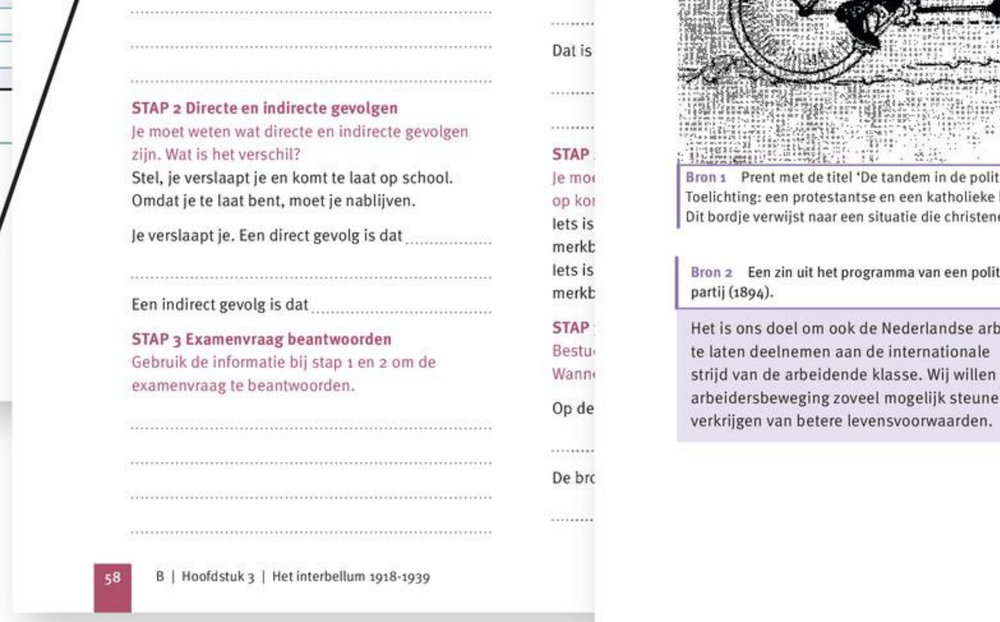
Je kunt met *Memo* online werken, met de boeken of met allebei. In de online omgeving vind je:

- een ontdekkingsplaat met filmpjes waarmee je een beeld van de tijd krijgt;
- feedback op je antwoorden;
- Test jezelf en Oefentoetsen waarmee je kunt zien of je de stof beheerst;
- Flitskaarten voor het leren van begrippen, personen en jaartallen.

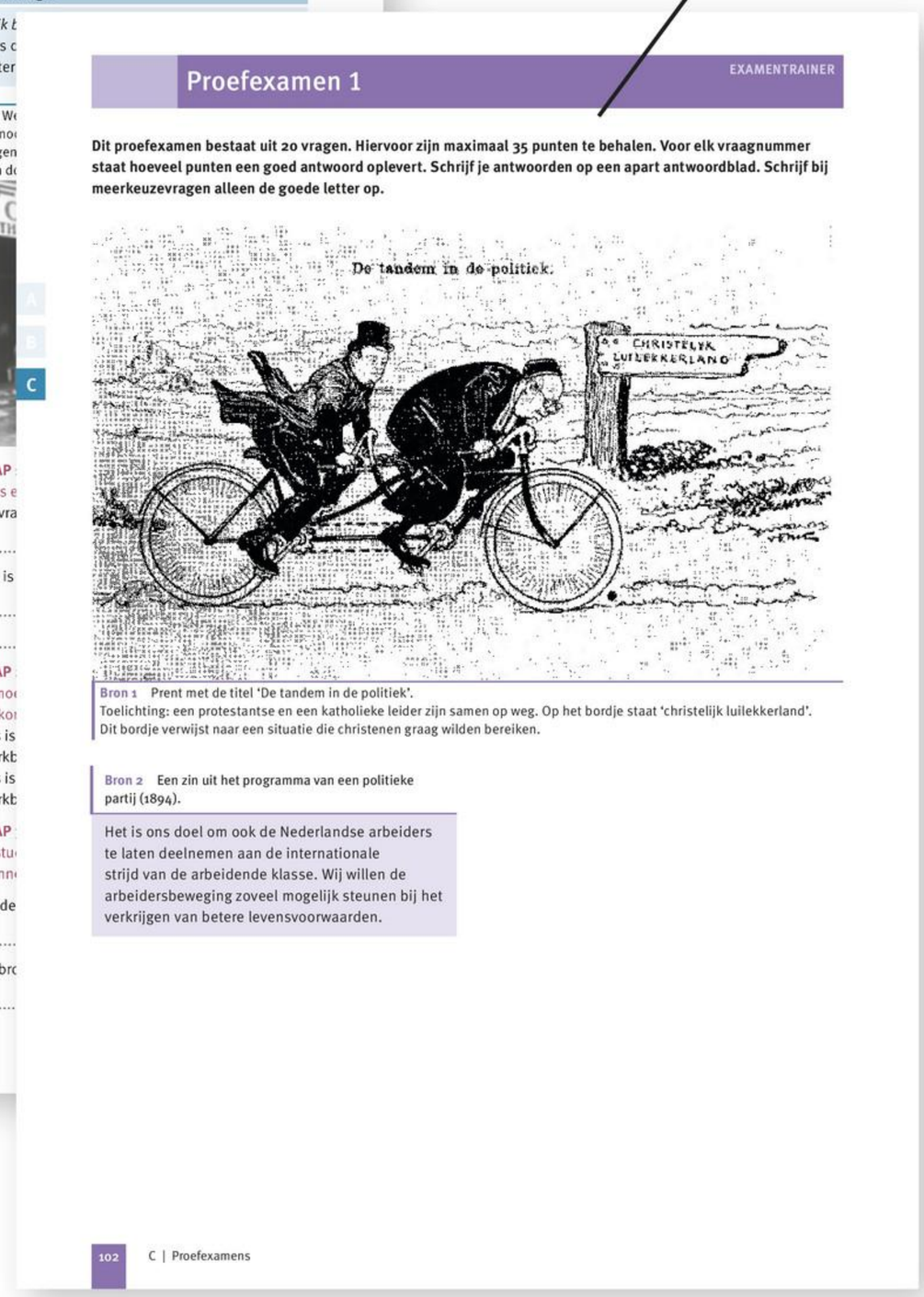
In deel A herhaal je de leerstof met behulp van vragen.

In deel B leer je stap voor stap hoe je een bepaalde examenvraag moet aanpakken.

In deel C staan twee proefexamens om extra te oefenen voor het examen.

Oefenboek

In het Oefenboek kun je alle leerstof en de examenvaardigheden extra oefenen.

- Deel A bevat opdrachten waarmee je alle leerstof kunt herhalen, bijvoorbeeld voor een toets of voor het examen. Het is een tweede samenvatting.
- Met deel B kun je de examenvaardigheden trainen. Je leert hoe je stap voor stap verschillende examenvragen aanpakt. Deel B bevat ook een oefenexamen per hoofdstuk.
- Deel C bevat tips voor je examen(voorbereiding) en twee proefexamens.

Voor je docent

Het uitgebreide docentenmateriaal bevat:

- antwoordenboeken en een voorbeeld-pta;
- hoofdstuktoetsen op examenniveau;
- een powerpoint bij elk hoofdstuk met onder andere formatieve toetsen;
- kant-en-klare activerende opdrachten (keuzeopdrachten);
- een docentendashboard, dat overzicht geeft over de resultaten van leerlingen.

Betekenis symbolen

ga naar je Oefenboek als je verder wilt oefenen

ga naar de online leeromgeving voor handige extra's

deze opdracht helpt je bij begrijpend lezen, antwoorden formuleren en woordenschat

Inhoud

1 Staatsinrichting van Nederland 1848-nu

•	Oriëntatie	6	
1	Koning en parlement	10	BASIS
2	Politieke stromingen	16	BASIS
3	Sociale wetten en kiesrecht	22	BASIS
4	Nederland als parlementaire democratie	28	BASIS
•	Afsluiting	34	

2 De Eerste Wereldoorlog 1914-1918

•	Oriëntatie	42	
1	Oorzaken van de oorlog	46	BASIS
2	Het verloop van de oorlog	52	BASIS
3	Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog	58	BASIS
4	Het einde van de oorlog	64	BASIS
•	Afsluiting	70	

3 Het interbellum 1918-1939

•	Oriëntatie	76	
1	Grote problemen voor Duitsland	80	BASIS
2	De opkomst van het nationaalsocialisme	86	BASIS
3	Nazi-Duitsland en het buitenland	92	BASIS
4	De Sovjet-Unie, 1922-1939	98	BASIS
•	Afsluiting	104	

4 De Tweede Wereldoorlog 1939-1945 en dekolonisatie

•	Oriëntatie	112	
1	De wereld in oorlog	116	BASIS
2	Nederland in de Tweede Wereldoorlog	122	BASIS
3	De Holocaust	128	BASIS
4	Oorlog in Indonesië	134	BASIS
•	Afsluiting	140	

5 De wereld na 1945

- Oriëntatie 148

1 De Koude Oorlog 152 BASIS
2 Het einde van de Koude Oorlog 158 BASIS
3 Nederland na 1945 164 BASIS
4 Internationale samenwerking 170 BASIS
5 De wereld vanaf 1990 176 BASIS

- Afsluiting 182

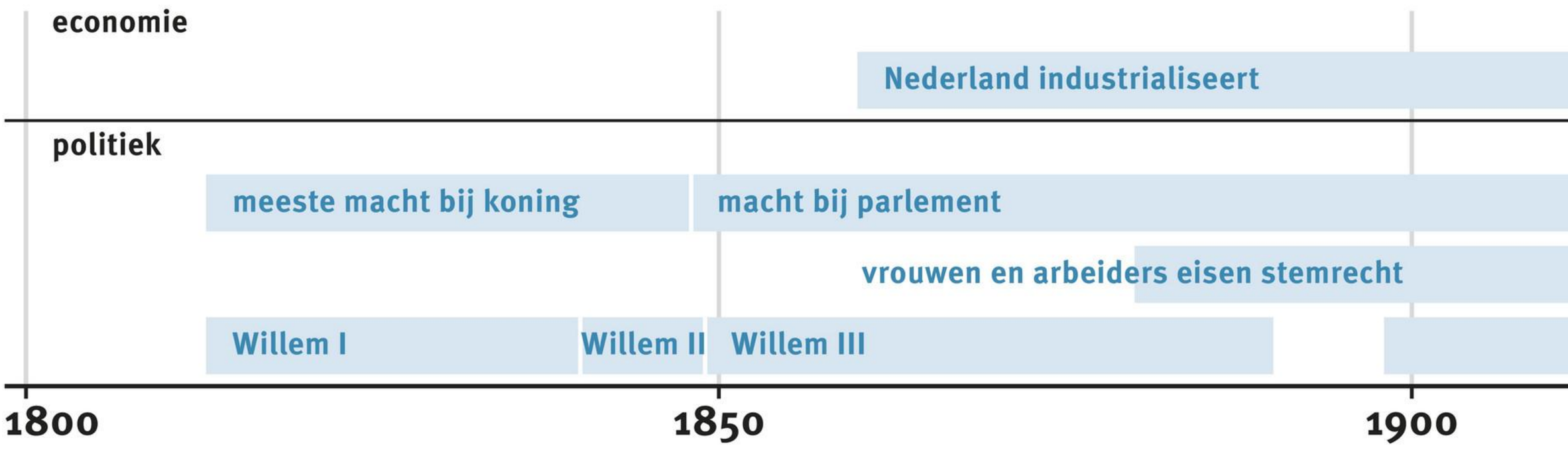
- Overzicht examenvaardigheden 190
- Register 192
- Colofon 194

1 Staatsinrichting van Nederland 1848-nu

Oriëntatie

Bron 1 De intocht van koningin Wilhelmina in Amsterdam op 5 september 1898. Een dag later werd Wilhelmina tot koningin ingehuldigd. Zij was toen pas 18 jaar. Haar vader, koning Willem III, was in 1890 gestorven. (Schilderij uit ongeveer 1900.)

Toen de jonge Wilhelmina in 1898 tot koningin werd ingehuldigd, had zij bijna geen macht. De macht lag bij een gekozen parlement. Toch was Nederland nog geen échte democratie. Meer dan de helft van de volwassen burgers mocht nog niet stemmen bij verkiezingen voor het parlement.

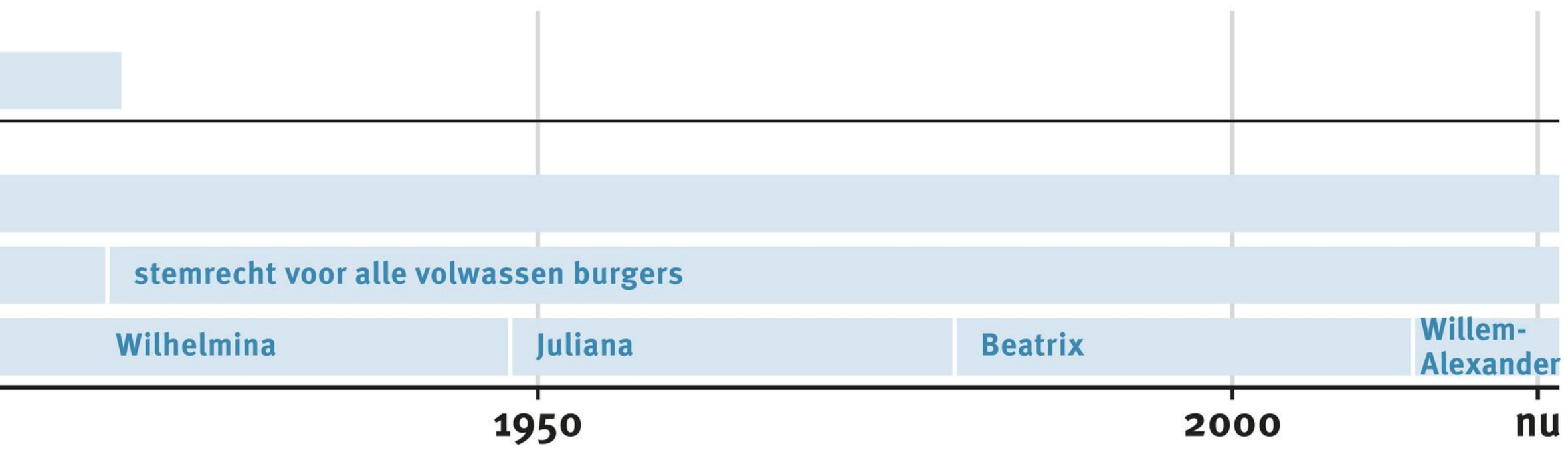
Vrouwen hadden bijvoorbeeld helemaal geen stemrecht. Die waren niet in staat om iets van politiek te begrijpen, zo dacht men. In 1898 kregen mannen daarom ook voorrang op het koningschap, maar alle broers van Wilhelmina waren al overleden. Zo kwam er nu toch een vrouw op de troon.

Tegenwoordig is de achterkleinzoon van Wilhelmina koning van Nederland. De koning heeft vooral een symbolische functie. Hij zet bijvoorbeeld zijn handtekening onder nieuwe wetten en gaat op staatsbezoek in het buitenland.

De vraag van dit hoofdstuk is:

Hoe kregen in Nederland de koning minder macht en het volk meer macht?

Ga naar de *Ontdekkingsplaat*.

Opdrachten

1 **a** (t) Dit hoofdstuk gaat over de staatsinrichting van Nederland, sinds 1813. Wat wordt bedoeld met staatsinrichting?

- ◯ A De manier waarop een staat wordt bestuurd.
- ◯ B De taken van het staatshoofd (de koning).
- ◯ C De verschillende gebieden die samen bij één staat horen.
- ◯ D Hoe de gebouwen van de overheid eruitzien.

b (t) Hieronder staan steeds drie woorden. Welk woord hoort er niet bij, en waarom niet?

– *stemrecht* • *verkiezing* • *wet*

..... hoort er niet bij, want de andere twee begrippen .....

.....

.....

.....

– *democratie* • *monarchie* • *kerk*

..... hoort er niet bij, want de andere twee begrippen .....

.....

.....

.....

– *dictatuur* • *vrije pers* • *rechters*

..... hoort er niet bij, want de andere twee begrippen .....

.....

.....

.....

Bron 2 Koningsdag in 2018 in Groningen. Koningin Máxima gaat met iemand op de foto.

2 Gebruik bron 1 en 2.

a Noem, op basis van deze twee bronnen, iets wat tussen 1898 en 2018 hetzelfde is gebleven.

b Noem, op basis van de twee bronnen, iets wat tussen 1898 en 2018 is veranderd.

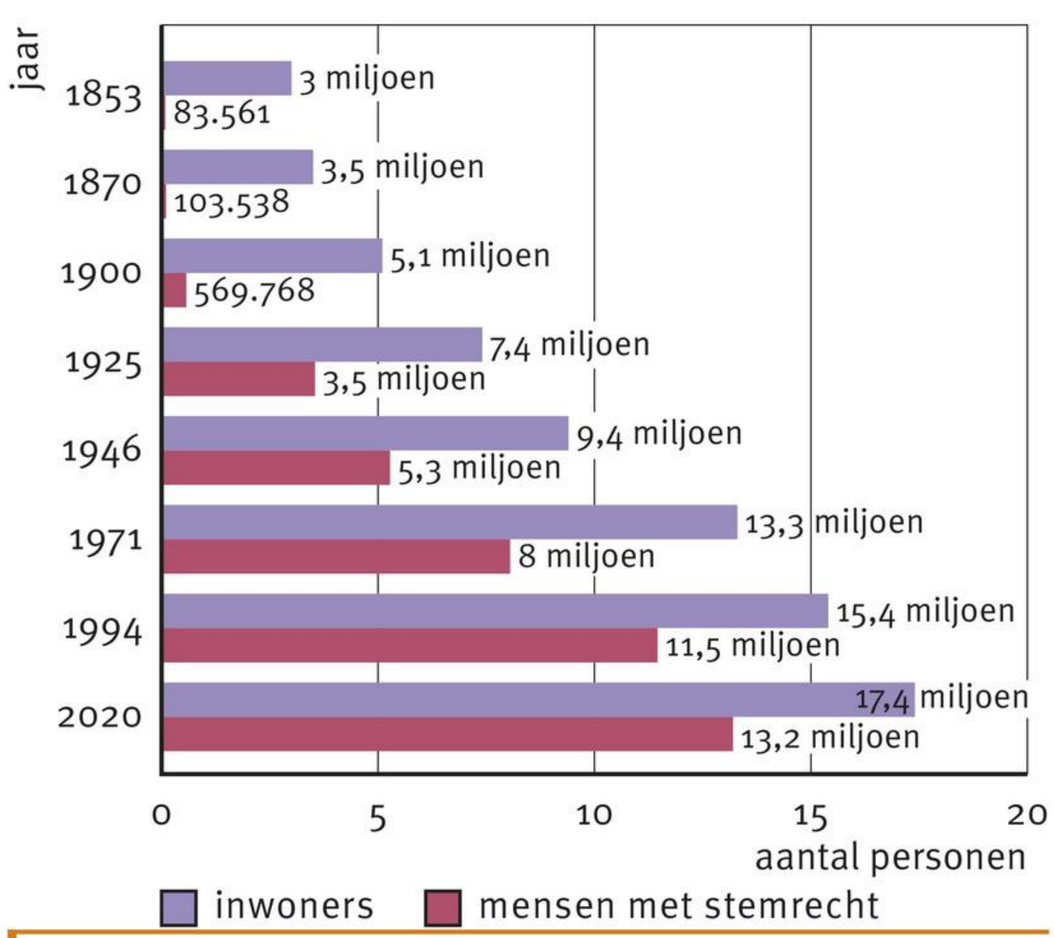
c Vier jij Koningsdag liever zoals in bron 1, zoals in bron 2 of helemaal niet? Leg je antwoord uit.

3 **a** Gebruik bron 3. Het aantal mensen met stemrecht is sinds 1848 steeds verder gegroeid. In de grafiek zie je hiervoor een oorzaak. Welke oorzaak is dat?

b Gebruik de tijdbalk. Geef een tweede oorzaak waardoor het aantal mensen met stemrecht steeds verder is gegroeid.

c Ook nu heeft niet de totale bevolking van Nederland stemrecht. Bedenk een groep die geen stemrecht heeft.

d Gebruik bron 3 en de tijdbalk. Over het algemeen zeggen we dat Nederland sinds 1919 een échte democratie is. Ben je het daarmee eens? Leg je antwoord uit.

Bron 3 Het aantal mensen dat in Nederland mocht stemmen en het totale aantal inwoners van Nederland, sinds 1848.

§1 Koning en parlement

BASIS

In 1848 verschoof in Nederland de macht van de koning naar het parlement. Dat was een grote verandering, die paste bij een langere ontwikkeling. Want zowel vóór als na 1848 had de koning regelmatig ruzie met het parlement over de vraag: wie heeft in Nederland de macht?

A Oorzaken van de nieuwe grondwet

Leerdoel
- Je kunt twee oorzaken noemen voor de Nederlandse grondwetsherziening in 1848.

Sinds de 16e eeuw was Nederland – voor het grootste gedeelte – een republiek geweest. Dat is een land zonder koning of keizer. In 1813 kwam er een koning die veel macht kreeg. Maar dat bleef niet lang zo.

Een monarchie

In 1813 werd Nederland een monarchie: een land met een koning. Nederland kreeg in 1815 ook een **grondwet**. Dat is een document waarin de grondrechten van alle burgers en de regels over het bestuur van het land staan. **Grondrechten** zijn basisrechten van elke burger. In de grondwet van 1815 werden bijvoorbeeld de vrijheid van meningsuiting, de vrijheid van godsdienst en de vrijheid van drukpers vastgelegd. Deze grondwet maakte van Nederland een **constitutionele monarchie**. Dat betekent dat de macht van de koning (de monarch) is vastgelegd in een grondwet (de constitutie).
De eerste koning van Nederland (Willem I) had veel macht. Dat stond zo in de grondwet.

- De koning nam alle belangrijke beslissingen. Hij bepaalde bijvoorbeeld waar het belastinggeld naartoe ging en benoemde de ministers. De koning en de ministers vormden samen de **regering**.
- Er was in Nederland ook een **parlement**: een volksvertegenwoordiging die bestond uit de Eerste en Tweede Kamer. In de Eerste en Tweede Kamer zaten in die tijd vooral rijke mensen uit belangrijke families. Maar het parlement had weinig te zeggen.

De koning stak veel geld in de aanleg van kanalen en voerde een dure oorlog. Dit leidde tot hoge schulden. Sommige Nederlanders wilden de grondwet daarom veranderen. Eén van hen was het parlementslid Johan Rudolf Thorbecke.

Het revolutiejaar

In 1848 kreeg Thorbecke de kans om de grondwet te herzien (veranderen). In dat jaar braken in verschillende Europese landen revoluties uit. Daar gingen mensen de straat op: ze waren ontevreden over de koningen, die veel macht hadden. Mensen wilden meer vrijheid en democratie. In sommige landen werden koningen afgezet. In Nederland was Willem II op dat moment koning. Hij schrok erg van de buitenlandse revoluties: hij was bang dat er ook in Nederland een gewelddadige revolutie zou uitbreken en dat hij zijn macht zou verliezen. Om dit te voorkomen gaf hij aan Thorbecke de opdracht om een meer democratische grondwet te maken.

Bron 1 Willem I woonde lange tijd in Groot-Brittannië, maar kwam in 1813 naar Nederland en werd toen koning. Deze tekening toont de aankomst van Willem I (links, in de kar, in witte bontjas) in Scheveningen.

Verwerking

1 **a** Maak de zinnen kloppend.
Een ander woord voor grondwet is *constitutie* / *monarch*. In de grondwet staan grondrechten, zoals *de vrijheid van godsdienst* / *een verbod op stelen*.

b Zet de volgende woorden achter het juiste begrip: *Eerste Kamer* • *koning* • *ministers* • *Tweede Kamer*.

Parlement: .....

Regering: .....

2 **a** (t) Het parlement is een volksvertegenwoordiging. Wat betekent 'vertegenwoordigen'?

.....

.....

b Wat doet dus een volksvertegenwoordiging?

.....

.....

3 **a** Noem twee belangrijke jaartallen die te maken hebben met de Nederlandse grondwet. Leg ook kort uit wat er in elk jaar gebeurde.

.....

.....

.....

.....

b Noem twee belangrijke personen die betrokken waren bij de grondwet van 1848. Leg ook uit wat hun rol was bij deze grondwet.

.....

.....

.....

.....

.....

4 De titel van deze paragraaf is 'Oorzaken van de nieuwe grondwet'. Onder elk kopje in de leertekst vind je één oorzaak.

a (t) Welke oorzaak staat onder het kopje 'Een monarchie'?

.....

.....

.....

.....

b (t) Welke oorzaak staat onder het kopje 'Het revolutiejaar'?

.....

.....

.....

.....

Examenvaardigheid

Oorzaak en gevolg

5 *Gebruik bron 2.*

➔ Noem twee verschillende oorzaken van de onrust in 1848.
Doe dit door:
– eerst zonder bron een **politieke** oorzaak van de onrust te noemen
– en daarna met een onderdeel uit de bron een **economische** oorzaak van de onrust te noemen.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Bron 2 Onrust in Amsterdam in 1848. Duizenden mensen verzamelden zich op de Dam in Amsterdam. Onder hen waren veel arbeiders die weinig werk hadden. De politie greep in en verjaagde de demonstranten.

Oefen meer in je *Oefenboek*.

Leerdoel

- Je kunt drie veranderingen noemen door de grondwetsherziening van 1848.

In een paar maanden tijd schreef Thorbecke een grondwetsherziening en koning Willem II keurde die snel goed. Deze nieuwe grondwet zorgde voor een aantal belangrijke politieke veranderingen.

Wie is verantwoordelijk?

Ten eerste betekende de nieuwe grondwet een verandering in verantwoordelijkheid. De koning werd **onschendbaar**. Dat betekent dat de koning niet langer zelf politiek verantwoordelijk was, maar dat de ministers verantwoordelijk waren voor wat de koning zei of deed. De koning kon daardoor geen belangrijke beslissingen meer nemen. De koning bleef wel het **staatshoofd**: hij vertegenwoordigt de Nederlandse staat.
Ministers moesten voortaan ook aan het parlement uitleggen hoe zij hun werk deden en hoe zij het geld van hun ministerie besteedden. Het parlement kreeg daardoor meer macht. Vóór 1848 hoefden ministers hun werk namelijk alleen uit te leggen aan de koning. Ministers zijn dus niet alleen verantwoordelijk voor wat de koning zegt of doet, maar ook voor hun eigen werk. Dit noemen we **ministeriële verantwoordelijkheid**. Deze regels over de ministeriële verantwoordelijkheid en de onschendbaarheid van de koning bestaan nog steeds.

Het parlement

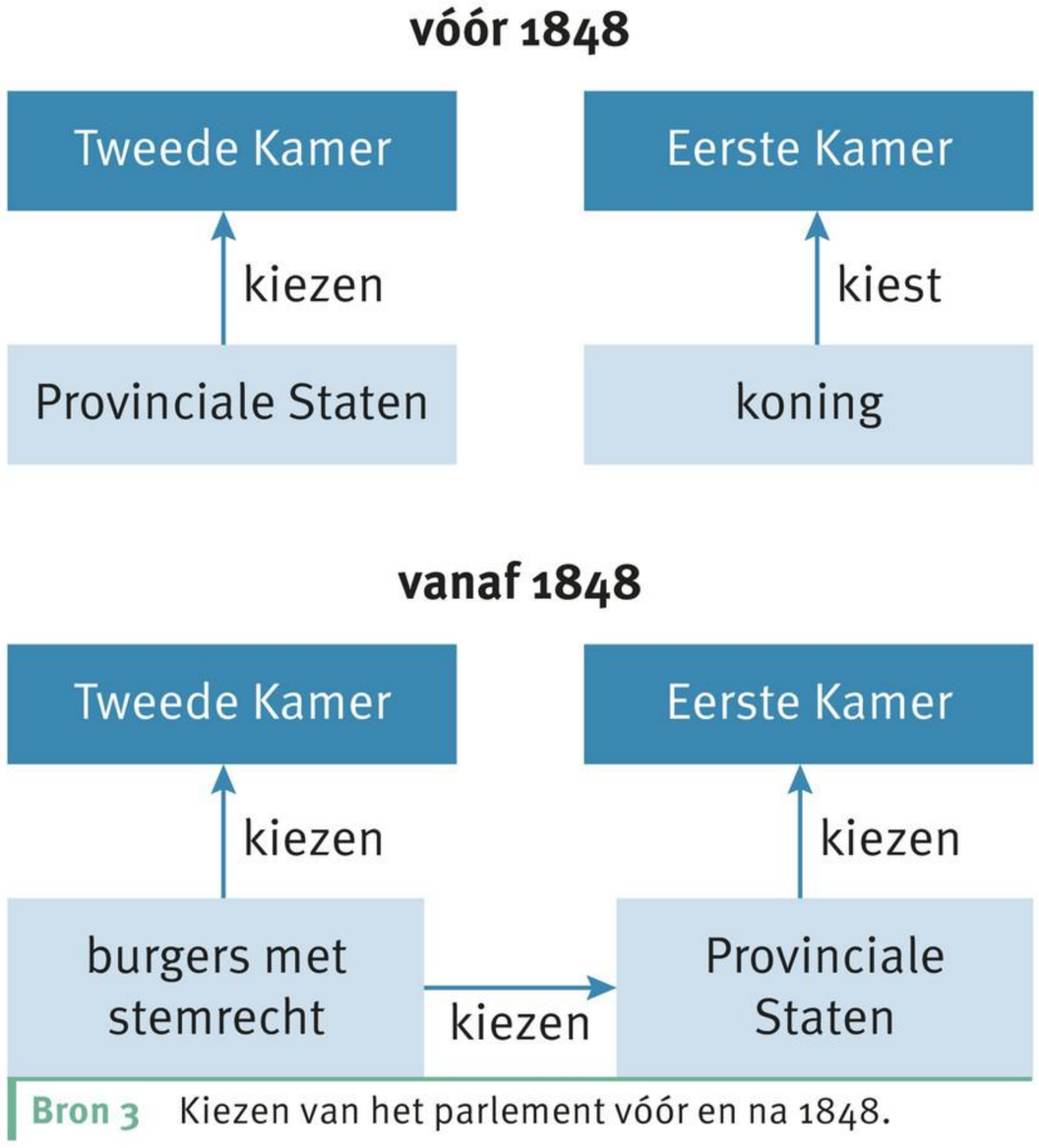
Ten tweede kreeg Nederland door de nieuwe grondwet een **parlementair stelsel**. Dat betekent dat het parlement de macht had. Dit parlement werd vanaf 1848 door burgers gekozen. Dat ging zo:

- Elke vier jaar kwamen er verkiezingen voor de Tweede Kamer. Tweede Kamerleden werden direct door burgers gekozen. Dit gebeurde via een **districtenstelsel**. Dat is een systeem waarbij elk gebied (district) een Kamerlid koos. De persoon die in zijn district de meeste stemmen kreeg, kwam in de Tweede Kamer.
- De Eerste Kamer werd indirect gekozen. Eerst stemden de burgers op nieuwe leden in de Provinciale Staten, een volksvertegenwoordiging voor elke provincie. Daarna wezen de mensen in de Provinciale Staten de leden van de Eerste Kamer aan.

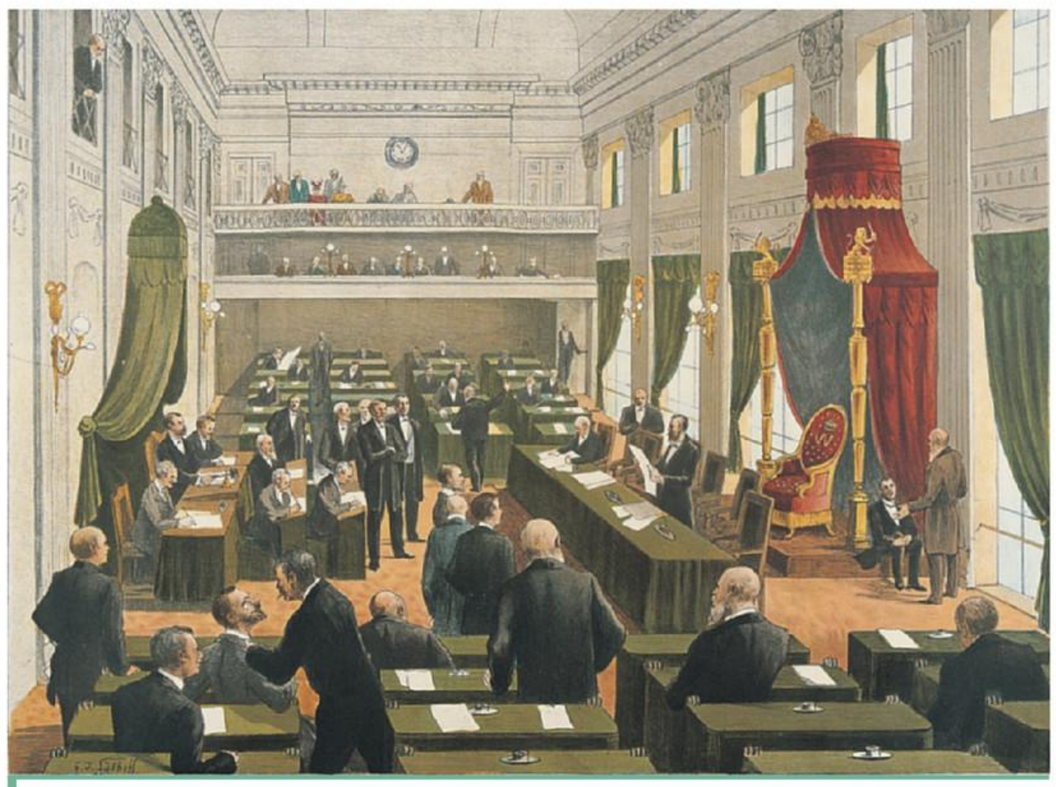
Vanaf 1848 kreeg de Tweede Kamer ook meer rechten: het recht om wetsvoorstellen te wijzigen (recht van amendement) en het recht om een onderzoek in te stellen (recht van enquête). De Kamer had al het recht om een wetsvoorstel in te dienen.

Grondrechten

Tot slot kregen Nederlanders meer grondrechten. In 1848 kregen Nederlanders vrijheid van onderwijs en recht van vereniging en vergadering. Dat laatste betekent dat burgers het recht hebben om zich te verenigen in bijvoorbeeld een vakbond of politieke partij. Ze hebben daarvoor geen toestemming nodig van de overheid.

Bron 3 Kiezen van het parlement vóór en na 1848.

Bron 4 De zaal waarin de Tweede Kamer vergaderde. Op de achtergrond een tribune voor het volk. Rechts de troon voor de koning. (Tekening uit 1900.)

Verwerking

6 **a** Vul de juiste woorden in.

Door de wijziging van de ..... van 1848 kregen de ..... ministeriële verantwoordelijkheid en werd de ..... onschendbaar.

b Wat kon de koning nog doen na 1848?

- ◯ A Een ander land de oorlog verklaren.
- ◯ B Een nieuwe wet schrijven.
- ◯ C Met de ministers overleggen.
- ◯ D Zich verkiesbaar stellen bij verkiezingen.

c Stel, de koning beledigt een ander staatshoofd. Waarom kan het parlement wel de ministers, maar niet de koning de schuld geven? Vul de zinnen aan.

– De koning is ..... . Dat betekent dat .....

.....

.....

.....

– De ministers hebben ..... . Dat betekent dat .....

.....

.....

.....

7 **a** Nederland werd na 1848 een constitutionele monarchie met een parlementair stelsel. Gebruik ook leertekst A. Leg beide delen van het woord 'constitutionele monarchie' uit.

– Constitutionele: .....

.....

– Monarchie: .....

.....

b Wat betekent 'een parlementair stelsel'?

.....

c Gebruik bron 3. Leg uit hoe na 1848 de Eerste en de Tweede Kamer werden gekozen.

.....

.....

.....

.....

.....

8 Leertekst B beschrijft drie veranderingen die het gevolg waren van de grondwet van 1848.

(t) Onderstreep de drie zinnen waarin deze veranderingen duidelijk staan. Tip: let op de signaalwoorden.

Examenvaardigheid

Continuïteit en verandering

9 *Gebruik bron 5.*

In 1848 veranderde er veel op politiek gebied. Er bleven ook dingen hetzelfde.

➔ Noem, met een onderdeel uit de bron, een **politieke** verandering.

➔ Noem, met een onderdeel uit de bron, iets wat hetzelfde is gebleven op **politiek** gebied.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Bron 5 Anna Paulowna, de echtgenote van koning Willem II, schreef in 1848 in een brief:

De stemming onder de burgers is uitstekend. [...] Het is goed om te zien hoe iedereen gezamenlijk de koning steunt. [...] Willem heeft het juiste moment afgewacht voor de maatregelen waartoe hij had besloten, en die maatregelen hebben de onrust doen afnemen.

De Luxemburgse kwestie

Leerdoel

- Je kunt uitleggen dat de Luxemburgse kwestie duidelijk maakte dat het parlement in Nederland de macht had.

De grondwet van 1848 had het parlement veel macht gegeven. In 1849 volgde Willem III zijn vader Willem II op als koning van Nederland. Hij was niet blij met de grondwet die zijn vader had laten opstellen.

Ruzie

Het zou een tijd duren voordat Willem III wilde accepteren dat het parlement echt de baas was. Dat gebeurde pas na de **Luxemburgse kwestie** (1866-1867). Dat was een ruzie over Luxemburg tussen de koning en het parlement. Luxemburg hoorde sinds 1815 bij Nederland.
De ruzie begon toen bekend werd dat Willem III Luxemburg wilde verkopen, achter de rug van het parlement om. De leden van het parlement waren boos op dit zelfstandig optreden van de koning.

Het parlement is de baas

Vanwege de onschendbaarheid van de koning konden de Kamerleden Willem III niet de schuld van de Luxemburgse kwestie geven. Maar door de ministeriële verantwoordelijkheid kon het parlement wel de ministers aanpakken. De Kamerleden eisten dan ook dat de ministers opstapten, maar de ministers weigerden dit. Willem III steunde de ministers en ontbond de Tweede Kamer: dat betekent dat alle Kamerleden hun functie moesten neerleggen en dat er nieuwe verkiezingen kwamen.
Na de verkiezingen kwamen er nieuwe leden in het parlement. Maar ook dit nieuwe parlement was tegen de plannen van Willem III en de ministers. De koning kon moeilijk nóg een keer het parlement ontbinden. De ministers stapten daarom nu wel op.
Hierna moest de koning accepteren dat hij het parlement niet zomaar kon negeren en dat het parlement echt de baas was in Nederland.

Bron 6 Koning Willem III werd, vanwege zijn lompe gedrag, ook wel spottend 'koning Gorilla' genoemd, zoals in dit boekje uit 1897.

Bron 7 Een affiche voor een theatervoorstelling over het leven van Willem III. De tekening toont Willem III die bij een overstroming in 1861 de burgers te hulp schiet. (Affiche uit 1889.)

Verwerking

10 **a** Waarom was de Luxemburgse kwestie een belangrijke gebeurtenis?

.....

.....

.....

b Hoe verliep de Luxemburgse kwestie? Zet de gebeurtenissen in de juiste volgorde, van vroeger naar later.

A De Kamerleden eisen dat de ministers opstappen.
B De ministers stappen op.
C Er komen nieuwe verkiezingen.
D Willem III ontbindt het parlement.
E Willem III wil Luxemburg verkopen.

.....

11 Je gaat oefenen met het formuleren van antwoorden.

a (t) Leg uit dat het gedrag van Willem III bij de Luxemburgse kwestie niet past bij een onschendbare koning. Een deel van het antwoord is al gegeven.

Onschendbaarheid betekent dat .....

.....

..... , maar in de Luxemburgse kwestie .....

.....

.....

b (t) Bij de Luxemburgse kwestie eiste het parlement dat de ministers zouden opstappen. Leg uit dat dit wél past bij een onschendbare koning. Formuleer nu zelf het hele antwoord.

.....

.....

.....

.....

.....

12 Gebruik ook leertekst A en B.
Zet de volgende gebeurtenissen in de juiste volgorde, van vroeger naar later.

A De Tweede Kamer wordt voortaan gekozen via een districtenstelsel.
B Het parlement en de koning krijgen ruzie over Luxemburg.
C Nederland wordt een constitutionele monarchie.
D Overal in Europa breken revoluties uit en worden koningen verjaagd.

.....

Examenvaardigheid

Meningen

13 *Gebruik bron 6 en 7.*
Blijkbaar hadden Nederlanders verschillende opvattingen over koning Willem III.
➔ Leg uit welke twee verschillende opvattingen blijken uit de twee bronnen.
Doe het zo:

Uit bron 6 blijkt dat .....

.....

.....

Uit bron 7 blijkt dat .....

.....

.....

.....

14 Willem III maakte vaak ruzie met het parlement: hij vond dat hij zich niet aan de grondwet hoefde te houden.
➔ Verplaats je in Willem III. Bedenk welk argument hij voor zijn mening zou geven.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Ga naar de *Flitskaarten* en de *Test jezelf*.

§2 Politieke stromingen

BASIS

In de 19e eeuw waren er in Nederland verschillende politieke stromingen, met elk hun eigen wensen. De verschillen tussen die stromingen werden steeds groter, totdat de hele samenleving in groepen verdeeld raakte.

A Een liberaal parlement

Leerdoel
- Je kunt uitleggen welke politieke stromingen in het parlement bestonden en dat de liberalen de macht hadden.

Vanaf 1848 had het parlement de macht in Nederland. Dat betekende niet dat alle burgers nu invloed hadden op het bestuur van het land. De rijke liberalen hadden de meeste macht.

Drie stromingen

In het parlement zaten mensen met verschillende politieke ideeën. Drie belangrijke politieke stromingen waren:

- het **liberalisme**. Liberalen vonden dat er zoveel mogelijk vrijheid moest zijn voor burgers en bedrijven. De overheid moest zorgen voor orde en veiligheid, maar moest verder zo weinig mogelijk wetten en regels maken. Liberalen vonden dat iedereen voor zichzelf moest zorgen. Thorbecke was een liberaal.
- het **socialisme**. Socialisten vonden dat geld en bezit eerlijker verdeeld moesten worden en dat bestuurders veel meer moesten doen om de armen te helpen. Zo moest er meer gelijkheid komen tussen arm en rijk. Sommige socialisten wilden desnoods met geweld de macht overnemen.
  Er waren ook sociaaldemocraten: zij wilden op democratische wijze voor verandering zorgen. Het parlement moest wetten aannemen die arbeiders beter beschermden.
- het **confessionalisme**. Confessionelen baseerden hun politieke ideeën op hun geloof (confessie). In Nederland bestonden de confessionelen uit twee groepen: de protestanten en de katholieken.

Liberalen hebben de macht

Sinds de grondwet van 1848 werden Kamerleden gekozen door burgers. Maar niet alle burgers hadden kiesrecht. In Nederland bestond namelijk nog lange tijd het **censuskiesrecht**. Dat betekent dat alleen mensen die een bepaald bedrag aan belasting betaalden, mochten stemmen. In de rijkere gezinnen kon alleen de man stemmen, omdat de vrouw niet werkte. Arbeiders konden helemaal niet stemmen. In de praktijk mochten dus alleen rijke mannen stemmen. Dat was ongeveer 11% van de mannelijke bevolking van 23 jaar en ouder. Veel van deze rijke mannen stemden op de liberalen. Die groep was dan ook het grootst in het parlement. De liberalen hadden zo de macht in Nederland. Vooral de socialisten vonden censuskiesrecht een slecht systeem. Zij wilden **algemeen kiesrecht**. Dat betekent dat iedereen vanaf een bepaalde leeftijd het recht heeft om te stemmen.

Bron 1 ‘Doorlopen, heren!’. De rijke mannen rechts (met de hoeden) mogen het stembureau binnengaan. De arbeiders links (met de petten) worden weggestuurd. (Tekening uit 1895.)

Bron 2 Een tekening uit 1872, over de woonomstandigheden van de rijke mensen (links) en de arme arbeiders (rechts).

Verwerking

1 Welke stroming vond welke waarde belangrijk? Maak de juiste combinaties.

A	Confessionelen	◯	◯ 1 Gelijkheid
B	Liberalen	◯	◯ 2 Geloof
C	Socialisten	◯	◯ 3 Vrijheid

2 Je gaat oefenen met het formuleren van antwoorden.

a (t) Verklaar waarom rijke fabriekseigenaren vaak aanhanger waren van het liberalisme. Een deel van het antwoord is gegeven.

Liberalen waren voorstander van .....

.....

Dat was voordelig voor fabriekseigenaren, want

.....

.....

.....

b (t) Verklaar waarom arme arbeiders vaak aanhanger waren van het socialisme. Formuleer nu zelf het hele antwoord.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

3 Gebruik bron 1.
Welk begrip past bij de bron?

◯ A Algemeen kiesrecht.
◯ B Censuskiesrecht.
◯ C Liberalen.
◯ D Socialisten.

4 Leg uit wat het verschil is tussen socialisten en sociaaldemocraten.

.....

.....

.....

.....

.....

Examenvaardigheid

Oorzaak en gevolg

5 *Gebruik bron 2.*
➔ Leg uit dat de situatie in deze bron mede een gevolg is van het censuskiesrecht.
Doe dit door:
– eerst, zonder bron, uit te leggen wat het censuskiesrecht is
– en vervolgens uit te leggen welk gevolg hiervan te zien is in de bron.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

6 *Gebruik bron 3.*
In 1885 hielden socialisten een grote demonstratie in Den Haag. Ze eisten toen kiesrecht voor iedereen. In de bron staat een reactie op deze demonstratie.
➔ Leg uit hoe de schrijver van deze bron op de demonstratie reageert.
➔ Leg ook uit of dit voor socialisten een **bedoeld** of een **onbedoeld** gevolg was van hun demonstratie.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Bron 3 Bericht in een Nederlandse krant in 1885.

Wanneer een liberaal de leus ‘algemeen kiesrecht’ gebruikt, bedoelt hij daarmee nog niet kiesrecht voor iedereen, en zeker niet voor vrouwen! [...] Maar nu wordt dit woord door socialisten te letterlijk genomen. Iedereen die het socialisme wil bestrijden, moet begrijpen: [...] geen algemeen kiesrecht!

Leerdoel

- Je kunt beschrijven dat aanhangers van de verschillende politieke stromingen niet hetzelfde dachten over bijzonder onderwijs en de sociale kwestie.

Protestanten, katholieken, socialisten en liberalen waren het niet eens over het censuskiesrecht. Maar zij dachten ook over andere onderwerpen heel verschillend, bijvoorbeeld over armoede en onderwijs.

Ideeën over de sociale kwestie

Vanaf 1860 kreeg Nederland te maken met de gevolgen van de **industriële revolutie**. Dat was de grote verandering door de komst van fabrieken en machines. Deze had gevolgen voor arme mensen:

- Hun woonomstandigheden veranderden. Veel arme mensen trokken naar de fabrieken, op zoek naar werk. Daardoor ontstonden steden op plekken waar eerst platteland was. Dat heet **verstedelijking**. De woningen van arbeiders waren vaak klein, vochtig en koud. Ook hadden ze geen toilet of stromend water.
- De werkomstandigheden waren slecht. Het werk was zwaar, ongezond en vaak gevaarlijk. Bovendien kregen arbeiders een laag loon: te weinig om hun gezin te kunnen voeden. Daarom moesten veel kinderen ook werken.

Het probleem van de slechte woon- en werkomstandigheden van de arbeiders als gevolg van de industriële revolutie werd de **sociale kwestie** genoemd.

Rond 1860 waren er weinig **sociale wetten**. Dat zijn wetten die mensen beschermen tegen de gevolgen van armoede, ziekte, ouderdom en werkloosheid. Alleen de Armenwet bestond. In die wet stond dat armen die geen hulp kregen, een beetje steun kregen uit het armenfonds van gemeenten. De meeste armen waren afhankelijk van liefdadigheid: hulp van familie, vrienden of de kerk.
Socialisten wilden dat de overheid meer sociale wetten zou maken. Liberalen waren tegen dit soort wetgeving. Ze wilden zo min mogelijk regels in de economie. Ook confessionelen vonden wetgeving niet nodig. Zij zagen armoede of rijkdom als iets wat door God werd bepaald. Bovendien vonden ze armenzorg een taak van de kerk.

Ideeën over het onderwijs

Een tweede belangrijk conflict ging over het onderwijs. Nederland had openbaar onderwijs en bijzonder onderwijs. De term ‘bijzonder onderwijs’ werd in de 19e eeuw gebruikt voor protestantse en katholieke scholen, waar leerlingen les kregen vanuit de eigen godsdienstige ideeën. Op openbare scholen gebeurde dat niet.
De staat betaalde alleen het openbaar onderwijs. Confessionelen vonden dat de overheid ook het bijzonder onderwijs moest betalen. Liberalen waren hierop tegen. Ze vonden dat de regering niet verantwoordelijk was voor godsdienstlessen. Deze politieke ruzie over de vraag wie het bijzonder onderwijs moest betalen, noemen we de **schoolstrijd**.

Bron 4 Bewoners en personeel van een tehuis voor oude mannen en vrouwen. Oude mensen die niemand hadden die voor hen zorgde, werden hier opgevangen. De kerk betaalde hiervoor. (Foto uit ongeveer 1898.)

Verwerking

7 **a** Wat is de sociale kwestie?

.....

.....

.....

.....

b Leg uit hoe de sociale kwestie ontstond. Gebruik in je antwoord de begrippen ‘industriële revolutie’ en ‘verstedelijking’.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

c Vul het juiste woord in.

Nederland had in deze tijd één sociale wet,

namelijk de .....

8 **a** Wat is bijzonder onderwijs?

.....

.....

.....

b Ook nu bestaat er bijzonder onderwijs in Nederland. Noem een voorbeeld dat niet in de leertekst staat.

.....

.....

9 **a** (t) In de leertekst staan twee onderwerpen waarover conflicten ontstonden. Onderstreep de zinnen waarin staat wat de verschillende politieke stromingen van elk onderwerp vonden.

b Hieronder staan vier beschrijvingen. Geef steeds aan welke beschrijving past bij welke politieke stroming. Let op: een beschrijving kan bij meerdere stromingen passen.

	Confessionelen	Liberalen	Socialisten
Waren katholieken en protestanten			
Kwamen op voor de armen			
Vonden sociale wetten niet nodig			
Wilden geld voor bijzonder onderwijs			

Examenvaardigheid

Tabel

10 *Gebruik bron 5.*

➔ Over welk onderwerp spreekt deze politicus?

En bij welke stroming hoort hij?

	Onderwerp	Stroming
A	Schoolstrijd	Confessionalisme
B	Schoolstrijd	Liberalisme
C	Sociale kwestie	Confessionalisme
D	Sociale kwestie	Liberalisme

.....

Bron 5 Een politicus zegt in 1850:

‘De arme hoort bij een kerk. […] De armoede is een gevolg van een zondig leven. […] De oorzaak moet aangepakt: dit doet geen wet, maar de Heer!’

Oefen meer in je *Oefenboek*.

Leerdoel

- Je kunt uitleggen hoe politieke stromingen zich onderling steeds meer gingen onderscheiden.

In de tweede helft van de 19e eeuw hadden liberalen de meeste macht. Arme burgers voelden zich achtergesteld. Ze hadden geen kiesrecht, maar ook minder kans op scholing of goede gezondheidszorg. Daarom gingen groepen burgers streven naar gelijke rechten. Dat heet **emancipatie**.

Verzuiling

De protestanten gingen zich als eerste organiseren. Ze richtten eigen organisaties op, zoals scholen, ziekenhuizen en politieke partijen. Zo wilden ze het leven van mensen in hun groep verbeteren. Ook wilden ze hun volgelingen beschermen tegen ideeën van de andere stromingen, die volgens hen verkeerd waren. Vervolgens richtten ook socialisten en katholieken eigen organisaties op. Socialisten wilden kiesrecht en sociale wetten voor arbeiders. Katholieken wilden een einde aan discriminatie: ze wilden niet langer ongelijk behandeld worden vanwege hun geloof. In het protestantse Nederland werden katholieken vaak achtergesteld. Zij kregen bijvoorbeeld minder snel belangrijke banen.
Alle politieke stromingen kregen dus eigen organisaties. Zo raakte de samenleving steeds meer verdeeld in aparte groepen, die we zuilen noemen. Deze groepen hadden weinig contact met elkaar. Nederlanders voetbalden bij de vereniging van hun eigen zuil, waren lid van de vakbond van hun eigen zuil en lazen de krant van hun eigen zuil. Deze verdeling van de samenleving in groepen met een eigen politieke of godsdienstige overtuiging heet **verzuiling**. Er waren in Nederland vier zuilen: een protestantse, een katholieke, een socialistische en een liberale.

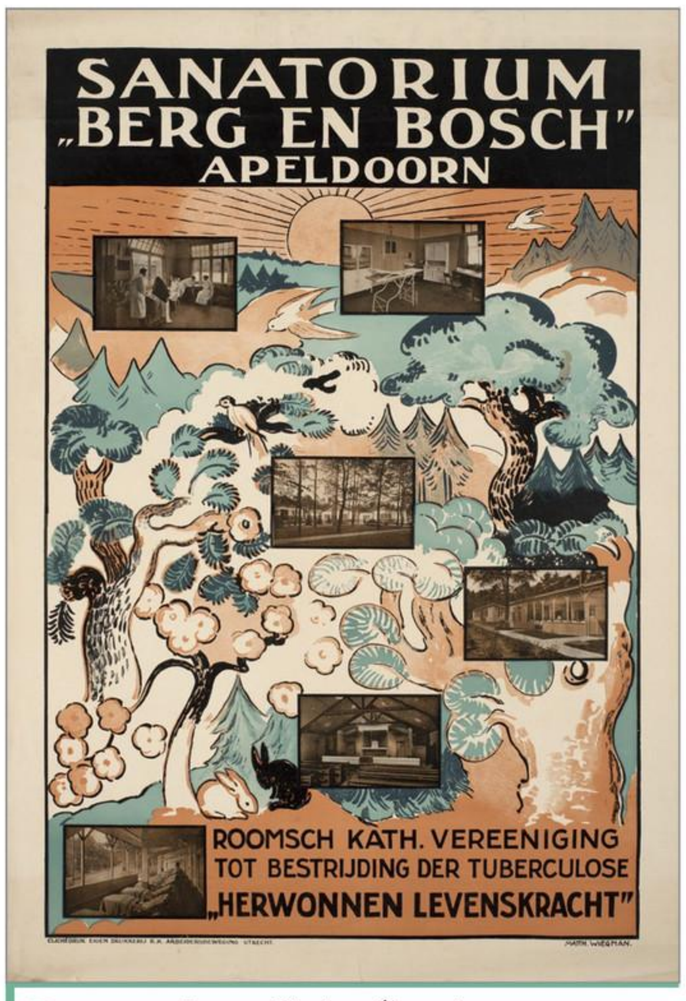
Politieke partijen

Vanaf 1880 richtten de verschillende groepen eigen politieke partijen op om op te komen voor hun belangen.

- De protestanten richtten de Anti-Revolutionaire Partij (ARP) op. De leider van de ARP was predikant Abraham Kuyper. Kuyper zei dat hij opkwam voor de gewone burgers, die hij ook wel de 'kleine luyden' noemde.
- De katholieken gingen samenwerken onder leiding van Herman Schaepman, een katholieke priester. Later richtten de katholieken een eigen politieke partij op: de Rooms-Katholieke Staatspartij (RKSP).
- De liberalen richtten de Liberale Unie op. Deze partij had vooral aanhangers onder de rijkere burgers, ook wel de hogere burgerij genoemd.
- De sociaaldemocraten richtten de Sociaaldemocratische Arbeiderspartij (SDAP) op, onder leiding van Pieter Jelles Troelstra. Sociaaldemocraten vormden een belangrijke stroming binnen het socialisme. De SDAP had vooral aanhangers onder arbeiders.

Bron 6 Een affiche (begin 20e eeuw) van de SDAP.

Bron 7 Een affiche (begin 20e eeuw) voor een katholiek sanatorium. Een sanatorium was een soort ziekenhuis voor mensen die langdurig ziek waren.

Verwerking

11 Gebruik ook leertekst A en B.

(t) Wat is het onderwerp van deze hele paragraaf?

- ◯ A De industriële revolutie.
- ◯ B De politieke stromingen.
- ◯ C De schoolstrijd.
- ◯ D De verzuiling.

12 Gebruik bron 6 en 7 en de leertekst.

a Noem vijf voorbeelden van organisaties die verzuild raakten in de 19e eeuw.

.....

.....

b Bedenk zelf een zesde voorbeeld van een organisatie, waarvan je denkt dat die ook verzuild was.

.....

.....

13 Noem voor elke zuil de naam van een belangrijke politicus en de naam van de partij.

Zuil	Politicus	Partij
Katholieken		
Liberalen	Thorbecke	
Protestanten		
Socialisten		

14 Hieronder staan enkele politieke standpunten. Geef aan welk standpunt past bij welke partij.

	ARP / RKSP	Liberale Unie	SDAP
De arbeidsomstandigheden moeten worden verbeterd.			
De Bijbel moet het uitgangspunt zijn voor de politiek.			
De regering moet arbeiders beschermen tegen uitbuiting.			
De rol van de overheid moet klein blijven.			
De vrijheid van de burger moet centraal staan.			
Bijzonder onderwijs moet betaald worden door de staat.			

Examenvaardigheid

Onderzoek doen

15 Hieronder staan drie onderzoeksvragen.

➔ Geef steeds aan wat voor soort onderzoeksvraag het is.

– Had de verzuiling in Nederland rond 1900 vooral positieve of vooral negatieve gevolgen?
Dit is een *beschrijvende* / *verklarende* / *waarderende* vraag.

– Waardoor ontstonden rond 1900 vier verschillende zuilen in Nederland?
Dit is een *beschrijvende* / *verklarende* / *waarderende* vraag.

– Welke verzuilde organisaties bestonden er in Nederland rond 1900?
Dit is een *beschrijvende* / *verklarende* / *waarderende* vraag.

16 *Gebruik bron 8.*

Stel, je doet onderzoek naar de verzuiling in Nederland in de 19e eeuw en je vindt deze bron.

➔ Leg uit dat deze bron **bruikbaar** is voor je onderzoek.

.....

.....

.....

.....

.....

Bron 8 Twee grafstenen uit 1880 en 1888, die handjes vasthouden. Op deze begraafplaats in Roermond waren het katholieke en protestantse gedeelte van elkaar gescheiden door een muur. Deze graven zijn van een katholieke vrouw en haar protestantse man.

Oefen meer in je *Oefenboek*.

Ga naar de *Flitskaarten* en de *Test jezelf*.

§3 Sociale wetten en kiesrecht

BASIS

Vanaf 1848 hadden de liberalen veel macht. Zij hielden de invoering van sociale wetten en uitbreiding van het kiesrecht tegen. Maar vanaf 1873 veranderde dat. Er kwamen sociale wetten en steeds meer mensen kregen stemrecht, totdat Nederland uiteindelijk in 1919 een échte democratie was.

A Nieuwe wetten

Leerdoel

- Je kunt beschrijven hoe sociale wetten werden ingevoerd en hoe het kiesrecht werd uitgebreid.

In 1873 brak er een economische crisis uit. Werkloosheid en armoede namen snel toe. Sommige liberalen veranderden door deze crisis van mening: zij vonden het niet meer eerlijk om te zeggen dat de armen zelf verantwoordelijk waren voor hun problemen.

Sociale wetten

Sommige liberalen vonden dat de Armenwet niet genoeg was om de sociale kwestie op te lossen. Ze maakten daarom meer sociale wetten om arbeiders, armen en kinderen te beschermen. Socialisten en confessionelen in het parlement steunden deze voorstellen.

- De eerste sociale wet was het Kinderwetje van Van Houten uit 1874. In deze wet stond dat kinderen onder de 12 jaar niet in fabrieken mochten werken.
- De Ongevallenwet werd in 1901 ingevoerd. Dankzij deze wet kregen arbeiders recht op een uitkering wanneer zij door een ongeval in de fabriek niet meer konden werken.
- De Woningwet werd ook in 1901 ingevoerd. Volgens deze wet moesten woningen voortaan aan voorschriften voldoen. Ze moesten bijvoorbeeld ramen en een eigen wc hebben.

Meer mensen krijgen kiesrecht

In 1887 was er een belangrijke wijziging in de grondwet. Het censuskiesrecht werd afgeschaft en vervangen door een grondwetsartikel dat kiesrecht gaf aan alle mannen die aan bepaalde eisen voldeden. Wat die eisen precies waren, stond er niet bij. Daardoor konden de eisen makkelijk aangepast worden. Vóór 1887 hadden alleen mannen kiesrecht die een bepaald bedrag aan belasting betaalden. Na 1887 werd stukje bij beetje ook kiesrecht gegeven aan mannen die een bepaald bedrag aan huur betaalden of een bepaalde opleiding hadden gedaan. De eisen aan het kiesrecht konden dus als het ware worden uitgerekt, net als rubber. Het nieuwe grondwetsartikel kreeg daarom de bijnaam **caoutchouc-artikel** (*caoutchouc* is Frans voor rubber). Doordat de eisen steeds verder werden versoepeld, mochten steeds meer mannen stemmen. Zo groeide het aantal kiesgerechtigde mannen van 14% in 1890 naar 65% van de volwassen mannelijke bevolking in 1913. Volgens de wet konden alleen mannen kiesrecht krijgen. Vrouwen mochten niet stemmen.

Bron 1 Bouwvakkers leggen in de stad Groningen een nieuwe riolering aan, zodat alle woningen een eigen wc kunnen krijgen. (Foto uit 1926.)

Verwerking

1 Liberalen maakten de eerste sociale wetten.

a Leg uit dat het bijzonder is dat juist liberalen als eersten zulke wetten maakten.

.....

.....

.....

b Waarom kwamen de liberalen na 1873 toch met wetten die arbeiders beschermden?

.....

.....

.....

.....

.....

2 Maak de zinnen kloppend.
Het caoutchouc-artikel stelde *duidelijke* / *onduidelijke* eisen aan kiezers. Daardoor werd het kiesrecht *langzaam* / *snel* uitgebreid. De regering hoefde niet elke keer de *eisen* / *grondwet* te wijzigen.

3 (t) Geef een omschrijving van de volgende woorden uit de tekst.

– Uitkering: .....

.....

.....

– Voorschrift: .....

.....

.....

4 Gebruik bron 2.
Leg uit dat de bron gaat over stemrecht én over sociale wetten.

– Stemrecht: .....

.....

.....

– Sociale wetten: .....

.....

.....

Bron 2 Affiche uit ongeveer 1900.

Examenvaardigheid

Ordenen

5 *Gebruik bron 3.*
Gebruik zo nodig de jaartallen in de afsluiting.
Hieronder staan drie gebeurtenissen uit de geschiedenis van Nederland in de periode 1848-1887. Deze gebeurtenissen staan al in de juiste volgorde.

1 Thorbecke schrijft een grondwetsherziening.
2 Koning Willem III probeert Luxemburg te verkopen.
3 Het caoutchouc-artikel wordt ingevoerd.

➔ Op welke plaats hoort de gebeurtenis uit de bron te staan?

◯ A Vóór gebeurtenis 1.
◯ B Tussen gebeurtenis 1 en 2.
◯ C Tussen gebeurtenis 2 en 3.
◯ D Na gebeurtenis 3.

Bron 3 Artikel 1, 2 en 3 uit een nieuw wetsvoorstel.

Art. 1 Behalve in de bij art. 2 en 3 omschreven gevallen is het verboden, kinderen onder de twaalf jaar in dienst te nemen of te hebben.
Art. 2 Burgemeester en wethouders mogen vergunningen geven, om jongens van tien tot twaalf jaar in fabrieken te laten werken [...].
Art. 3 Het verbod van art. 1 is niet van toepassing op huiselijke en persoonlijke diensten en op veldarbeid.

Rechten voor vrouwen

Leerdoel

- Je kunt uitleggen waarvoor feministen streden tijdens de eerste feministische golf.

Door het caoutchouc-artikel mochten steeds meer mannen stemmen, maar in het artikel stond voor het eerst zwart op wit dat vrouwen nooit mochten stemmen. Ook op andere gebieden was er ongelijkheid tussen mannen en vrouwen. Hiertegen ontstond steeds meer verzet.

Ongelijkheid

In de 19e eeuw nam de vrijheid van vrouwen verder af, omdat steeds meer mensen vonden dat vrouwen vooral voor het gezin moesten zorgen. Met name de rijke vrouwen hoorden niet te werken: dat was niet 'fatsoenlijk'.
Armere vrouwen werkten vaak wel, maar verdienden altijd minder dan mannen, ook als ze hetzelfde werk deden. Getrouwde vrouwen mochten niet zonder toestemming van hun echtgenoot geld uitgeven. Ook mochten vrouwen niet doorleren en mochten zij allerlei beroepen niet beoefenen.

Strijd voor gelijke rechten

De ongelijke positie van de vrouw zorgde voor de opkomst van het **feminisme**. Dit is een beweging die opkomt voor gelijke rechten voor de vrouw. Van 1870 tot ongeveer 1920 kwamen steeds meer (vooral rijke) vrouwen in actie voor gelijke rechten. Daarom noemen we deze periode de **eerste feministische golf**. De feministen demonstreerden, schreven pamfletten of maakten spotprenten. Ook richtten ze organisaties op die opkwamen voor hun belangen.
Twee belangrijke feministen waren Wilhelmina Drucker en Aletta Jacobs. Drucker richtte de Vrije Vrouwenvereniging (VVV) op. De VVV vond dat mannen en vrouwen gelijk moesten worden behandeld. Vrouwen moesten bijvoorbeeld kiesrecht krijgen, vrij zijn om te werken en daarvoor hetzelfde loon krijgen als mannen.
Later richtte Drucker samen met Jacobs de Vereniging voor Vrouwenkiesrecht (VvVK) op. De VvVK voerde vooral actie voor het **vrouwenkiesrecht**. Dat is het recht van vrouwen om te stemmen en gekozen te worden.

Bron 4 Een prent uit de tweede helft van de 19e eeuw, bedoeld om meisjes te leren hoe zij zich moesten gedragen. Zij hoorden met poppen te spelen, want dat bereidde hen voor op hun taak als huisvrouw.

Bron 5 Vrouwen staan bij het parlementsgebouw waar ze willen demonstreren voor algemeen kiesrecht. Er staat een politieagent bij. Helemaal links staat Aletta Jacobs. (Foto uit 1916.)

Verwerking

6 Geef twee voorbeelden van ongelijkheid tussen man en vrouw in de 19e eeuw.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

7 (t) Maak de zinnen kloppend.
– De tekst onder het kopje 'Ongelijkheid' geeft *een beschrijving* / *de oorzaken* / *de gevolgen* van de eerste feministische golf.
– De tekst onder het kopje 'Strijd voor gelijke rechten' geeft *een beschrijving* / *de oorzaken* / *de gevolgen* van de eerste feministische golf.

8 **a** Gebruik ook leertekst 2C. Het begrip 'emancipatie' wordt gebruikt voor katholieken, protestanten en arbeiders. Leg uit dat het begrip ook goed past bij het feminisme.

.....

.....

.....

.....

b Onderstreep in de leertekst:
– twee belangrijke personen uit de eerste feministische golf;
– twee belangrijke verenigingen uit de eerste feministische golf.

9 Gebruik leertekst A en leertekst 2A.
Aletta Jacobs werkte als arts in Amsterdam en verdiende een goed salaris. In 1883 schreef ze daarom een brief aan de gemeente met de vraag of zij mocht stemmen. De gemeente weigerde. Na de grondwetswijziging van 1887 diende Jacobs geen verzoek meer in.
Leg deze verandering uit. Vul de zinnen aan.

– In 1883 mocht Jacobs volgens de grondwet eigenlijk wél stemmen, want .....

.....

.....

.....

– Na 1887 mocht Jacobs volgens de grondwet niet stemmen, want .....

.....

.....

Examenvaardigheid

Continuïteit en verandering

10 *Gebruik bron 2 en 4.*
Eén van deze bronnen is gemaakt om voor verandering te zorgen; de andere bron niet.
➔ Leg uit welk doel elke bron heeft.
Doe het zo:

Bron 2 wil dat dingen *hetzelfde blijven* / *veranderen*, want .....

.....

.....

Bron 4 wil dat dingen *hetzelfde blijven* / *veranderen*, want .....

.....

.....

11 *Gebruik bron 5 en 6.*
Deze bronnen laten iets zien wat gelijk is gebleven tussen 1916 en 2019 op het gebied van feminisme.
➔ Leg dit uit.

.....

.....

.....

.....

Bron 6 Een protest in Amsterdam in 2019, voor gelijke rechten voor vrouwen.

Oefen meer in je *Oefenboek*.

Algemeen kiesrecht

Leerdoel

- Je kunt uitleggen door welke veranderingen in 1917 en 1919 Nederland een echte democratie werd.

Sinds 1848 hadden burgers in Nederland stap voor stap meer rechten gekregen. Toch was Nederland nog geen echte democratie. Dat veranderde in 1919. Door wijzigingen in de grondwet, in 1917 en 1919, kregen alle volwassen burgers kiesrecht.

De Pacificatie van 1917

Al sinds 1880 was er in de Tweede Kamer veel discussie over het algemeen kiesrecht en over de schoolstrijd. Het kiesrecht en de financiering van het onderwijs waren vastgelegd in de grondwet. Voor een aanpassing van de grondwet was een grote meerderheid nodig: twee derde van de stemmen in de Eerste Kamer en in de Tweede Kamer. Geen enkele politieke partij had zo'n meerderheid.

In 1917 was de situatie veranderd. Inmiddels wilde een deel van de liberalen ook algemeen kiesrecht. Deze liberalen, de socialisten en confessionelen besloten vervolgens voor elkaars wensen te stemmen. Samen hadden ze een twee derde meerderheid en konden ze dus de grondwet veranderen. Dit wordt ook wel de **Pacificatie van 1917** genoemd. Pacificatie betekent: het sluiten van vrede.

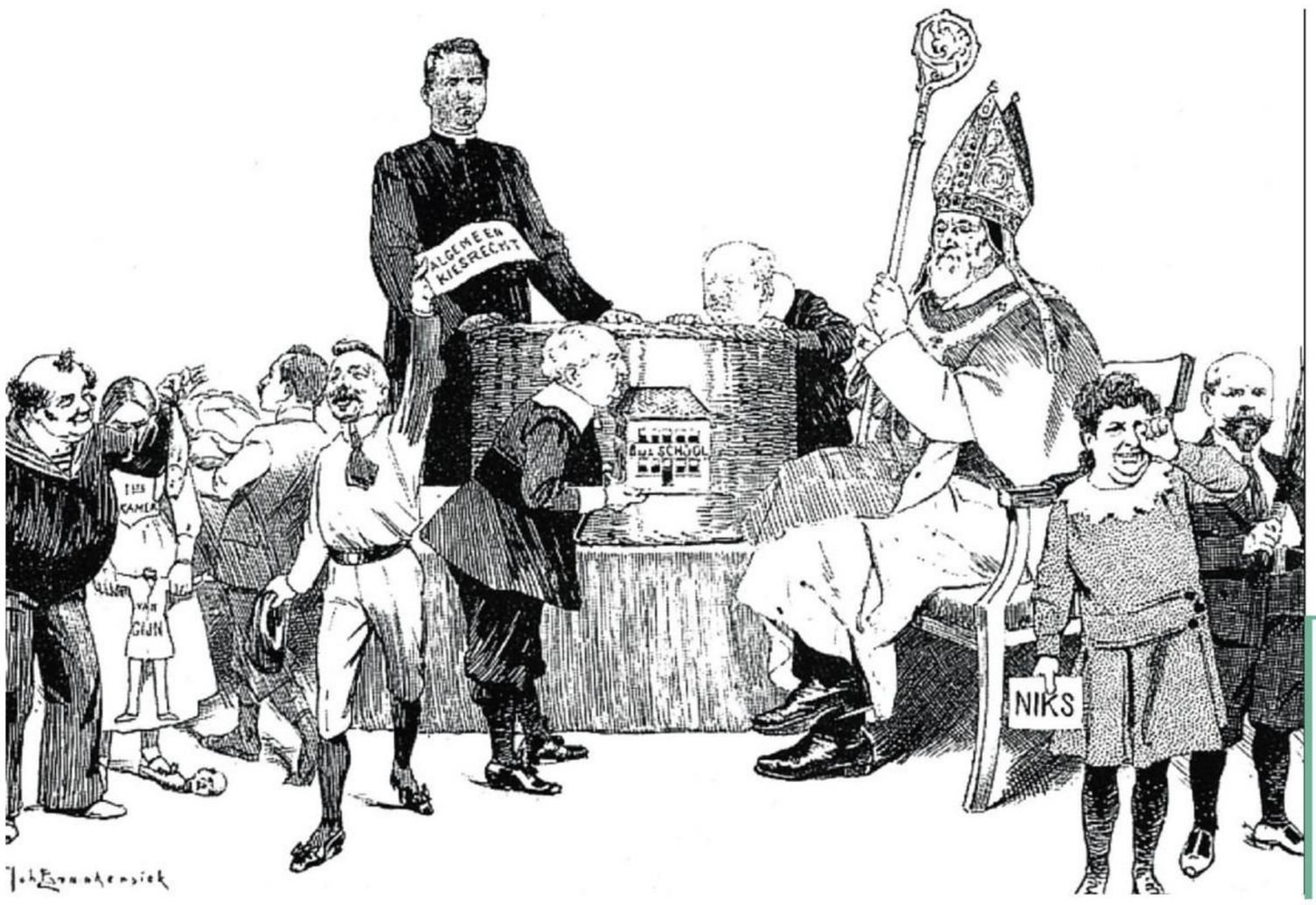
Veranderingen

In de grondwet van 1917 stonden drie belangrijke veranderingen.

- Er kwam algemeen kiesrecht voor mannen. Alle mannen die ouder waren dan 23 jaar mochten stemmen.
- De **financiële gelijkstelling van openbaar en bijzonder onderwijs** werd ingevoerd. Dat betekende dat de overheid voortaan ook het bijzonder onderwijs betaalde. Hiermee kwam een einde aan de schoolstrijd.
- Het districtenstelsel werd vervangen door het stelsel van **evenredige vertegenwoordiging**. Dat betekent dat het aantal Kamerzetels dat een partij krijgt, 'evenredig' is met het percentage stemmen dat een partij gekregen heeft. Als een partij bijvoorbeeld 10% van alle stemmen krijgt, krijgt deze partij ook 10% van de zetels. Bij het districtenstelsel kregen kleine partijen bijna nooit de meeste stemmen in één district, maar bij het nieuwe kiesstelsel hadden kleine partijen meer kans op een zetel. Er kwamen daardoor meer partijen in de Kamer. Dit was soms ook lastig: partijen moeten vaak samenwerken om besluiten te nemen en die samenwerking gaat moeilijker als er veel kleine partijen zijn.

Kiesrecht voor vrouwen

Met de grondwet van 1917 kregen vrouwen alleen passief kiesrecht. Dat betekent dat ze zich wel verkiesbaar mochten stellen, maar zelf niet mochten stemmen. In 1919 werd dit gewijzigd: voortaan hadden vrouwen ook actief kiesrecht. Nederland was nu een **parlementaire democratie**. Dat is een bestuursvorm waarin de macht ligt bij een parlement dat gekozen wordt door de burgers.

Bron 7 De minister-president is afgebeeld als Sinterklaas. Vooraan staan Abraham Kuyper van de ARP en Pieter Jelles Troelstra van de SDAP, die blij zijn met hun cadeau. Rechts staat Aletta Jacobs, die huilt.

Verwerking

12 **a** Welke wens past bij welke stroming? Vul de juiste stroming in.

– De ..... en een deel van de ..... wilden algemeen kiesrecht.

– De ..... wilden financiële gelijkstelling van het onderwijs.

b Waarom wordt de grondwetswijziging van 1917 wel vergeleken met het sluiten van vrede?

.....

.....

.....

.....

.....

c Wat veranderde er in 1917? Maak de zinnen af.

– In plaats van een districtenstelsel kwam er

.....

.....

– In plaats van censuskiesrecht kwam er

.....

.....

– De schoolstrijd was voorbij dankzij

.....

.....

d Evenredige vertegenwoordiging heeft een voordeel en een nadeel. Onderstreep in de leertekst de zinnen waarin dit wordt uitgelegd.

13 Gebruik ook leertekst A en B.
Zet achter de volgende gebeurtenissen het juiste jaartal.

– De schoolstrijd komt ten einde: .....

– Het caoutchouc-artikel komt er: .....

– Het censuskiesrecht verdwijnt: .....

– Het districtenstelsel verdwijnt: .....

– Mannen krijgen algemeen kiesrecht: .....

– Vrouwen krijgen actief kiesrecht: .....

– Vrouwen krijgen passief kiesrecht: .....

Examenvaardigheid

Spotprenten

14 *Gebruik bron 7.*
Iemand bekijkt de bron en zegt: 'Deze prent gaat over de Pacificatie van 1917.'
➔ Noem **twee** onderdelen uit de bron waaruit blijkt dat dit juist is.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

15 *Gebruik bron 8.*
In de prent is een mening te herkennen over het algemeen kiesrecht voor mannen.
➔ Welke mening is dat?

◯ A De liberalen doen te weinig voor het algemeen kiesrecht.

◯ B De socialisten doen te weinig voor het algemeen kiesrecht.

◯ C Het algemeen kiesrecht is ingevoerd dankzij de liberalen.

◯ D Het algemeen kiesrecht is ingevoerd dankzij de socialisten.

„Als die beroerde zweep er niet was ...."

Bron 8 Een bord met het opschrift 'naar het algemeen kiesrecht' wijst naar links. Links staat een liberaal, rechts een sociaaldemocraat. In de ondertitel staat: 'Als die beroerde zweep er niet was ...' (Prent uit 1911.)

Oefen meer in je *Oefenboek*.

Ga naar de *Flitskaarten* en de *Test jezelf*.

§4 Nederland als parlementaire democratie

BASIS

Sinds 1815 is Nederland een constitutionele monarchie en sinds 1919 ook een parlementaire democratie. Hoe werkt het bestuur van Nederland tegenwoordig?

A Het vormen van een bestuur

Leerdoel
- Je kunt beschrijven hoe na verkiezingen in Nederland een regering wordt gevormd.

Nederland is een democratie. Dat betekent dat alle burgers invloed hebben op de politiek. Daarom hebben alle volwassen Nederlanders het recht om te stemmen bij verkiezingen.

Stemmen

Nederlanders kunnen op verschillende manieren invloed uitoefenen op besluiten die politici nemen.

- Ten eerste zijn er directe verkiezingen voor verschillende volksvertegenwoordigingen: de gemeenteraad (voor de gemeente), de Provinciale Staten (voor de provincie) en de Tweede Kamer (voor het hele land). De Eerste Kamer is ook een landelijke volksvertegenwoordiging, maar de leden worden indirect gekozen door de leden van de Provinciale Staten.
- Ook is er het **referendum**. Bij een referendum kunnen burgers stemmen over één wet of maatregel. De uitkomst van deze stemming is een advies: politici hoeven dit niet te volgen.

De Tweede Kamer

Na verkiezingen is duidelijk hoeveel mensen er van de verschillende partijen gekozen zijn in de gemeenteraad, de Provinciale Staten of de Tweede Kamer. Deze partijen werken de komende vier jaar mee aan een goed bestuur. Bij de Tweede Kamer gaat dat zo:

- De Tweede Kamer heeft 150 leden; dat heet ook wel 150 zetels (zitplaatsen). Iedere vier jaar zijn er verkiezingen voor de Tweede Kamer. Deze verkiezingen bepalen hoeveel zetels elke politieke partij in de Tweede Kamer krijgt.
- Elke partij in de Kamer heeft dus een aantal zetels. Maar om besluiten te nemen in de Tweede Kamer moet altijd een meerderheid in de Kamer vóór dat besluit stemmen. Daarom willen partijen samenwerken: een aantal partijen vormt samen een **coalitie**. De coalitiepartijen hebben samen (meestal) een meerderheid en zijn het eens over wat ze willen veranderen in Nederland. De coalitie mag ook de ministers aanwijzen die de plannen gaan uitvoeren.
- De overige partijen komen in de **oppositie** terecht.

Regering

De coalitiepartijen wijzen dus ministers aan, die hun plannen uitvoeren. De ministers zijn het dagelijks bestuur: zij moeten problemen oplossen die tijdens hun bestuur ontstaan. De ministers en de koning samen vormen de regering.

Bron 1 Een slechtziende burger probeert het eerste stembiljet in braille uit. Hierdoor wordt stemmen voor blinden en slechtzienden eenvoudiger. In een democratie is het belangrijk dat stemmen voor iedereen goed mogelijk is. (Foto uit 2019.)

Verwerking

1 Gebruik ook de leerteksten van paragraaf 1.

a Maak de zinnen kloppend.

Na 1848 werd de Tweede Kamer *direct* / *indirect* gekozen en werd de Eerste Kamer *direct* / *indirect* gekozen. Dat is sindsdien *hetzelfde gebleven* / *veranderd*.

b Gaat het om een referendum of een verkiezing? Maak de zinnen kloppend.

– Burgers mogen beslissen over de bouw van een parkeergarage in de gemeente: *referendum* / *verkiezing*

– Burgers mogen beslissen welke partij in de gemeenteraad komt: *referendum* / *verkiezing*

2 Vul de juiste woorden in.

– De ministers worden aangewezen door de

.....

– De ministers en de koning vormen samen de

.....

3 **a** (t) Geef een uitleg van de volgende woorden uit de leertekst.

– Een politicus: .....

.....

– Een zetel: .....

.....

– Een meerderheid: .....

.....

b (t) Leg uit waarom in de Tweede Kamer een coalitie wordt gevormd. Gebruik de drie woorden uit vraag a in je antwoord.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

4 **a** Welke uitspraak is juist?

○ A De coalitie en de oppositie moeten evenveel leden hebben.

○ B De coalitie moet ten minste 150 leden hebben.

○ C De grootste partij in de Tweede Kamer heet de coalitie.

○ D Kleine partijen kunnen ook in de coalitie komen.

b Gebruik het internet. Welke partijen vormen nu de coalitie?

.....

Examenvaardigheid

Onderzoek doen

5 *Gebruik bron 2.*

➔ Voor welke onderzoeksvraag geeft deze bron **bruikbare** informatie?

○ A Voerde de stad Groningen in 2020 het gemeentelijk referendum in?

○ B Waarom was het in 2020 in Groningen niet mogelijk om een referendum te houden?

○ C Welke mening hadden Groningse politici in 2020 over het referendum?

○ D Wilden inwoners van Groningen in 2020 dat er een referendum kwam?

Bron 2 In de stad Groningen was in 2020 discussie over het invoeren van het gemeentelijke referendum. Twee leden van verschillende politieke partijen gaven hun mening:

Een lid van de PvdA: 'Een referendum slaat een moeilijk vraagstuk plat tot één simpele vraag. Er zijn veel betere manieren om bewoners om hun mening te vragen: in een peiling, of door in de wijken in gesprek te gaan.'
Een lid van de SP: '[Een referendum] is een waardevol democratisch instrument voor onze inwoners. Die moeten aan de handrem kunnen trekken bij belangrijke onderwerpen.'

Rechten en taken van het parlement

Leerdoel

- Je kunt uitleggen welke rechten en taken de Tweede Kamer en de Eerste Kamer hebben.

De Tweede Kamer wordt dus direct gekozen en de Eerste Kamer indirect. Wat doen leden van de Tweede Kamer en Eerste Kamer als ze eenmaal zijn gekozen?

Van voorstel tot wet

Om dingen te veranderen in Nederland moet het parlement wetten wijzigen of nieuwe wetten aannemen. Een voorstel voor een nieuwe wet of wetswijziging kan komen van een minister of van een lid van de Tweede Kamer.

Een wetsvoorstel wordt eerst besproken in de Tweede Kamer. De leden van de Tweede Kamer overleggen dan over het voorstel en passen het voorstel soms aan. Daarna stemmen de leden over de wet. Als een meerderheid in de Tweede Kamer vóór de wet stemt, gaat de wet door naar de Eerste Kamer. De Eerste Kamer controleert het wetsvoorstel. De leden kunnen het voorstel goed- of afkeuren, maar niet wijzigen. Als de Eerste Kamer de wet goedkeurt, zetten de minister en koning Willem-Alexander hun handtekening eronder. Daarna is het een officiële wet, die bekend wordt gemaakt aan alle burgers.

Rechten

De Eerste en de Tweede Kamer hebben een aantal rechten. Leden van de Eerste en Tweede Kamer hebben allebei:

- het **recht van budget**. Dat is het recht om de uitgaven en inkomsten van de staat (de begroting) te controleren en deze als wet goed of af te keuren.
- het **recht van interpellatie**. Dit is het recht om ministers te ondervragen over hun werk.
- het **recht van enquête**. Dit is het recht om een onderzoek in te stellen naar een bepaalde zaak. Het parlement kan dan mensen ondervragen die bij de zaak betrokken waren.

Leden van de Tweede Kamer hebben ook nog:

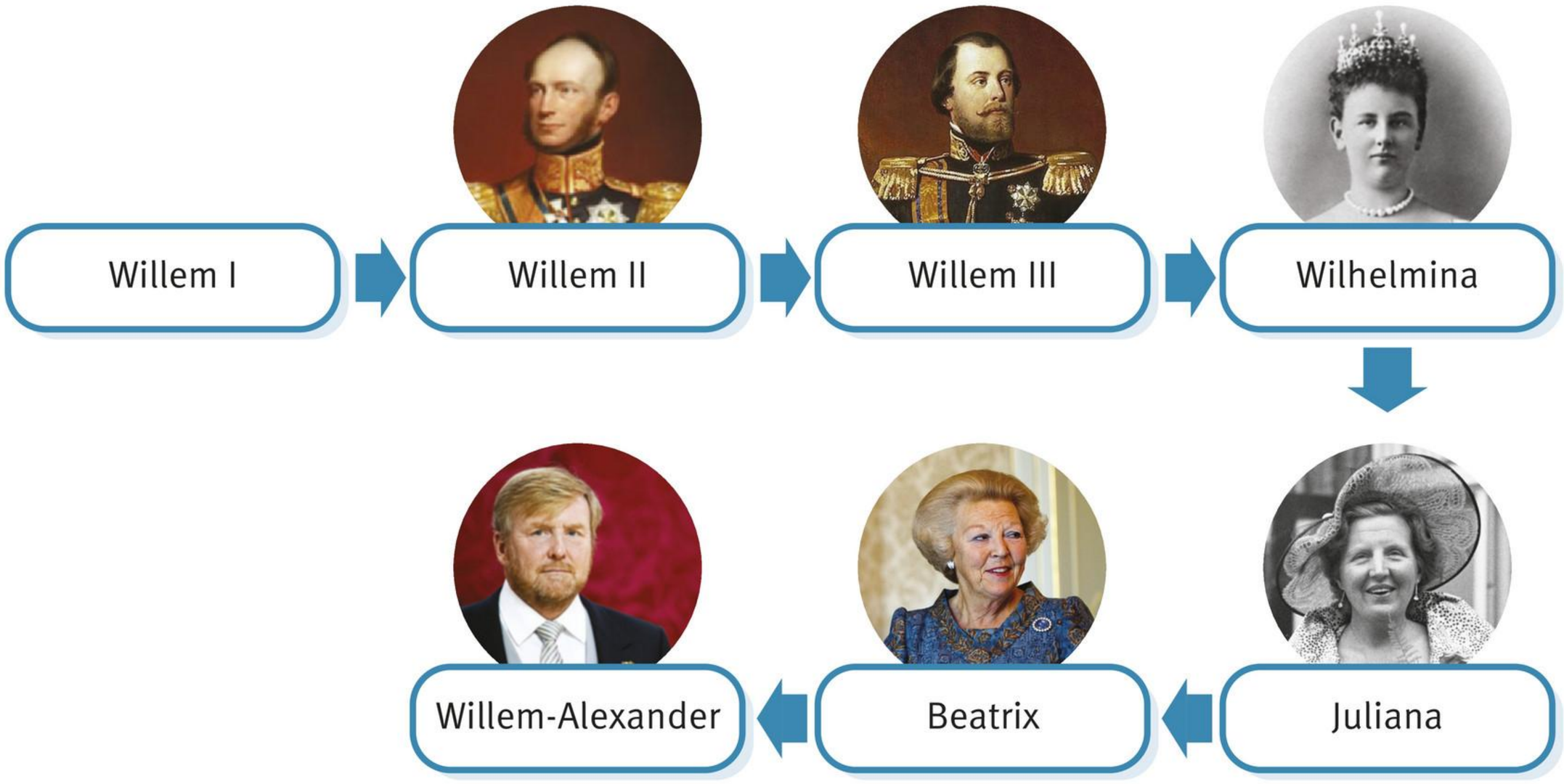
- het **recht van initiatief**. Dat is het recht om wetsvoorstellen in te dienen.
- het **recht van amendement**. Dat is het recht om wetsvoorstellen te wijzigen.

Taken

Deze rechten geven leden van de Eerste en Tweede Kamer bepaalde macht, of bevoegdheden. De Kamerleden gebruiken deze macht om hun twee taken uit te voeren.

- Zij besluiten over wetsvoorstellen. Daarvoor gebruiken zij het recht van initiatief en het recht van amendement. Dat zijn wetgevende bevoegdheden.
- Zij controleren de regering. Daarvoor gebruiken zij het recht van interpellatie en het recht van enquête. Dat zijn controlerende bevoegdheden.

Het recht van budget is zowel een controlerende als een wetgevende bevoegdheid.

Bron 3 Staatshoofden van Nederland sinds 1813.

Verwerking

6 **a** Hoe wordt een wetsvoorstel een wet? Vul de juiste woorden in.

Een wetsvoorstel wordt ingediend door een ..... of een lid van de ..... . Het voorstel wordt eerst besproken in de ..... en daarna in de ..... . Als de wet is goedgekeurd, moeten de ..... en de ..... de wet ondertekenen.

b (t) Hieronder staan vier dingen die je kunt doen met een wet en wat deze woorden betekenen. Maak de juiste combinaties.

A	Afkeuren	◯	◯ 1 Eens zijn
B	Goedkeuren	◯	◯ 2 Niet eens zijn
C	Indienen	◯	◯ 3 Veranderen
D	Wijzigen	◯	◯ 4 Voorstellen

7 Gebruik ook leertekst A.
Maak de zinnen over coalitie en oppositie kloppend.
De partijen die samenwerken om te regeren vormen de *coalitie* / *oppositie*. De partijen die niet regeren, vormen de *coalitie* / *oppositie*. Partijen van de oppositie zitten *wel* / *niet* in de Tweede Kamer. Zij mogen *wel* / *geen* wetsvoorstellen indienen.

8 **a** Hieronder staan de rechten van de Eerste en Tweede Kamer. Geef steeds aan welke Kamer deze rechten heeft. Geef ook aan of het om een controlerende of wetgevende bevoegdheid gaat.

	Eerste Kamer	Tweede Kamer	Controlerend	Wetgevend
Initiatief				
Amendement				
Budget				
Interpellatie				
Enquête				

b Hierna staan drie voorbeelden. Geef bij elk voorbeeld aan welk recht het parlement gebruikte.
– In 1886-1887 deed het parlement een groot onderzoek naar arbeidsomstandigheden in fabrieken:

.....

– In 1918 stelde een lid van de Tweede Kamer voor om het algemeen kiesrecht ook voor vrouwen te laten gelden:

.....

– In 1953 stelden leden van de Eerste Kamer vragen aan de minister van Justitie over de ontsnapping van zeven oorlogsmisdadigers:

.....

Examenvaardigheid

Meningen

9 De koning heeft in Nederland geen politieke macht meer, maar hij ondertekent wel alle wetten. Zonder zijn handtekening is een wet niet geldig.
➔ Maakt dit Nederland minder democratisch of niet? Geef één **politiek** argument voor je keuze.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

10 Een bewering: 'In Nederland moet niet de koning of koningin, maar de minister-president de titel van "staatshoofd" krijgen.'
➔ Geef een argument vóór **of** een argument tegen deze bewering.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Leerdoel

- Je kunt drie manieren noemen waarop de Nederlandse burger wordt beschermd tegen machtsmisbruik door de overheid.

In een democratie is het belangrijk dat één groep nooit te veel macht in handen kan krijgen. Dat wordt op verschillende manieren voorkomen.

Grondrechten

Ten eerste zijn belangrijke rechten vastgelegd in de grondwet. De overheid kan de grondwet niet zomaar wijzigen.

De **klassieke grondrechten** beschermen burgers *tegen* de macht van de overheid. Voorbeelden van klassieke grondrechten zijn vrijheid van godsdienst, vrijheid van onderwijs, vrijheid van meningsuiting en het recht op een gelijke behandeling (artikel 1 van de grondwet). Je mag ook, zonder toestemming te vragen aan de regering, je mening verspreiden in bijvoorbeeld een krant of op het internet. Dat noemen we vrijheid van drukpers. Daarnaast mag iedereen een eigen politieke partij of vereniging beginnen. Dat valt onder vrijheid van vereniging en vergadering.

De **sociale grondrechten** zorgen voor bescherming van burgers *door* de overheid. Deze grondrechten werden in 1983 aan de grondwet toegevoegd. Wanneer je buiten je schuld niet genoeg verdient, moet de overheid je helpen. Dat heet het recht op bestaanszekerheid. Wanneer je geen geld hebt voor een advocaat, dan betaalt de overheid die. Dat heet het recht op rechtsbijstand. Verder is vastgelegd dat burgers recht hebben op een gezonde leefomgeving, woonruimte, onderwijs, werk en goede medische verzorging.

De rechtsstaat

Nederland is ook een **rechtsstaat**. Dat is een staat waarin de burgers beschermd zijn tegen onrechtmatig optreden van de overheid en van andere burgers. In een rechtsstaat gelden de volgende regels:

- Alle burgers zijn voor de wet gelijk: ze hebben dezelfde rechten en krijgen bij een overtreding dezelfde straf. Ook bestuurders moeten zich aan de wet houden. Als ze de wet overtreden, krijgen ze dezelfde straf als andere burgers.
- Rechters zijn onafhankelijk. De overheid kan rechters bijvoorbeeld niet zomaar ontslaan.

Scheiding van machten

Tot slot zijn de wetgevende, uitvoerende en rechterlijke macht zoveel mogelijk van elkaar gescheiden. Zo kan er nooit te veel macht bij één persoon of groep liggen. De machten zijn in Nederland als volgt gescheiden:

- De Eerste en de Tweede Kamer hebben **wetgevende macht**: zij maken de wetten. Ook de Provinciale Staten en de gemeenteraad hebben deze macht.
- De ministers hebben **uitvoerende macht**: zij voeren wetten uit.
- Rechters hebben **rechterlijke macht**: zij bestraffen mensen die de wet overtreden.

Bron 4 Artikel 1 van de grondwet is een klassiek grondrecht.

Allen die zich in Nederland bevinden, worden in gelijke gevallen gelijk behandeld. Discriminatie wegens godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, ras, geslacht of op welke grond dan ook, is niet toegestaan.

Bron 5 Stakende advocaten in Breda. Ze zijn het niet eens met de plannen van de regering om de rechtsbijstand te beperken. (Foto uit 2019.)

Verwerking

11 De leertekst beschrijft drie manieren waarop de rechten van burgers in Nederland worden beschermd.
(t) Onderstreep de drie zinnen waarin deze drie manieren kort zijn samengevat.

12 **a** Geef bij elke uitspraak aan of die past bij de klassieke grondrechten of bij de sociale grondrechten. Doe dit door achter elke zin een K (klassiek) of een S (sociaal) te zetten.

– Deze rechten zijn in 1848 vastgelegd: .....
– Deze rechten zijn in 1983 toegevoegd: .....
– Deze rechten beschermen burgers tegen slechte leefomstandigheden: .....
– Deze rechten beschermen burgers tegen de overheid: .....

b (t) Gebruik bron 4. Vul de juiste woorden uit artikel 1 van de grondwet in. Kies uit: *geslacht* • *godsdienst* • *levensovertuiging* • *politieke gezindheid* • *ras*.

– Iemand is vrouw. Dat past bij .....
– Iemand is vegetariër. Dat past bij .....
– Iemand stemt op de VVD. Dat past bij .....

13 Welke twee uitspraken horen bij Nederland als rechtsstaat?

☐ A Alle burgers, ook bestuurders, krijgen bij een overtreding dezelfde straf.
☐ B Burgers die kritiek op de overheid geven, kunnen worden gearresteerd.
☐ C Rechters mogen zelf bepalen of ze de grondwet volgen.
☐ D Rechters worden aangesteld en ontslagen door partijen van de coalitie.
☐ E Rechters zijn onafhankelijk van de wetgevende en uitvoerende macht.

14 Vul de juiste woorden in.

– De ..... macht geeft de straf.
– De ..... macht regeert het land.
– De ..... macht maakt de regels.

15 **a** Met welke stelling(en) ben jij het eens?

☐ A Als een moordenaar geen geld heeft voor een advocaat, moet de overheid die betalen.
☐ B Een politicus moet voor de rechter komen als hij een racistische uitspraak doet.
☐ C Mensen mogen hun mening geven, maar liegen moet verboden zijn.
☐ D Religieuze scholen mogen leerlingen weigeren die niet religieus zijn.

b Noem voor elke stelling bij vraag a welk grondrecht daarbij past. Let op: bij stelling B en D passen twee grondrechten.

A .....
B .....
.....
C .....
D .....
.....

Examenvaardigheid

Begrippen in samenhang

16 Gebruik ook leertekst 2B.
➔ Leg in enkele zinnen uit dat de bescherming van arme burgers rond 1850 heel anders was dan sinds 1983. Gebruik daarbij de begrippen **sociale kwestie** en **sociale grondrechten** in een juiste historische samenhang en betekenis.

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

Oefen meer in je *Oefenboek*.
Ga naar de *Flitskaarten* en de *Test jezelf*.

Afsluiting

Samenvatten

§1 Koning en parlement

Redenen voor nieuwe grondwet:
- .....
  .....
- .....
  .....

Nieuwe grondwet in ....., geschreven door .....

Veranderingen in de grondwet:
- De koning wordt .....
- De ministers krijgen .....
  .....
- ..... wordt direct gekozen via een ..... stelsel.
- ..... wordt indirect gekozen via ..... Staten.
- Burgers krijgen meer ..... rechten.

Koning Willem I

Koning .....

Koning .....

Ruzie met parlement tijdens ..... kwestie (18.....-18.....): deze kwestie maakt duidelijk dat de macht bij ..... ligt.

§2 Politieke stromingen

Drie politieke stromingen:
1 .....
(.....is belangrijk)
2 .....
(.....is belangrijk)
3 .....
(.....is belangrijk)

De ..... hebben de meeste macht, want vanwege het ..... kunnen alleen ..... stemmen.

Verschillende ideeën over:
1 ..... kwestie: socialisten willen .....
2 schoolstrijd: confessionelen willen .....
.....

Streven naar gelijke rechten (dat heet .....):
- arbeiders willen ..... en .....
- katholieken willen .... en .....
  .....

De samenleving raakt verdeeld in groepen. Dit heet ...... Er zijn vier zuilen:
1 .....
2 .....
3 .....
4 .....

§3 Sociale wetten en kiesrecht

Vanwege een .....
willen de ..... toch meer sociale wetten.

Drie nieuwe sociale wetten:
1 Kinderwetje van .....
2 .....
3 .....

Opkomst eerste ..... golf

- Belangrijke personen: .....
- Belangrijke organisaties: .....

Uitbreiding kiesrecht:

1887: ..... → 1917: ..... → 1919: .....

Dat betekent dat .....
.....
.....

Dit was een wens van de .....
In ruil krijgen de confessionelen
.....
.....
Deze 'ruil' heet: .....

Andere wijziging in de grondwet in 1917: districtenstelsel wordt vervangen door .....

§4 Nederland als parlementaire democratie

Het parlement bestaat uit:
de ..... en
de .....

Partijen die samen regeren, heten de ..... De rest komt in de .....

Het parlement heeft
..... en
..... bevoegdheden.

Wetsvoorstellen worden ingediend door een ..... of een .....

Eerste en Tweede Kamer hebben het recht van:
1 .....
2 .....
3 .....

Tweede Kamer heeft ook het recht van:
4 .....
5 .....

Ze worden eerst besproken in de ..... en daarna in de .....

En tot slot ondertekend door de .....
en de .....

Voorkomen van machtsmisbruik:
1 Burgers hebben ..... en ..... grondrechten.
2 Nederland is een rechtsstaat. Dat betekent dat ..... en dat .....
3 In Nederland zijn de machten gescheiden in een ....., een ..... en een ..... macht.

Overzicht van de stof

Personen

Koning Willem II
Koning van 1840 tot 1849. Hij gaf in 1848 opdracht tot het maken van een nieuwe grondwet.

Lange tijd weigerde Willem II om de grondwet van 1815 te wijzigen, want hij wilde geen macht verliezen. Maar de revoluties van 1848 maakten Willem II bang en veranderden hem naar eigen zeggen ‘in één nacht van conservatief naar liberaal’.

Koning Willem III
Koning van 1849 tot 1890. Hij kreeg in 1866-1867 ruzie met het parlement over Luxemburg.

Willem III wilde eerst geen koning worden, omdat hij het maar niets vond dat zijn macht beperkt was door de grondwet van 1848. Maar toen zijn vader overleed, besloot hij toch koning te worden. Hij bleef koning tot zijn dood in 1890.

Koningin Wilhelmina
Koningin van 1890 tot 1948. Zij was koningin van Nederland tijdens de Tweede Wereldoorlog. Tijdens de Duitse bezetting woonde en werkte ze in Londen.

Wilhelmina was tien jaar toen haar vader stierf. Tot haar 18e verjaardag was haar moeder Emma regentes. Haar moeder, man en schoonzoon waren Duits. Tijdens de Tweede Wereldoorlog was zij anti-Duits. Vanuit Groot-Brittannië sprak ze via Radio Oranje de Nederlanders moed in.

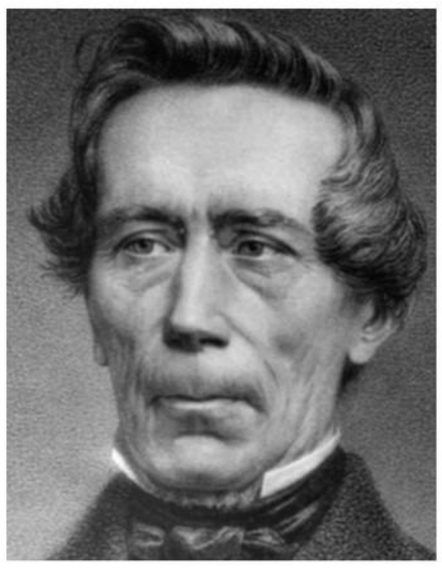
Koningin Juliana
Koningin van 1948 tot 1980.

Koningin Beatrix
Koningin van 1980 tot 2013.

Koning Willem-Alexander
Koning sinds 2013.

Johan Rudolf Thorbecke
Een liberale politicus. In 1848 vroeg koning Willem II hem om de grondwet te herzien.

Thorbecke werkte lange tijd als hoogleraar. Hij gaf les over de grondwet, die hij dus uitstekend kende. In 1844 kwam hij in de Tweede Kamer. Daar zette hij zich in voor een meer democratische grondwet. In 1848 kwam die grondwet er.

Pieter Jelles Troelstra
Een socialistisch politicus. Hij was een van de oprichters van de SDAP. In 1918 riep hij op tot een revolutie.

Troelstra was een overtuigd tegenstander van de monarchie en een voorvechter van algemeen kiesrecht. In 1918 riep hij op tot een ‘revolutie’ in Nederland, waarbij de arbeiders volgens hem de macht moesten grijpen. Maar weinig mensen reageerden op zijn oproep, dus er veranderde niets.

Abraham Kuyper
Een protestants politicus. Hij richtte de ARP op. Zijn aanhangers werden ook wel ‘kleine luyden’ genoemd.

Kuyper moest niet veel hebben van het liberalisme. Ook vond hij de revoluties van 1848 maar niets. Daarom richtte hij in 1879 de ‘anti-revolutionaire partij’ op. Hij kwam op voor de ‘gewone mensen’ binnen zijn protestantse zuil, zoals boeren. Hij streed bijvoorbeeld voor een uitbreiding van het kiesrecht.

Wilhelmina Drucker
Een feminist uit de eerste feministische golf. Zij richtte de VVV op en later, samen met Aletta Jacobs, de VvVK.

Drucker deed vaak mee aan debatten of gaf toespraken, wat veel mensen in die tijd niet ‘vrouwelijk’ vonden. Sommige mensen dreven daarom de spot met haar, maar ze werd ook bewonderd. Door haar strijdlust kreeg Drucker bijnamen als ‘IJzeren Mina’ en ‘Wilhelmina Drukte’.

Herman Schaepman
Een katholieke politicus. Onder zijn leiding gingen de katholieken zich beter organiseren en kwamen er meer katholieken in het parlement.

Bij Schaepman stond het katholieke geloof centraal. Hij begon zijn carrière als priester en ging in 1880 de politiek in. ‘Ik geloof, ik strijd’ was zijn motto als politicus. Hij werkte tijdens de schoolstrijd samen met de ARP om voor gelijkstelling van het bijzonder onderwijs te zorgen.

Aletta Jacobs
Een feminist uit de eerste feministische golf. Zij richtte samen met Wilhelmina Drucker de VvVK op.

Jacobs was ook de eerste vrouwelijke arts van Nederland. Vrouwen mochten eigenlijk niet studeren, maar Jacobs kreeg toestemming om te studeren voor arts. Als dokter gaf zij onder andere gratis seksuele voorlichting aan vrouwelijke arbeiders.

Controleer jezelf

§1 Koning en parlement

- Ik kan twee oorzaken noemen voor de Nederlandse grondwetsherziening in 1848.
- Ik kan drie veranderingen noemen door de grondwetsherziening van 1848.
- Ik kan uitleggen dat de Luxemburgse kwestie duidelijk maakte dat het parlement in Nederland de macht had.

§2 Politieke stromingen

- Ik kan uitleggen welke politieke stromingen in het parlement bestonden en dat de liberalen de macht hadden.
- Ik kan beschrijven dat aanhangers van de verschillende politieke stromingen niet hetzelfde dachten over bijzonder onderwijs en de sociale kwestie.
- Ik kan uitleggen hoe politieke stromingen zich onderling steeds meer gingen onderscheiden.

§3 Sociale wetten en kiesrecht

- Ik kan beschrijven hoe sociale wetten werden ingevoerd en hoe het kiesrecht werd uitgebreid.
- Ik kan uitleggen waarvoor feministen streden tijdens de eerste feministische golf.
- Ik kan uitleggen door welke veranderingen in 1917 en 1919 Nederland een echte democratie werd.

§4 Nederland als parlementaire democratie

- Ik kan beschrijven hoe na verkiezingen in Nederland een regering wordt gevormd.
- Ik kan uitleggen welke rechten en taken de Tweede Kamer en de Eerste Kamer hebben.
- Ik kan drie manieren noemen waarop de Nederlandse burger wordt beschermd tegen machtsmisbruik door de overheid.

Jaartallen

1848	Grondwetsherziening: parlementair stelsel en grondrechten
1866-1867	Luxemburgse kwestie
1887	Caoutchouc-artikel
1917	Wijziging grondwet (Pacificatie): onder andere algemeen kiesrecht voor mannen
1919	Algemeen kiesrecht voor vrouwen
1983	Sociale grondrechten in de grondwet

Begrippen

§1 Koning en parlement

grondwet
Een document waarin de grondrechten van alle burgers en de regels over het bestuur van het land staan.

grondrechten
Basisrechten van elke burger.

constitutionele monarchie
Een bestuursvorm waarbij de macht van de koning (de monarch) is vastgelegd in een grondwet (de constitutie).

regering
De koning en de ministers samen.

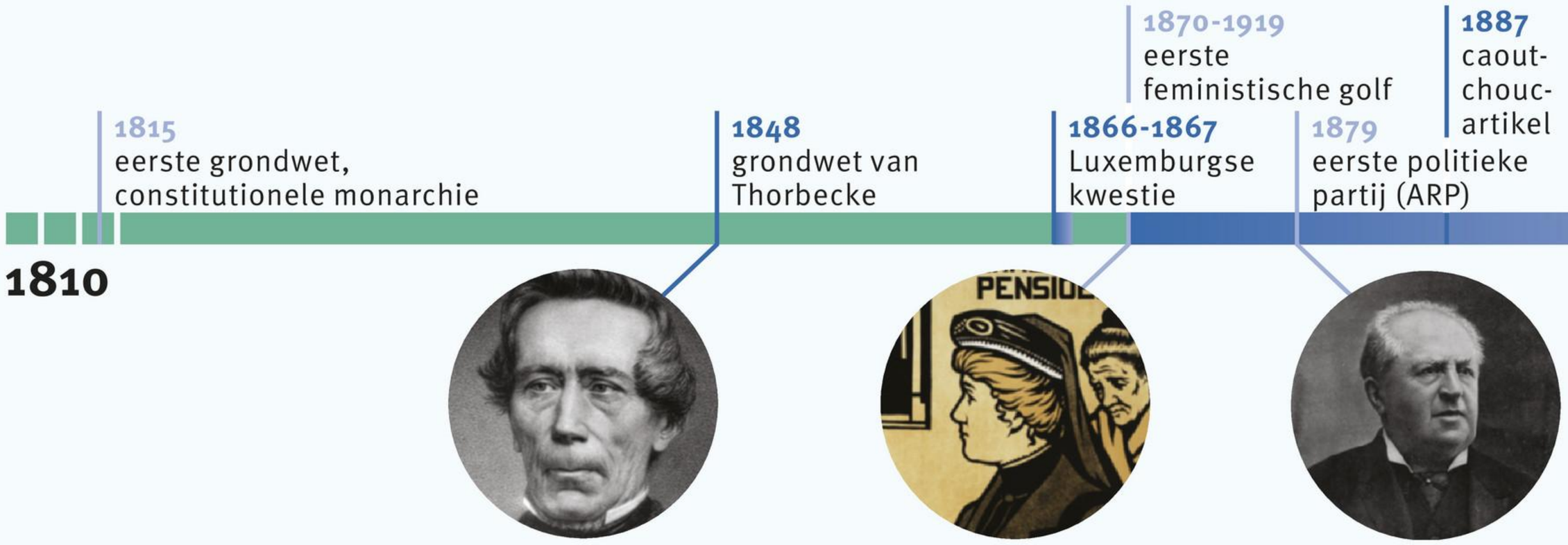
parlement
Een volksvertegenwoordiging; in Nederland de Eerste en Tweede Kamer samen.

staatshoofd
Persoon die symbool staat voor de hoogste macht in een staat, zoals een koning of president.

onschendbaar
De koning(in) is niet zelf politiek verantwoordelijk voor wat hij of zij zegt of doet.

ministeriële verantwoordelijkheid
Ministers zijn verantwoordelijk voor wat de koning zegt of doet, en voor hun eigen werk.

Tijdbalk

parlementair stelsel
Een bestuursvorm waarbij het parlement de macht heeft.

districtenstelsel
Een systeem waarbij elk gebied (district) een Kamerlid koos. De persoon die in een district de meeste stemmen kreeg, kwam in de Tweede Kamer.

Luxemburgse kwestie
Een ruzie over Luxemburg tussen de koning en het parlement in 1866-1867.

§2 Politieke stromingen

liberalisme
Een politieke stroming. Liberalen vinden dat er zoveel mogelijk vrijheid moet zijn voor burgers en bedrijven.

socialisme
Een politieke stroming. Socialisten vinden dat geld en bezit eerlijker verdeeld moeten worden en dat de regering veel meer moet doen om de armen te helpen.

confessionalisme
Een politieke stroming. Confessionelen baseren hun politieke ideeën op hun geloof (confessie).

censuskiesrecht
Kiesrecht waarbij alleen mensen die een bepaald bedrag aan belasting betaalden, mochten stemmen.

algemeen kiesrecht
Als iedereen vanaf een bepaalde leeftijd mag stemmen.

industriële revolutie
De grote verandering door de komst van fabrieken en machines.

verstedelijking
Het ontstaan van steden op plekken waar eerst platteland was.

sociale kwestie
Het probleem van de slechte woon- en werkomstandigheden van de arbeiders als gevolg van de industriële revolutie.

sociale wetten
Wetten die mensen beschermen tegen de gevolgen van armoede, ziekte, ouderdom en werkloosheid.

schoolstrijd
De politieke ruzie over de vraag wie het bijzonder onderwijs moest betalen.

emancipatie
Het streven naar gelijke rechten.

discriminatie
Het ongelijk behandelen van een groep of persoon vanwege bijvoorbeeld geloof, geslacht of afkomst.

verzuiling
De verdeling van de samenleving in groepen (‘zuilen’) met een eigen politieke of godsdienstige overtuiging.

§3 Sociale wetten en kiesrecht

caoutchouc-artikel
Grondwetsartikel uit 1887 dat kiesrecht gaf aan alle mannen die aan bepaalde eisen voldeden.

feminisme
Een beweging die opkomt voor gelijke rechten voor de vrouw.

eerste feministische golf
Periode van 1870 tot ongeveer 1920 waarin steeds meer (vooral rijke) vrouwen in actie kwamen voor gelijke rechten.

vrouwenkiesrecht
Het recht van vrouwen om te stemmen en gekozen te worden.

Pacificatie van 1917
Naam voor de grondwetswijziging in 1917, toen socialisten, confessionelen en een deel van de liberalen voor elkaars wensen stemden.

financiële gelijkstelling van openbaar en bijzonder onderwijs
Grondwetswijziging in 1917 waardoor de overheid voortaan ook het bijzonder onderwijs betaalde.

evenredige vertegenwoordiging
Een systeem waarbij de Kamerzetels worden verdeeld op basis van het percentage van de stemmen dat elke partij in het hele land heeft gekregen.

parlementaire democratie
Een bestuursvorm waarin de macht ligt bij een parlement dat gekozen wordt door de burgers.

§4 Nederland als parlementaire democratie

referendum
Als burgers mogen stemmen over één wet of maatregel.

coalitie
Een groep partijen in de Tweede Kamer die het samen eens zijn over wat ze willen veranderen in Nederland en die de ministers aanwijzen die de plannen gaan uitvoeren.

oppositie
De partijen in de Tweede Kamer die niet in de coalitie zitten.

recht van budget
Het recht om de uitgaven en inkomsten van de staat (de begroting) te controleren en deze als wet goed of af te keuren.

recht van interpellatie
Het recht om ministers te ondervragen over hun werk.

recht van enquête
Het recht om een onderzoek in te stellen naar een bepaalde zaak.

recht van initiatief
Het recht om wetsvoorstellen in te dienen.

recht van amendement
Het recht om wetsvoorstellen te wijzigen.

klassieke grondrechten
Grondrechten die burgers beschermen *tegen* de macht van de overheid.

sociale grondrechten
Grondrechten die zorgen voor bescherming van burgers *door* de overheid.

rechtsstaat
Een staat waarin de burgers beschermd zijn tegen onrechtmatig optreden van de overheid en van andere burgers.

uitvoerende macht
De bevoegdheid om wetten uit te voeren.

wetgevende macht
De bevoegdheid om wetten te maken.

rechterlijke macht
De bevoegdheid om mensen te bestraffen die de wet overtreden.

Ga naar de *Flitskaarten*, de *Test jezelf* en de *oefentoets*.

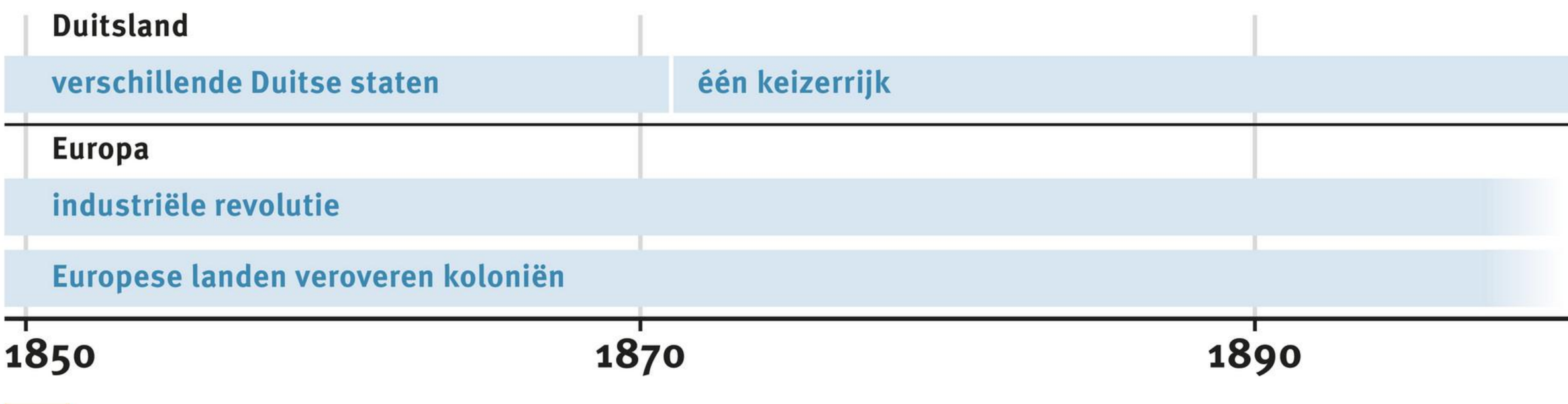
Aantekeningen

2 De Eerste Wereldoorlog 1914-1918

Oriëntatie

Bron 1 Een groep ‘Spahi’s’ in Frankrijk aan het begin van de oorlog. Spahi’s waren soldaten die door de Franse regering uit haar koloniën, zoals Marokko of Algerije, werden gehaald. Zij vochten te paard. (Foto uit 1914.)

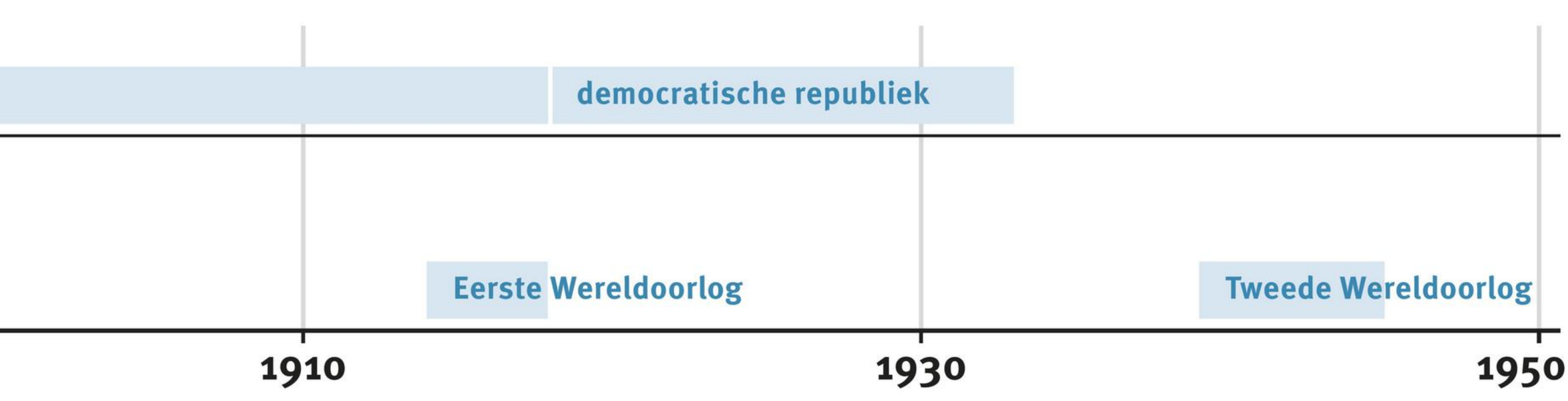
Tussen 1914 en 1918 stierven circa negen miljoen soldaten op de slagvelden van de Eerste Wereldoorlog. Nog eens acht miljoen burgers kwamen om. Er werd op verschillende plekken op de wereld gevochten, maar de oorlog begon en eindigde in Europa.

In Europa vochten ook soldaten uit koloniën. Zo werden meer dan 500.000 soldaten uit Afrika naar het Europese front geroepen. Meer dan 100.000 van hen kwamen om. Ook uit andere koloniën werden soldaten gehaald. Zij vochten vooral voor Frankrijk, tegen Duitsland. Deze soldaten moesten dus vechten voor de Fransen, terwijl zij niet dezelfde rechten hadden als de Fransen. ‘Niemand kan ons nu nog halve Fransen noemen’, zei een soldaat uit de Franse kolonie Guadeloupe. ‘Wij betalen onze belasting in bloed.’

De vraag van dit hoofdstuk is:

Wat waren de oorzaken en de gevolgen van de Eerste Wereldoorlog?

Ga naar de *Ontdekkingsplaat*.

Opdrachten

1 Gebruik bron 1 en de tekst in de oriëntatie.

a Vul de juiste jaartallen in.

De Eerste Wereldoorlog duurde van .....

tot ..... .

b Waarom spreken we van een *wereld*oorlog?

.....

.....

.....

c (t) Leg uit wat wordt bedoeld met de volgende woorden.

– Kolonie: .....

.....

.....

– Front: .....

.....

.....

d Gebruik de tijdbalk. Tijdens de Eerste Wereldoorlog vielen veel meer slachtoffers dan in eerdere oorlogen. In de tijdbalk vind je twee oorzaken hiervoor. Noem er één en leg je antwoord uit.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

2 Gebruik de tekst in de oriëntatie.

a Waarom zouden mensen uit Guadeloupe 'halve Fransen' worden genoemd?

- ◯ A Witte Fransen keken op hen neer.
- ◯ B Witte Fransen waren veel groter.
- ◯ C Ze vielen niet onder Frans bestuur.
- ◯ D Ze woonden niet in Frankrijk.

b Wat bedoelt de soldaat uit Guadeloupe met 'wij betalen onze belasting in bloed'?

.....

.....

Bron 2 Nederlandse militairen zien hun families weer na een missie van vijf maanden in Mali (in Afrika). De militairen waren in Mali omdat terroristische groepen voor veel onrust zorgden in het land. (Foto uit 2019.)

3 Gebruik bron 1 en 2.

a Bedenk een overeenkomst tussen beide groepen soldaten.

.....

.....

.....

b Bedenk een verschil tussen beide groepen soldaten.

.....

.....

.....

.....

.....

c Toen Duitsland in 1914 Frankrijk aanviel, meldden veel jongens zich vrijwillig bij het Franse leger. Vind dat je dat logisch of toch wel verrassend? Leg je antwoord uit.

Ik vind dat *logisch* / *verrassend*, want .....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

d Zou jij zoals de soldaten in bron 1 willen vechten in Frankrijk? En zou jij zoals de soldaten in bron 2 willen vechten in een ander land, om daar de vrede te bewaken? Maak de zinnen af.

– Als ik een soldaat uit bron 1 was, zou ik *wel* / *niet* willen vechten in Frankrijk, want .....

.....

.....

.....

.....

.....

– Als ik een soldaat uit bron 2 was, zou ik *wel* / *niet* willen vechten in Mali, want .....

.....

.....

.....

.....

.....

4 Gebruik bron 3.

a Aan welke kant vocht Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog? Leg je antwoord uit.

.....

b Bedenk welk voordeel dit had voor Nederland.

.....

.....

c Gebruik zo nodig een atlas. Welke landen uit bron 3 bestaan nu niet meer of hebben een andere naam?

.....

.....

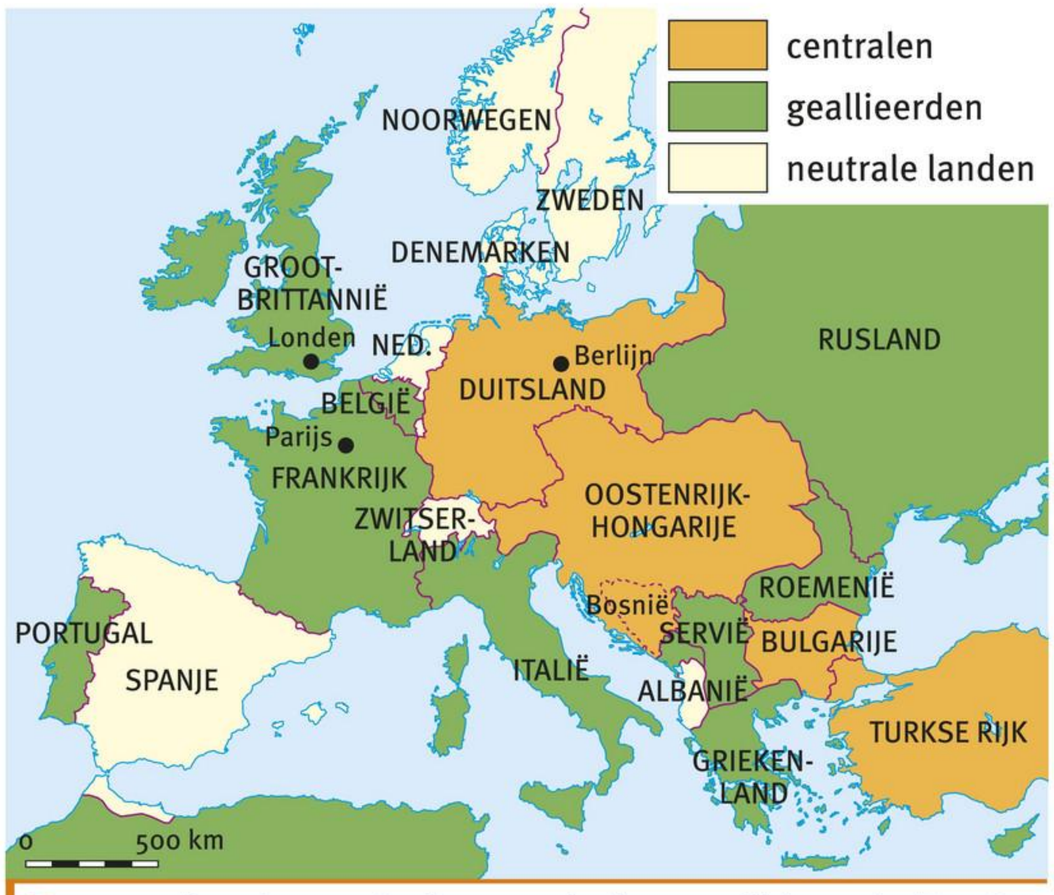
d Noem vier Europese landen die nu bestaan, maar die in 1914 niet bestonden.

.....

.....

.....

.....

Bron 3 Bondgenootschappen in Europa tijdens de Eerste Wereldoorlog.

§1 Oorzaken van de oorlog

BASIS

Rond 1900 verwachtte bijna niemand dat er enkele jaren later een grote oorlog zou losbarsten. Het leek goed te gaan in Europa: de economie groeide en nieuwe uitvindingen maakten het leven makkelijker. Maar wie beter keek, zag dat er ook grote spanningen tussen de Europese landen waren.

A Nieuwe grenzen

Leerdoel

- Je kunt uitleggen dat door nationalisme en modern imperialisme de spanningen in Europa groter werden.

In de 19e eeuw vonden veel mensen in Europa dat hun eigen volk en land het beste waren. Dat was een gevolg van sterk **nationalisme**. Dat betekent dat mensen trots waren op hun eigen land, volk en cultuur. Volken die geen eigen land hadden, probeerden een nieuw land te vormen. Dit had bijvoorbeeld gevolgen voor Duitsland en het Turkse Rijk.

Duitsland

Nationalisme leidde tot het ontstaan van een nieuwe Duitse staat. Tot 1871 bestond er niet één Duitsland, maar waren er een heleboel kleine Duitse staatjes. De inwoners van die staatjes spraken allemaal Duits. Daarom voelden ze zich één volk en wilden ze in één groot land wonen. Als gevolg van dit nationalisme werden de staatjes in 1871 samengevoegd tot één Duitsland. De nieuwe Duitse staat werd een keizerrijk, waarin de keizer veel macht had.
Het nieuwe Duitsland was een bedreiging voor andere grootmachten als Frankrijk, Groot-Brittannië en Rusland. Duitsland was in één klap het sterkste land van Europa, met een groot leger en een snel groeiende industrie. Duitsland wilde bovendien koloniën hebben, net als andere Europese landen, en probeerde daarom land in Afrika en Azië te veroveren. De wens om koloniën te hebben paste bij de tijd van het **modern imperialisme**. Dat is het idee bij Europese landen in de 19e eeuw dat zij land moesten veroveren in Azië en Afrika om zo een groot rijk op te bouwen.

Het Turkse Rijk

Nationalisme leidde tot het uiteenvallen van het Turkse Rijk. Dit rijk was groot, maar werd steeds zwakker. Dat bleek ook op de Balkan, een gebied in Zuidoost-Europa dat bij het Turkse Rijk hoorde. Op de Balkan woonden allerlei volken, bijvoorbeeld Grieken, Roemenen, Bulgaren en Serviërs. Als gevolg van nationalisme wilden zij allemaal een eigen, onafhankelijke staat. Servië maakte zich bijvoorbeeld in 1878 los van het Turkse Rijk.
Het Turkse Rijk verloor in 1878 ook Bosnië, maar dat gebied werd geen vrij land: het werd veroverd door Oostenrijk-Hongarije. In Bosnië woonden veel Serviërs. Zij wilden niet bij Oostenrijk-Hongarije horen, maar wilden zich aansluiten bij het onafhankelijke Servië. Zo liepen op de Balkan de spanningen op.

Bron 1 De Balkan rond 1914, vlak voor het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog.

Verwerking

1 Hieronder staan drie gebeurtenissen in Nederland in de 19e eeuw. Geef steeds aan of de omschrijving past bij modern imperialisme of bij nationalisme.
– Er worden standbeelden opgericht om Nederlandse 'helden' te eren:
modern imperialisme / nationalisme
– Het Nederlandse leger bezet steeds meer gebied in Indië:
modern imperialisme / nationalisme
– 'Wien Neêrlandsch bloed' wordt uitgeroepen tot het Nederlandse volkslied:
modern imperialisme / nationalisme

2 **a** Maak de zin kloppend.
Duitsland was in 1871 een *democratie / keizerrijk* met *geen / veel* koloniën.

b Vul de juiste woorden in.

Bosnië hoorde tot 1878 bij het .... , maar werd veroverd door ..... . In Bosnië woonden veel ..... , die wilden dat Bosnië zich zou aansluiten bij ..... .

c Maak de zinnen kloppend.
– Duitsland werd door het nationalisme een *sterkere / zwakkere* staat.
– Het Turkse Rijk werd door het nationalisme een *sterkere / zwakkere* staat.

3 Je gaat oefenen met het formuleren van antwoorden.

a (t) Leg uit dat nationalisme in de Duitse staten zorgde voor spanningen in Europa. Een deel van het antwoord is gegeven.

Nationalisme in de Duitse staten leidde ertoe dat .....

.....

Dit zorgde in Europa voor spanningen, doordat .....

.....

.....

b (t) Leg uit dat nationalisme in het Turkse Rijk zorgde voor spanningen op de Balkan. Formuleer nu zelf het hele antwoord.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Examenvaardigheid

Spotprenten

4 *Gebruik bron 2.*
➔ In deze spotprent is een mening te herkennen over Duitsland. Welke mening is dat?

- ◯ A De tekenaar is negatief over het Duitse modern imperialisme.
- ◯ B De tekenaar is positief over het Duitse modern imperialisme.
- ◯ C De tekenaar is negatief over het Duitse nationalisme.
- ◯ D De tekenaar is positief over het Duitse nationalisme.

Bron 2 Italiaanse spotprent uit 1915. De Duitse keizer probeert de hele wereld op te eten. Eronder staat in het Italiaans: 'de gulzige'.

Leerdoel

- Je kunt uitleggen dat door militarisme en een wapenwedloop de spanningen in Europa groter werden.

In de 19e eeuw kwamen er in Europa fabrieken. Daardoor konden landen veel meer wapens en munitie produceren. Dit leidde tot een soort wedstrijd met de vraag: welk land is het sterkst?

Industrie

De industrialisatie zorgde voor grote veranderingen in de oorlogsvoering. Doordat in fabrieken veel meer wapens konden worden gemaakt, werden legers groter. Met nieuwe technieken werden wapens verbeterd. Er kwamen bijvoorbeeld kanonnen die kilometers ver konden schieten. Uitvinders ontwikkelden ook nieuwe wapens, zoals gifgassen en mitrailleurs die meer dan 600 schoten per minuut konden lossen. Ook werden vliegtuigen, onderzeeërs en tanks ontwikkeld. Rond 1900 realiseerde bijna niemand zich hoe groot de vernietigingskracht van deze nieuwe wapens was.

Militarisme

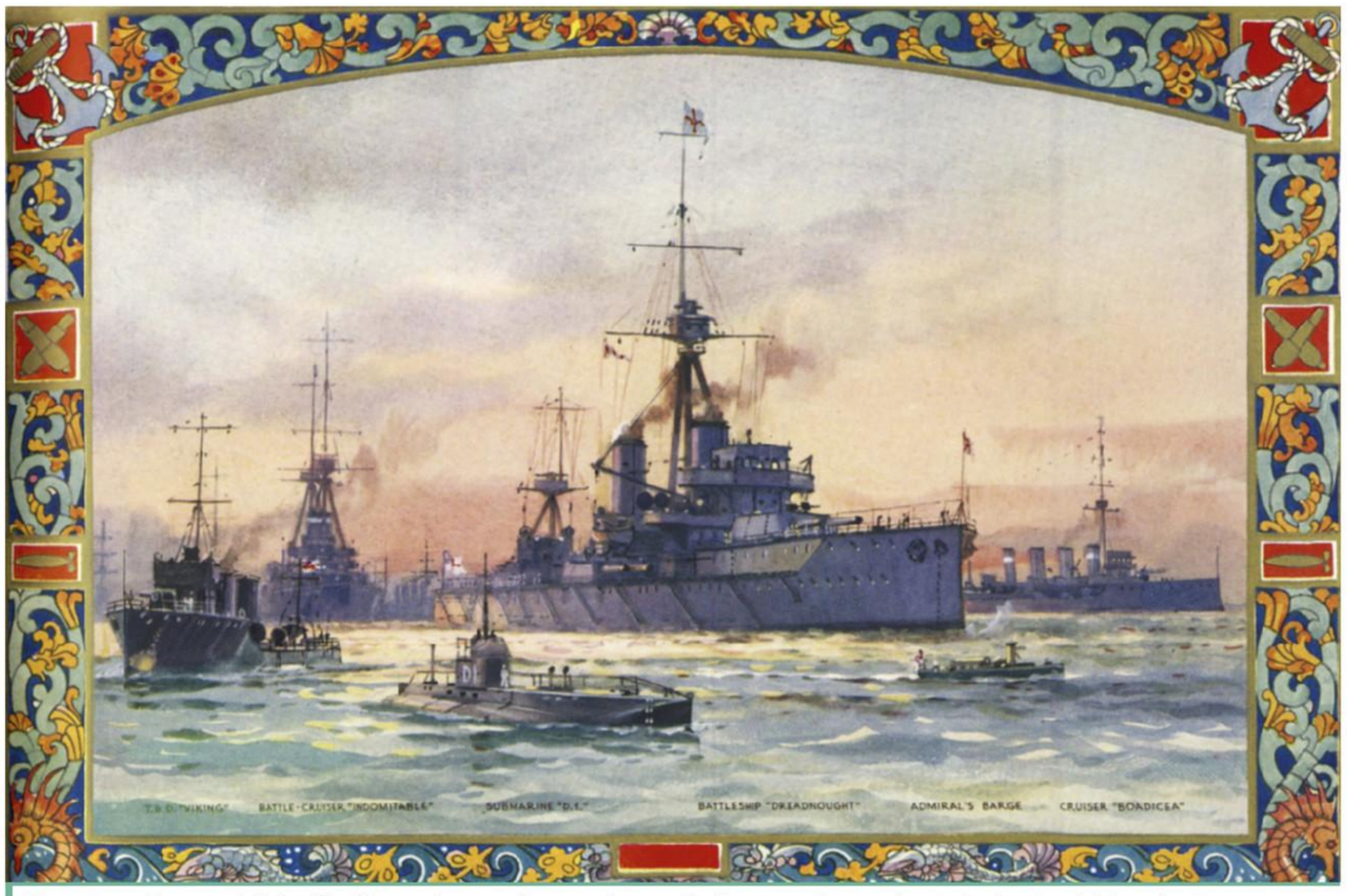
Landen waren trots op hun nieuwe wapens en grote legers. Ze hielden bijvoorbeeld grote militaire optochten. Dit paste bij het **militarisme** van die tijd. Militarisme betekent dat mensen oorlog zagen als iets moois. Elk land kon dan laten zien hoe sterk het was. Landen probeerden dus niet altijd om oorlog te voorkomen: ze zagen oorlog juist als een goede manier om ruzies op te lossen.

Wapenwedloop

Er ontstond een **wapenwedloop**. Dat is een soort wedstrijd waarbij landen proberen om de meeste en beste wapens te bezitten. Deze wedstrijd vond vooral plaats tussen Duitsland en Groot-Brittannië. De Duitse keizer wilde koloniën veroveren en gaf daarom opdracht tot de bouw van een sterke vloot. Groot-Brittannië vond dit bedreigend en ging daarom zelf meer en betere oorlogsschepen bouwen. Ook de andere grootmachten, zoals Frankrijk en Rusland, breidden hun leger uit.

Bron 3 Een groep Turkse soldaten met een 'Houwitser', een klein kanon. (Foto uit 1917.)

Bron 4 Een schilderij uit 1916 van de moderne Britse oorlogsvloot. In het midden het slagschip Dreadnought ('vreest niets'). Op de voorgrond een onderzeeboot.

Verwerking

5 (t) Geef van de volgende woorden uit de tekst een korte omschrijving.

– Industrialisatie: .....

.....

– Vloot: .....

.....

– Grootmacht: .....

.....

6 Gebruik bron 3 en 4.

a Geef twee voorbeelden van moderne wapentechnieken die je in de bronnen ziet.

.....

.....

b Leg uit dat de bronnen een gevolg laten zien van de industrialisatie.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

7 Leg uit dat mensen door militarisme anders gingen denken over oorlog.

.....

.....

.....

.....

8 Je gaat oefenen met het formuleren van antwoorden.

a (t) Leg uit wat het verband is tussen het modern imperialisme en de wapenwedloop tussen Duitsland en Groot-Brittannië. Een deel van het antwoord is gegeven.

Modern imperialisme betekent dat .....

.....

De wapenwedloop past daarbij omdat

.....

.....

b (t) Leg uit wat het verband is tussen nationalisme en militarisme. Formuleer nu zelf het hele antwoord.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Examenvaardigheid

Tabel

9 *Gebruik bron 5.*

Uit welk land komt de schrijver van deze bron? En welk begrip past bij de bron?

	Land	Begrip
A	Duitsland	Modern imperialisme
B	Duitsland	Wapenwedloop
C	Groot-Brittannië	Modern imperialisme
D	Groot-Brittannië	Wapenwedloop

.....

Bron 5 Een tekst uit 1879.

Toen [ons] rijk eeuwen geleden het sterkste was van alle Europese landen, was het de belangrijkste handels- en zeevarende macht. Als [ons] nieuwe rijk zijn macht veilig wil stellen en voor vele jaren de macht wil houden [...] moeten we niet langer aarzelen om mee te doen aan het veroveren van koloniën.

Nieuwe bondgenoten

Leerdoel

- Je kunt uitleggen dat door het sluiten van bondgenootschappen de spanningen in Europa groter werden.

Rond 1900 waren de spanningen in Europa om allerlei redenen opgelopen. Bovendien raakte Europa verdeeld in twee vijandige kampen, die zich klaarmaakten voor oorlog.

Vijf oorzaken

Rond 1900 waren de spanningen in Europa opgelopen door:

- nationalisme: een gevoel van trots voor je eigen land, volk en cultuur;
- modern imperialisme: het veroveren van koloniën door Europese landen;
- militarisme: het idee dat oorlog iets goeds is;
- de wapenwedloop: een wedstrijd om de meeste en krachtigste wapens te hebben.

Dit waren oorzaken voor het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog in 1914. Er was nog een vijfde oorzaak: de **bondgenootschappen**. Een bondgenootschap is een afspraak tussen twee of meer landen om elkaar te helpen bij een oorlog.

Verdeeld in twee kampen

Door de spanningen in Europa zochten landen steun bij elkaar. In Europa ontstonden twee bondgenootschappen. Het eerste bondgenootschap was tussen Duitsland, Oostenrijk-Hongarije en het Turkse Rijk. Deze landen noemen we ook wel de **centralen**. Het tweede bondgenootschap was tussen Rusland, Frankrijk en Groot-Brittannië. Deze landen noemen we ook wel de **geallieerden**.
Lid zijn van een bondgenootschap gaf landen een veilig gevoel, maar er zaten ook risico's aan vast. Een klein conflict tussen twee landen kon zomaar uitgroeien tot een grote oorlog. De bondgenoten waren namelijk verplicht elkaar te helpen.

Tussen twee vijanden

Duitsland grensde in het oosten aan Rusland en in het westen aan Frankrijk. Doordat die twee landen bondgenoten waren, zou Duitsland bij een oorlog tegelijkertijd in het oosten en in het westen moeten vechten. Dat heet een **tweefrontenoorlog**.
De Duitse generaal Von Schlieffen bedacht een plan om een tweefrontenoorlog te voorkomen. Volgens dit **Von Schlieffenplan** kon Duitsland alleen winnen door als eerste aan te vallen. Duitsland moest eerst snel Frankrijk verslaan en pas daarna tegen Rusland vechten. Het Russische leger was namelijk groot, maar niet zo goed georganiseerd. Von Schlieffen ging ervan uit dat Rusland veel tijd nodig zou hebben om zijn legers te mobiliseren. Mobiliseren betekent: je legers klaarmaken voor oorlog.

Bron 6 Een prent die verscheen in 1908, om te vieren dat Frankrijk en Groot-Brittannië vier jaar bondgenoten waren.

Verwerking

10 **a** (t) Vat de vijf oorzaken van de Eerste Wereldoorlog samen in vijf begrippen. Zet achter elk begrip tussen haakjes in welke leertekst (1A, 1B of 1C) het begrip het eerst wordt uitgelegd.

– .....

– .....

– .....

– .....

– .....

b Welke oorzaak van de Eerste Wereldoorlog was volgens jou het belangrijkst?

.....

.....

.....

.....

.....

11 **a** Leg uit waarom bondgenootschappen landen een veilig gevoel gaven.

.....

.....

b Leg uit waarom bondgenootschappen ook juist zorgden voor onveiligheid.

.....

.....

.....

.....

.....

12 Maak de zinnen kloppend.
Het Von Schlieffenplan werd ontwikkeld *vóór* / *tijdens* de Eerste Wereldoorlog en had als doel om de *centralen* / *geallieerden* snel te verslaan. Generaal Von Schlieffen wilde hiermee *bereiken* / *voorkomen* dat Duitsland op twee fronten moest vechten.

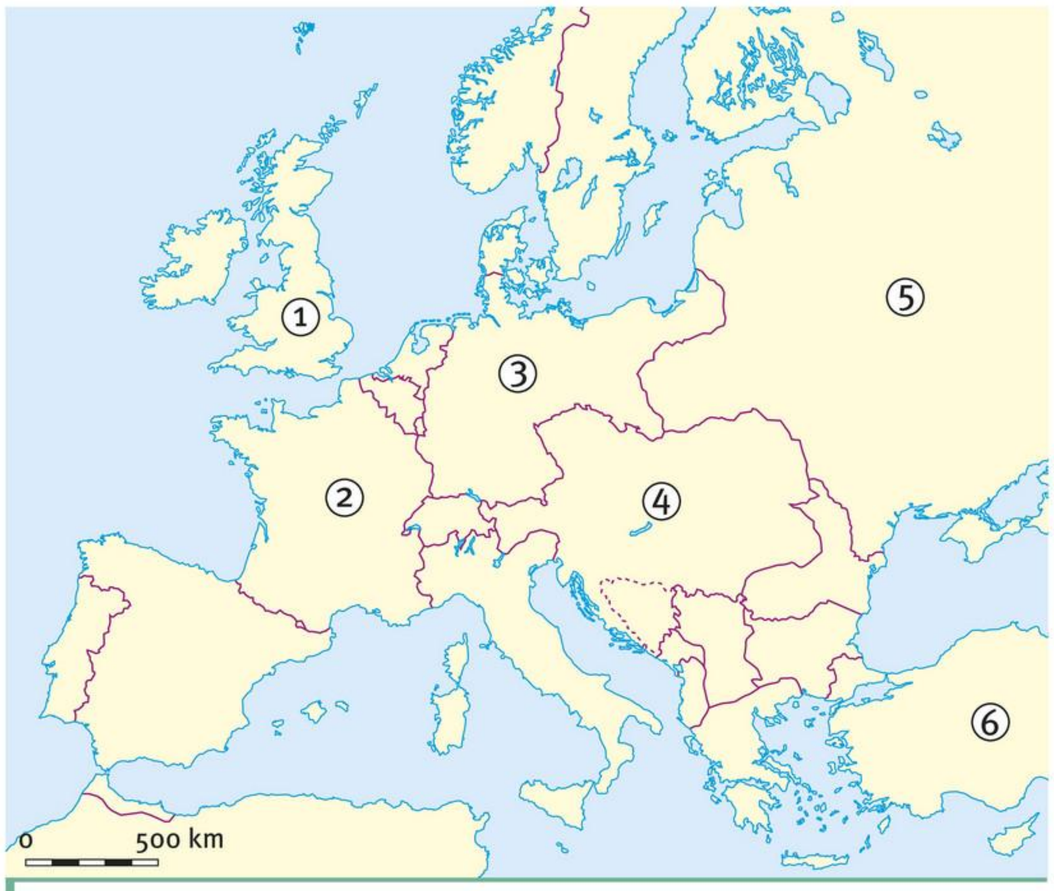
Examenvaardigheid

Kaarten

13 *Gebruik bron 7.*
Tijdens de Eerste Wereldoorlog vochten de centralen en de geallieerden tegen elkaar.
➔ Welke landen hoorden toen bij welk bondgenootschap? Schrijf alleen de nummers op.
Doe het zo:

Bij de centralen hoorden .....

Bij de geallieerden hoorden .....

Bron 7 Een kaart van Europa in 1914.

14 *Gebruik nogmaals bron 7.*
In welke volgorde zou Duitsland volgens het Von Schlieffenplan de vijand moeten aanvallen?

- ◯ A Eerst 1, dan 4.
- ◯ B Eerst 1, dan 5
- ◯ C Eerst 2, dan 4.
- ◯ D Eerst 2, dan 5.

Oefen meer in je *Oefenboek*.

Ga naar de *Flitskaarten* en de *Test jezelf*.

§2 Het verloop van de oorlog

BASIS

Al tientallen jaren bestonden er grote spanningen tussen landen in Europa. In 1914 leidde een actie van één man tot een conflict tussen twee landen. Binnen een paar weken waren alle Europese grootmachten bij dit conflict betrokken en ontstond een wereldoorlog, die miljoenen slachtoffers maakte.

A De oorlog begint

Leerdoel

- Je kunt de aanleiding van de Eerste Wereldoorlog noemen en beschrijven hoe een oorlog op twee fronten ontstond.

Op de Balkan waren de spanningen in de 19e eeuw opgelopen. Een aantal landen was onafhankelijk geworden van het Turkse Rijk. Maar Bosnië was veroverd door Oostenrijk-Hongarije. De Eerste Wereldoorlog ontstond door een conflict tussen Oostenrijk-Hongarije en het kleine, net onafhankelijke Servië.

De aanleiding

In 1914 werd Frans Ferdinand, de kroonprins van Oostenrijk-Hongarije, doodgeschoten tijdens een bezoek aan de Bosnische stad Sarajevo. De aanslagpleger was een Serviër, Gavrilo Princip. Hij vond dat Bosnië bij Servië hoorde.
De regering van Oostenrijk-Hongarije was woedend over deze aanslag en gaf de schuld aan Servië. Het verklaarde Servië de oorlog en viel het land binnen. Oostenrijk-Hongarije had Duitsland en het Turkse Rijk als bondgenoot. Maar Servië werd gesteund door Rusland, dat Frankrijk en Groot-Brittannië als bondgenoot had. De centralen en geallieerden verklaarden elkaar de oorlog. Zo raakten veel landen betrokken bij het conflict.

Twee fronten

Duitsland besloot om nu het Von Schlieffenplan in werking te zetten: het viel Frankrijk aan, via België. Het plan was om Frankrijk snel te verslaan, voordat Rusland zijn legers kon mobiliseren. Maar het Von Schlieffenplan mislukte om twee redenen.

- De opmars in het westen liep vast. Het lukte Duitsland niet om Frankrijk snel te verslaan. In plaats daarvan ontstond in België en Noord-Frankrijk een front van honderden kilometers lang. Dat front zou vier jaar lang ongeveer op dezelfde plek blijven.
- Rusland mobiliseerde zijn legers veel sneller dan verwacht en viel Duitsland al snel vanuit het oosten aan. Zo moest Duitsland toch vechten op twee fronten.

Enthousiasme

In de eerste weken van de oorlog was het enthousiasme onder soldaten en burgers van Duitsland, Groot-Brittannië en Frankrijk groot. Miljoenen burgers meldden zich vrijwillig aan voor het leger. Veel mensen verwachtten een snelle overwinning van de eigen troepen. Binnen een paar maanden zou de oorlog wel weer voorbij zijn, dachten ze. Maar dat liep heel anders.

Bron 1 Duitse soldaten, vol enthousiasme onderweg naar het front. (Foto uit 1914.)

Verwerking

1 **a** Vul de juiste namen en het juiste jaartal in.

De aanleiding van de Eerste Wereldoorlog was de moord op ..... door ..... in de stad ..... in het jaar ..... .

b De Eerste Wereldoorlog kende meerdere oorzaken: nationalisme, modern imperialisme, de wapenwedloop, militarisme en bondgenootschappen. Welke van deze oorzaken past bij de moordaanslag op Frans Ferdinand? Leg je antwoord uit.

.....

.....

.....

2 Je gaat oefenen met het formuleren van antwoorden.

a (t) Geef een verklaring voor het enthousiasme aan het begin van de Eerste Wereldoorlog. Gebruik het begrip 'militarisme' in je antwoord. Een deel van het antwoord is gegeven.

Europeanen waren enthousiast over de oorlog, omdat .....

.....

..... Dat past bij militarisme.

b (t) Geef een verklaring voor het enthousiasme aan het begin van de Eerste Wereldoorlog. Gebruik het begrip 'nationalisme' in je antwoord. Formuleer nu zelf het hele antwoord.

.....

.....

.....

.....

.....

3 Maak de zinnen over het Von Schlieffenplan kloppend.
Het Von Schlieffenplan moest een oorlog *op twee fronten* / *tegen Rusland* voorkomen. Dat lukte uiteindelijk *wel* / *niet*. Het lukte *wel* / *niet* om Frankrijk te verslaan. Ook had Von Schlieffen verwacht dat het Russische leger *langzaam* / *snel* gemobiliseerd zou worden. Daarin had hij *gelijk* / *ongelijk*.

Examenvaardigheid

Onderzoek doen

4 *Gebruik bron 1.*
➔ Leg uit dat deze bron **representatief** is voor de houding van Europeanen aan het begin van de Eerste Wereldoorlog.

.....

.....

.....

.....

5 *Gebruik bron 2.*
Stel, je onderzoekt hoe Duitsers dachten over de oorlog aan het begin van de Eerste Wereldoorlog.
➔ Geef een argument waarom bron 2 **bruikbaar** is voor je onderzoek.
➔ Geef een argument waarom bron 2 **betrouwbaar** is voor je onderzoek.
Doe het zo:

De bron is bruikbaar, omdat .....

.....

.....

.....

De bron is betrouwbaar, omdat .....

.....

.....

.....

.....

Bron 2 Een fragment uit het dagboek van een Duitse vrouw, van 11 augustus 1914. Haar zoon had besloten om zich aan te melden voor het leger.

Onmogelijk, dat enthousiasme van Peter. [...] Hij moet zijn eigen beslissing nemen. Maar waarom wil hij niet wachten tot hij wordt opgeroepen? Het is waarschijnlijk dat geen van deze jongelingen naar huis terug zal keren.

Oefen meer in je *Oefenboek*.

B Miljoenen doden en gewonden

Leerdoel

- Je kunt drie oorzaken noemen van het hoge aantal slachtoffers in de Eerste Wereldoorlog.

Europeanen rekenden op een korte oorlog. Maar de Eerste Wereldoorlog duurde van 1914 tot 1918. Er vielen ten minste vijftien miljoen doden, een enorm aantal. Dit had verschillende oorzaken.

Het westfront

In het westen was de Duitse opmars tot stilstand gekomen. Soldaten van beide partijen groeven **loopgraven**. Dat zijn diepe greppels die beschutting geven tegen beschietingen. De loopgraven werden versterkt met prikkeldraad, bunkers en tunnels. Zo ontstond aan het westfront een loopgravenoorlog. Met massale aanvallen probeerde de legerleiding van beide partijen voor een doorbraak te zorgen. Met de bajonet (een steekwapen) op het geweer moesten de soldaten de loopgraven van de vijand veroveren. De soldaten die hun loopgraaf tegen zo'n aanval moesten verdedigen, waren in het voordeel. Ze konden een aanval makkelijk afweren, omdat ze vanuit een beschutte positie op de vijand konden schieten met mitrailleurs en krachtige kanonnen. Daardoor leidde een bestorming meestal tot grote verliezen bij de aanvallers. Generaals probeerden het front in beweging te brengen door de inzet van nieuwe wapens, zoals gifgas, tanks en vliegtuigen. Maar dat lukte niet. Zowel de Duitse als de geallieerde troepen veroverden nauwelijks nieuw terrein, terwijl er wel miljoenen slachtoffers vielen.

Het oostfront

Aan het oostfront vochten de centralen tegen Rusland. Daar ontstonden geen loopgraven, maar er vielen wel veel slachtoffers. Het Russische leger was heel groot, maar de soldaten waren slecht bewapend. Duitsland won verschillende veldslagen, waarbij vooral veel Russische soldaten omkwamen.

Een wereldoorlog

Ook op andere plekken werd gevochten. Het Midden-Oosten was al snel betrokken bij de oorlog, omdat het Turkse Rijk meevocht aan de kant van de centralen. Ook in Afrika werd gevochten tussen soldaten van geallieerde koloniën en soldaten van Duitse koloniën. Bovendien haalden de Europese grootmachten soldaten uit hun koloniën in Afrika en Azië om te vechten aan het Europese front.

Veel slachtoffers

Er was dus een aantal oorzaken voor het hoge aantal slachtoffers in de Eerste Wereldoorlog.

- Aan het westfront en aan het oostfront werden massaal soldaten ingezet.
- Er waren nieuwe wapens, zoals mitrailleurs, krachtige kanonnen en gifgas, die heel veel slachtoffers maakten.
- Het was een wereldoorlog waarbij veel landen betrokken waren en waarbij in verschillende landen werd gevochten.

Bron 3 Het westelijke front in 1915.

Bron 4 Massale verwoestingen in de Belgische stad Ieper. Tijdens de strijd werd gebruikgemaakt van gifgas, zoals chloorgas en mosterdgas. Ook werd de stad beschoten met krachtige kanonnen en brandbommen. (Foto uit 1915.)

Verwerking

6 Welke twee uitspraken zijn juist?

- ☐ A Dankzij tanks en vliegtuigen kwam het westfront weer in beweging.
- ☐ B De loopgravenoorlog was vooral nadelig voor Rusland.
- ☐ C Duitsland had in 1914 geen koloniën.
- ☐ D Loopgraven kwamen vooral voor aan het westelijke front.
- ☐ E Tijdens de oorlog vochten er soldaten uit Afrika en Azië in Europa.

7 Leg uit waarom het zo moeilijk was om een vijandelijke loopgraaf te veroveren.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

8 **a** Gebruik bron 4. Tijdens de Eerste Wereldoorlog vielen veel slachtoffers onder soldaten, maar ook onder burgers. Welke verklaring zie je daarvoor in de bron?

.....

.....

.....

.....

b Gebruik bron 5. In de bron zie je twee kenmerken van de manier waarop tijdens de Eerste Wereldoorlog werd gevochten. Welke twee?

– .....

.....

.....

– .....

.....

.....

9 Onder het kopje 'Veel slachtoffers' staan de drie oorzaken voor het hoge aantal slachtoffers nog eens op een rijtje.
(t) Trek een pijl van iedere oorzaak naar de alinea in tekst 2B waar deze oorzaak wordt uitgelegd.
Let op: bij één oorzaak moet je naar twee alinea's verwijzen.

Examenvaardigheid

Begrippen in samenhang

10 Veel landen vochten mee in de Eerste Wereldoorlog. Dit was een gevolg van **bondgenootschappen** en **koloniën**.
➔ Leg dit uit. Doe dat door in enkele zinnen de betekenis van de twee begrippen in een juiste historische samenhang te plaatsen.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

11 ➔ Leg uit dat de Eerste Wereldoorlog voor Duitsland anders liep dan gepland. Gebruik daarbij de begrippen **Von Schlieffenplan** en **loopgraven** in een juiste historische samenhang.
Doe het zo:
De oorlog liep anders dan gepland, want volgens het Von Schlieffenplan moest .....

.....

.....

.....

.....

Bron 5 Een groep soldaten uit Afrika in een loopgraaf. (Foto uit 1915.)

Een totale oorlog

Leerdoel

- Je kunt met behulp van politieke, economische en culturele voorbeelden uitleggen dat de Eerste Wereldoorlog een totale oorlog was.

De Eerste Wereldoorlog werd uitgevochten door de soldaten aan het front, maar de steun van andere burgers was daarbij belangrijk. De Eerste Wereldoorlog werd een **totale oorlog**. Dat betekent dat de hele samenleving wordt ingezet om de oorlog te kunnen winnen.

Een oorlogseconomie

Tijdens de oorlog waren voortdurend nieuwe uniformen, nieuwe wapens en nieuwe munitie nodig. De leiders van de oorlogvoerende landen namen daarom maatregelen om de hele economie in dienst te stellen van de oorlog. Dat zorgde voor verschillende veranderingen.

- Fabrieken moesten overschakelen op de productie van allerlei goederen die nodig waren voor de oorlog.
- Omdat de meeste mannen aan het front vochten, namen vrouwen hun werk over. Vrouwen gingen dus werk doen dat eerder alleen door mannen gedaan werd, bijvoorbeeld in wapenfabrieken.

Vijandbeelden

Om te zorgen dat alle burgers de oorlog bleven steunen, probeerden regeringen ook de ideeën van mensen te beïnvloeden. Daarvoor gebruikten ze de volgende middelen:

- Regeringen zetten op grote schaal **propaganda** in. Propaganda is reclame voor politieke ideeën, met als doel zoveel mogelijk mensen te overtuigen. Regeringen gebruikten kranten, posters en andere middelen om de vijand zwart te maken, om nieuwe soldaten te werven en om de eigen burgers ervan te overtuigen dat zij voor een goede zaak vochten. Verschillende landen probeerden met deze methoden een **vijandbeeld** te creëren van hun tegenstander. Dat betekent dat ze de vijand steeds heel negatief afbeeldden en beschreven: als onbetrouwbaar, laf of barbaars.
- Regeringen gebruikten ook **censuur**. Dit betekent dat een regering de pers controleert en dus toezicht houdt op alle berichten die via radio, kranten en andere massamedia naar buiten worden gebracht. Zo zorgden regeringen ervoor dat journalisten geen negatieve berichten schreven over de oorlogvoering van het eigen land.

De informatie die burgers tijdens de oorlog kregen, was dus eenzijdig en vaak onbetrouwbaar.

Bron 6 Vrouwen in Groot-Brittannië werken in een fabriek waar wapens worden gemaakt. (Foto uit 1914-1918.)

Bron 7 Britse propagandaposter uit 1914-1918. Het bijschrift is: 'Gewond en gevangen genomen. Onze soldaat smeekt om water. Maar de Duitse "verpleegster" gooit het voor zijn ogen op de grond.'

Verwerking

12 **a** Leg het verschil uit tussen een wereldoorlog en een totale oorlog. Maak hiervoor de zinnen af.

– Een wereldoorlog is een oorlog waarbij .....

.....

.....

– Een totale oorlog is een oorlog waarbij .....

.....

.....

b Gebruik bron 6. Geef twee redenen waarom de situatie op de foto kenmerkend is voor de economie tijdens de Eerste Wereldoorlog.

.....

.....

.....

.....

.....

13 **a** Zet het begrip achter de juiste zin. Kies uit: *censuur* • *propaganda*.

– De overheid houdt negatieve berichten van anderen tegen: .....

– De overheid verspreidt zelf positieve berichten over de oorlog: .....

b Gebruik de leertekst van hoofdstuk 1.
Vul in elke zin het juiste begrip in. Kies uit: *emancipatie* • *klassieke grondrechten*.

– Door censuur is er geen vrijheid van drukpers. Dat is in strijd met de .....

.....

– Tijdens de oorlog werd bepaald werk voor het eerst door vrouwen gedaan. Dat is een voorbeeld van .....

14 Vul de juiste woorden in. Kies uit: *culturele* • *economische* • *politieke*.

– De overheid probeerde de denkbeelden van mensen te veranderen. Dit was een ..... en ..... verandering.

– Fabrieken moesten goederen produceren voor de oorlog. Dit was een ..... verandering.

Examenvaardigheid

Propaganda

15 *Gebruik bron 7.*
Welk vijandbeeld zie je in deze propagandaposter?

- ◯ A De Britten zijn overlopers, want hun soldaten vragen bij Duitsers om hulp.
- ◯ B De Britten zijn zwak, want hun soldaten raken snel gewond.
- ◯ C De Duitsers zijn dom, want hun verpleegkundigen snappen niet wat ze moeten doen.
- ◯ D De Duitsers zijn gemeen, want hun verpleegkundigen zorgen niet voor de gewonden.

16 *Gebruik bron 8.*
Een historicus zegt: 'Deze bron is propaganda van de geallieerden.'
➔ Geef een argument waarom deze historicus ongelijk heeft.
Doe het zo:
De historicus heeft ongelijk, omdat .....

.....

.....

.....

.....

.....

Bron 8 De geallieerde fotograaf Margaret Hall trok mee met het leger en maakte aan het front foto's voor kranten en tijdschriften. Zij schreef:

Ik zie overal doden. Ik fotografeer overal doden. De indruk kan ontstaan dat ik speciaal naar hen op zoek ga, maar wie hier één namiddag door de velden loopt, zal begrijpen dat dit niet zo is. Ik heb soms het idee dat op elk stukje grond een dode soldaat ligt.

Oefen meer in je *Oefenboek*.
Ga naar de *Flitskaarten* en de *Test jezelf*.

§3 Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog

BASIS

Nederland hoorde niet bij een bondgenootschap en raakte niet direct betrokken bij de Eerste Wereldoorlog. Zo ging veel van het oorlogsgeweld aan Nederland voorbij. Toch had de oorlog ook voor Nederland gevolgen.

A De eerste oorlogsjaren

Leerdoel

- Je kunt uitleggen wat het voor Nederland op politiek en economisch gebied betekende om neutraal te zijn.

Tot 1916 had Nederland nog weinig last van de gevolgen van de oorlog. Nederland vocht niet mee en de economie leed weinig schade.

Neutraliteit

Al vóór de oorlog volgde Nederland een politiek van neutraliteit. Een land dat **neutraal** is, sluit zich in geval van oorlog niet aan bij een van de strijdende partijen. Nederland had zich dus niet aangesloten bij een van de bondgenootschappen. Daardoor raakte het niet direct betrokken bij de Eerste Wereldoorlog. Dankzij deze neutraliteit had Nederland weinig oorlogsschade en vielen er weinig slachtoffers.

Mobilisatie

Voor de zekerheid besloot de Nederlandse regering wel het leger te mobiliseren. Duizenden soldaten werden opgeroepen om tijdens de oorlog de landsgrenzen te bewaken: in het oosten tegen een Duitse inval en langs de kust tegen een Britse inval. Zo liet de regering zien geen partij te kiezen tussen de geallieerden en de centralen.

Handel

Ook op het gebied van de handel moest de regering neutraal blijven. Groot-Brittannië en Duitsland wilden met Nederland blijven handelen, maar beide landen stelden ook eisen. Ze wilden niet dat Nederland aan de vijand producten verkocht die belangrijk waren voor de oorlog. Daarom verbood de Nederlandse regering de export van verschillende producten, zoals brandstof en paarden. Sommige bedrijven maakten daardoor minder winst. Voor andere bedrijven was de oorlog juist voordelig. Zij konden hoge prijzen vragen, doordat sommige producten in Europa schaars werden.

In België en Duitsland groeide de vraag naar producten zoals brandstof en stegen de prijzen. Aan de Nederlandse grenzen werd daarom op grote schaal gesmokkeld. Dat betekent dat producten stiekem over de grens werden gebracht en werden verkocht.

Bron 1 Nederland mobiliseerde ook het leger in de kolonie Nederlands-Indië. (Foto uit 1915.)

Bron 2 Nederland was neutraal, maar sommige Nederlanders besloten zelf dat ze wilden helpen in de oorlog. Een voorbeeld daarvan is deze groep Nederlandse verpleegkundigen, die op het punt staat met de trein naar het Franse front te vertrekken. (Foto uit 1916.)

Verwerking

1 (t) Geef een korte omschrijving van de volgende woorden.

– Mobiliseren: .....

.....

– Smokkelen: .....

.....

– Import: .....

.....

– Export: .....

.....

– Schaars: .....

.....

2 **a** Nederland bleef neutraal. Leg uit wat dat betekent.

.....

.....

b Geef twee voorbeelden van politieke maatregelen die de regering nam om te laten zien dat Nederland neutraal was.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

c Noem een nadeel van de oorlog voor de Nederlandse economie.

.....

.....

3 Onder het kopje 'Handel' staat wat tijdens de Eerste Wereldoorlog op economisch gebied hetzelfde bleef en wat er veranderde.

a (t) Noem één werkwoord uit deze tekst dat laat zien dat sommige dingen hetzelfde bleven.

.....

b (t) Noem twee werkwoorden uit deze tekst die laten zien dat sommige dingen veranderden.

.....

Examenvaardigheid

Continuïteit en verandering

4 *Gebruik bron 3.*
De gebeurtenis in dit krantenbericht is het gevolg van een **economische** en een **politieke** verandering.
➔ Leg uit om welke veranderingen het gaat.
Doe het zo:

– Een politieke verandering was .....

.....

.....

.....

– Een economische verandering was .....

.....

.....

.....

.....

.....

Bron 3 Een krantenbericht uit 1914.

Bij het dorpje Grevenbicht lieten smokkelaars aan de overkant van de Maas, in Belgisch gebied, een vlieger op aan een stevig touw. Op Nederlands grondgebied werd de vlieger losgesneden en werden een paar kannen met petroleum [een brandstof] aan het touw vastgemaakt, die nu snel naar de Belgische kant werden getrokken.
De Nederlandse grenswacht heeft nu de opdracht gekregen om behalve op vliegtuigen ook op gewone vliegers te letten.

Leerdoel

- Je kunt uitleggen dat de Eerste Wereldoorlog na verloop van tijd leidde tot economische problemen in Nederland.

Vanaf 1916 kreeg Nederland te maken met steeds meer economische problemen. De regering moest ingrijpen om ervoor te zorgen dat iedereen genoeg te eten had.

Gevaar op zee

Nederland kreeg steeds meer te maken met **handelsbelemmeringen**. Dat zijn alle problemen die handeldrijven moeilijk maken. Uiteindelijk kwam de handel met het buitenland bijna helemaal tot stilstand. De Britten verboden bijvoorbeeld de handel in bijna alle producten. Ze wilden voorkomen dat die goederen aan Duitsland werden doorverkocht. Daarom namen de Britten regelmatig de goederen van Nederlandse schepen in beslag.
Ook werd het voor handelsschepen op de Noordzee steeds gevaarlijker. De Britten plaatsten zeemijnen in de Noordzee om Duitsland dwars te zitten. Wanneer een schip daarop voer, ontplofte de mijn. De Duitsers vielen met hun onderzeeërs alle schepen aan die volgens hen goederen vervoerden naar de vijand. Dat overkwam ook Nederlandse handelsschepen op weg naar Groot-Brittannië. Door de duikbootaanvallen en de zeemijnen gingen tientallen Nederlandse schepen verloren.

Schaarste aan goederen

Door een gebrek aan grondstoffen moesten bedrijven sluiten, waardoor meer mensen werkloos werden. Bovendien ontstond er voedselschaarste. Er was weinig voedsel – en voor het voedsel dat er wel was, werd steeds meer geld gevraagd. Vooral bij werklozen en armen leidde de voedselschaarste tot honger.
Om de voedselvoorziening beter te organiseren, voerde de regering een **distributiestelsel** in. Dat is een stelsel waarin je alleen producten kunt kopen met bonkaarten. Allerlei belangrijke producten, zoals brood, vlees, zeep en brandstof, kwamen 'op de bon'. Iedere week kreeg elk huishouden een aantal bonnen, waarmee het voor een vaste prijs voedsel kon kopen. Door het distributiestelsel konden ook werklozen en armen de noodzakelijke goederen kopen.

Bron 4 Een bonkaart uit de Eerste Wereldoorlog. De twee bonnen zitten aan de linkerkant: met elke bon kon je 400 gram brood kopen.

Bron 5 Nederlandse spotprent uit 1916. Rechts zitten rijke, goed gevoede Nederlanders op hun 'oorlogswinst'. Links vragen vermagerde, arme mensen om eten. De grote man in het midden is minister Posthuma van Landbouw, Handel en Nijverheid.

Verwerking

5 **a** De Britten en de Duitsers zorgden beiden voor handelsbelemmeringen voor de Nederlandse scheepvaart. Leg uit om welke belemmeringen het ging. Maak hiervoor de zinnen af.

– De Britten .....

.....

en .....

.....

– De Duitsers .....

.....

.....

b Noem twee gevolgen van deze handelsbelemmeringen voor Nederland.

.....

.....

.....

c Bedenk waarom de Nederlandse regering geen oorlogsschepen inzette om de Duitse duikboten te verjagen. Gebruik het begrip 'neutraal' in je antwoord.

.....

.....

.....

6 (t) 'Distributie' betekent: verdeling. Leg uit dat dit past bij de betekenis van het begrip 'distributiestelsel'.

.....

.....

.....

7 Gebruik bron 5.

a Leg uit dat door de oorlog sommige mensen veel rijker werden, terwijl andere veel armer werden.

.....

.....

.....

.....

.....

b Posthuma nam verschillende maatregelen om de voedselschaarste op te lossen. Heeft de tekenaar een positieve of een negatieve mening over deze maatregelen? Leg je antwoord uit.

De tekenaar is *positief* / *negatief* over de maatregelen, want .....

.....

.....

Examenvaardigheid

Oorzaak en gevolg

8 In de latere jaren van de oorlog werd er steeds minder door Nederlanders gesmokkeld.

➔ Leg uit welke **economische** oorzaak dit had.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

9 *Gebruik bron 6.*

➔ Leg uit dat de handelsbelemmeringen door Duitsland en Groot-Brittannië een **indirecte** oorzaak waren van de gebeurtenis in deze bron.

.....

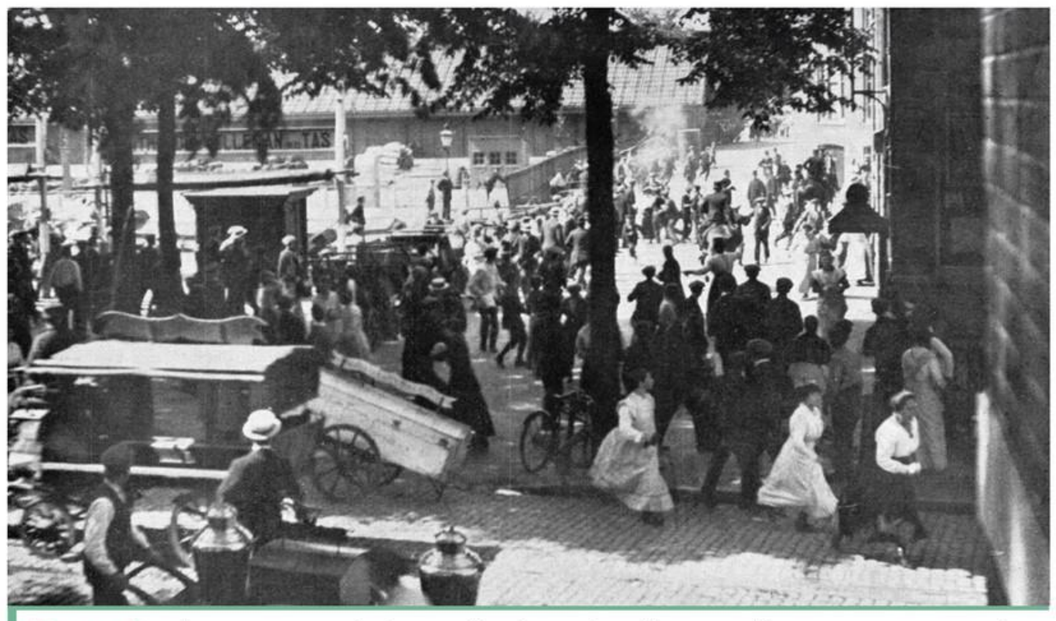
.....

.....

.....

.....

.....

Bron 6 In 1917 ontstaan in Amsterdam rellen vanwege de voedselschaarste. De politie grijpt in, burgers rennen weg.

Een stroom vluchtelingen

Leerdoel

- Je kunt twee gevolgen beschrijven die de komst van Belgische vluchtelingen had voor Nederland.

België werd hard geraakt door de oorlog. Steden als Antwerpen, Leuven en Ieper veranderden door het oorlogsgeweld in ruïnes. In 1914 vluchtten één miljoen Belgen naar Nederland. De komst van deze vluchtelingen had voor Nederland twee belangrijke gevolgen.

Onderdak

Een eerste gevolg was dat Nederland een manier moest vinden om deze vluchtelingen op te vangen. In de eerste weken gaven gewone burgers in Nederland de vluchtelingen onderdak. Er werd ook geld voor hen ingezameld. Maar door de groeiende stroom vluchtelingen werd het steeds moeilijker om al die mensen te voeden en onderdak te bieden. De Nederlandse regering besloot om de Belgen zoveel mogelijk in vluchtelingenkampen over heel Nederland te verspreiden.

De meeste Belgen keerden na enkele maanden naar huis terug. Ongeveer 100.000 Belgen bleven tot het eind van de oorlog in Nederland. Pas toen de oorlog in november 1918 voorbij was, konden zij naar huis.

De Dodendraad

Veel Belgen die naar Nederland vluchtten, trokken daarna naar Frankrijk of Groot-Brittannië en gingen meevechten in de legers van de geallieerden. Daarom sloten de Duitsers in mei 1915 de grens tussen België en Nederland af met de **Dodendraad**. Dit was een tweede belangrijk gevolg van de vluchtelingenstroom. De Dodendraad was een hek met prikkeldraad dat onder hoge elektrische spanning stond. Wie de draad aanraakte, werd geëlektrocuteerd en overleed direct. Nederland protesteerde niet tegen de aanleg, want de Dodendraad hielp de Nederlandse regering om neutraal te blijven en hielp ook tegen de smokkel, die sterk was gegroeid tijdens de oorlog. Naar schatting verongelukten in totaal 2.000 tot 3.000 mensen bij de Dodendraad.

Bron 7 Soldaten bij een slachtoffer van de Dodendraad. (Foto uit 1915.)

Bron 8 Belgische vluchtelingen op weg naar Nederland. De meesten legden de hele weg te voet af. (Foto uit 1914.)

Verwerking

10 De Belgische vluchtelingen werden in Nederland geholpen. Hoe deden de gewone burgers dat? En hoe deed de overheid dat? Maak de zinnen af.

– Gewone burgers .....

.....

– De overheid .....

.....

11 Gebruik ook leertekst 3A en 3B.
Zet de volgende gebeurtenissen in de juiste volgorde, van vroeger naar later.

A De oorlog is voorbij; Belgen keren terug naar huis.
B Duitsland legt de Dodendraad aan.
C Geallieerden en centralen verklaren elkaar de oorlog.
D Nederland mobiliseert het leger.

.....

12 Zijn de volgende voorbeelden een gevolg van de aanleg van de Dodendraad?
– De smokkel groeide sterk: *wel een* / *geen* gevolg.
– Duizenden mensen werden geëlektrocuteerd: *wel een* / *geen* gevolg.
– Vluchtelingen keerden terug naar huis: *wel een* / *geen* gevolg.

13 Gebruik ook leertekst 3A en 3B.
Vul het juiste begrip in.

– Alleen met de juiste papieren konden mensen de ..... op de grens tussen België en Nederland passeren.

– Duitse soldaten die niet meer voor Duitsland wilden vechten, vluchtten vaak naar Nederland, want Nederland was .....

– De Britten plaatsten duizenden mijnen in de Noordzee. Door zulke ..... vielen tientallen slachtoffers.

14 **a** De Duitse Dodendraad hielp Nederland neutraal te blijven. Leg uit hoe.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

b Bedenk ook een nadeel van de Dodendraad voor Nederland.

.....

.....

.....

Examenvaardigheid

Meningen

15 *Gebruik bron 9.*
➔ Leg uit of de ambtenaar een **positief** of een **negatief** oordeel heeft over het monument.
➔ Leg ook uit waarom juist een Belgische ambtenaar een toespraak houdt bij een Nederlands monument.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Bron 9 In 2015 werd in Uden (Noord-Brabant) een monument opgericht ter herinnering aan het opvangkamp Vluchtoord, dat daar honderd jaar eerder stond. Een ambtenaar uit Antwerpen (België) gaf daarbij een toespraak:

Dit is een verhaal dat dankzij grotere interesse in de Eerste Wereldoorlog eindelijk weer onder de aandacht komt. Laten we Vluchtoord als een teken van hoop zien. Dat mensen ondanks alles in staat zijn om voor elkaar te zorgen.

Oefen meer in je *Oefenboek*.

Ga naar de *Flitskaarten* en de *Test jezelf*.

§4 Het einde van de oorlog

BASIS

1917 was het jaar waarin alles veranderde. Rusland stapte uit de oorlog en de Verenigde Staten gingen juist meevechten. Een jaar later, in 1918, werd Duitsland verslagen.

A De Russische Revolutie

Leerdoel
- Je kunt twee oorzaken en drie gevolgen van de Russische Revolutie noemen.

Rusland zat in het geallieerde bondgenootschap en vocht in het oosten tegen Duitsland. Maar in 1917 stopte Rusland met vechten. Dit was het gevolg van een grote verandering in Rusland: een revolutie.

Onvrede

Al vóór de oorlog was er in Rusland veel onvrede onder de bevolking. Het land was geen democratie, maar werd al eeuwen bestuurd door een tsaar (de vorst van Rusland). De tsaar en de adel hadden alle macht en rijkdom in handen. Het grootste deel van de bevolking bestond uit boeren en arbeiders, die in armoede leefden.
In 1914 raakte Rusland betrokken bij de Eerste Wereldoorlog, waardoor de problemen verergerden. Miljoenen Russische soldaten kwamen om in de strijd tegen de centralen. Steeds werden er nieuwe mannen naar het front geroepen. Doordat veel boeren moesten vechten, konden ze geen voedsel verbouwen en ontstonden grote voedseltekorten.

Revolutie

In februari 1917 braken er grote rellen uit. De tsaar moest aftreden en werd later zelfs vermoord. Er kwam een nieuwe, tijdelijke regering, maar die besloot door te vechten tegen de Duitsers. Veel Russen waren daar boos over.
Dit was de grote kans voor Vladimir Lenin, de leider van de communisten. Het **communisme** is een stroming die streeft naar een samenleving waarin iedereen gelijk is. Volgens de communisten was een revolutie de beste manier om dat doel te bereiken. Lenin beloofde de Russen een einde te maken aan de honger, de onderdrukking en de oorlog. Hij wilde de welvaart eerlijk verdelen en de arbeiders meer macht geven. In oktober 1917 grepen de communisten de macht. Dit leidde tot de volgende veranderingen in Rusland:

- Rusland werd een communistisch land, met Lenin als leider. De communisten gaven Rusland in 1922 een nieuwe naam: de Sovjet-Unie.
- Lenin sloot vrede met de Duitsers: Rusland stapte dus uit de oorlog.

De periode die begon met de opstand in februari 1917 en eindigde toen de communisten in oktober de macht grepen, noemen we de **Russische Revolutie**.

Troelstra

Communisten in andere landen raakten geïnspireerd door de Russische Revolutie. In Nederland dacht de leider van de SDAP, Pieter Jelles Troelstra, dat ook Nederland klaar was om een communistische staat te worden. Op 9 november 1918 riep hij in Nederland de revolutie uit. Dat werd een grote mislukking: hij kreeg nauwelijks steun. Deze mislukte revolutie werd later ‘de Vergissing van Troelstra’ genoemd.

Bron 1 Met deze poster riep de tijdelijke regering in 1917 Russische soldaten op om door te vechten tegen de Duitsers. De woorden op de poster betekenen ‘vrijheid’ en ‘rechten’.

Verwerking

1 **a** (t) Onderstreep in de leertekst twee zinnen die elk een oorzaak van de Russische Revolutie samenvatten.
b (t) Onderstreep in de leertekst twee gevolgen van de Russische Revolutie voor Rusland.
c (t) Onderstreep in de leertekst een gevolg van de Russische Revolutie voor landen buiten Rusland.

2 **a** Welke waarde past bij het communisme?
◯ A Gelijkheid.
◯ B Militarisme.
◯ C Nationalisme.
◯ D Onafhankelijkheid.
b Noem een economische en een politieke belofte van Lenin aan het Russische volk.

– Economisch: Lenin beloofde .....

.....

.....

– Politiek: Lenin beloofde .....

.....

.....

3 Noem twee dingen die veranderden door de Russische Revolutie. Vul de zinnen aan.

Verandering 1: vóór 1917 .....

....., maar na 1917

.....

Verandering 2: vóór 1917 .....

....., maar na 1917

.....

4 Gebruik zo nodig de leertekst van hoofdstuk 1. Troelstra, de leider van de sociaaldemocratische SDAP, was geïnspireerd door het communisme. Noem een overeenkomst en een verschil tussen de ideeën van sociaaldemocraten en die van communisten.

– Overeenkomst: beide stromingen .....

.....

.....

.....

– Verschil: sociaaldemocraten willen dit bereiken met .....

Communisten willen dit bereiken met .....

.....

Examenvaardigheid

Oorzaak en gevolg

5 *Gebruik bron 2 en 3.*
Bedenk een **politieke** oorzaak waarom deze Russen juist in maart 1917 demonstreerden.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Bron 2 Vrouwen in Sint-Petersburg (Rusland) demonstreren. (Foto uit maart 1917.)

Bron 3 Een aantal teksten op de spandoeken die de vrouwen uit bron 2 bij zich droegen.

'Verbeter de rantsoenen van de families van soldaten, de verdedigers van onze vrijheid en vrede!'
'Voed de kinderen van de soldaten die ons land verdedigen!'

Leerdoel

- Je kunt uitleggen hoe Duitsland uiteindelijk werd verslagen.

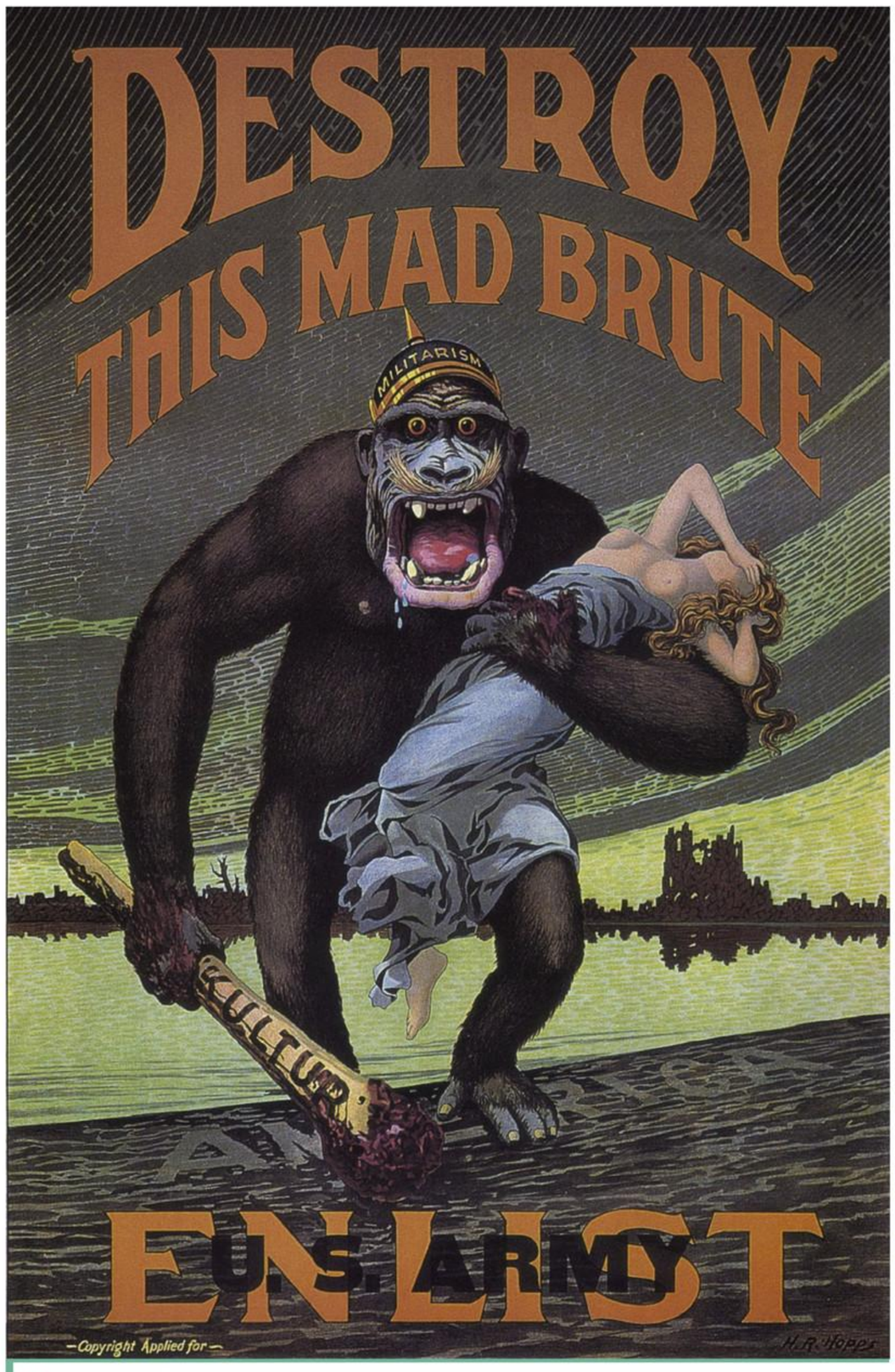
In 1917 sloot Rusland vrede met Duitsland. De geallieerden waren een bondgenoot kwijt. Duitsland hoefde nog maar op één front te vechten. Toch lukte het Duitsland niet om de oorlog te winnen.

Oorlog op zee

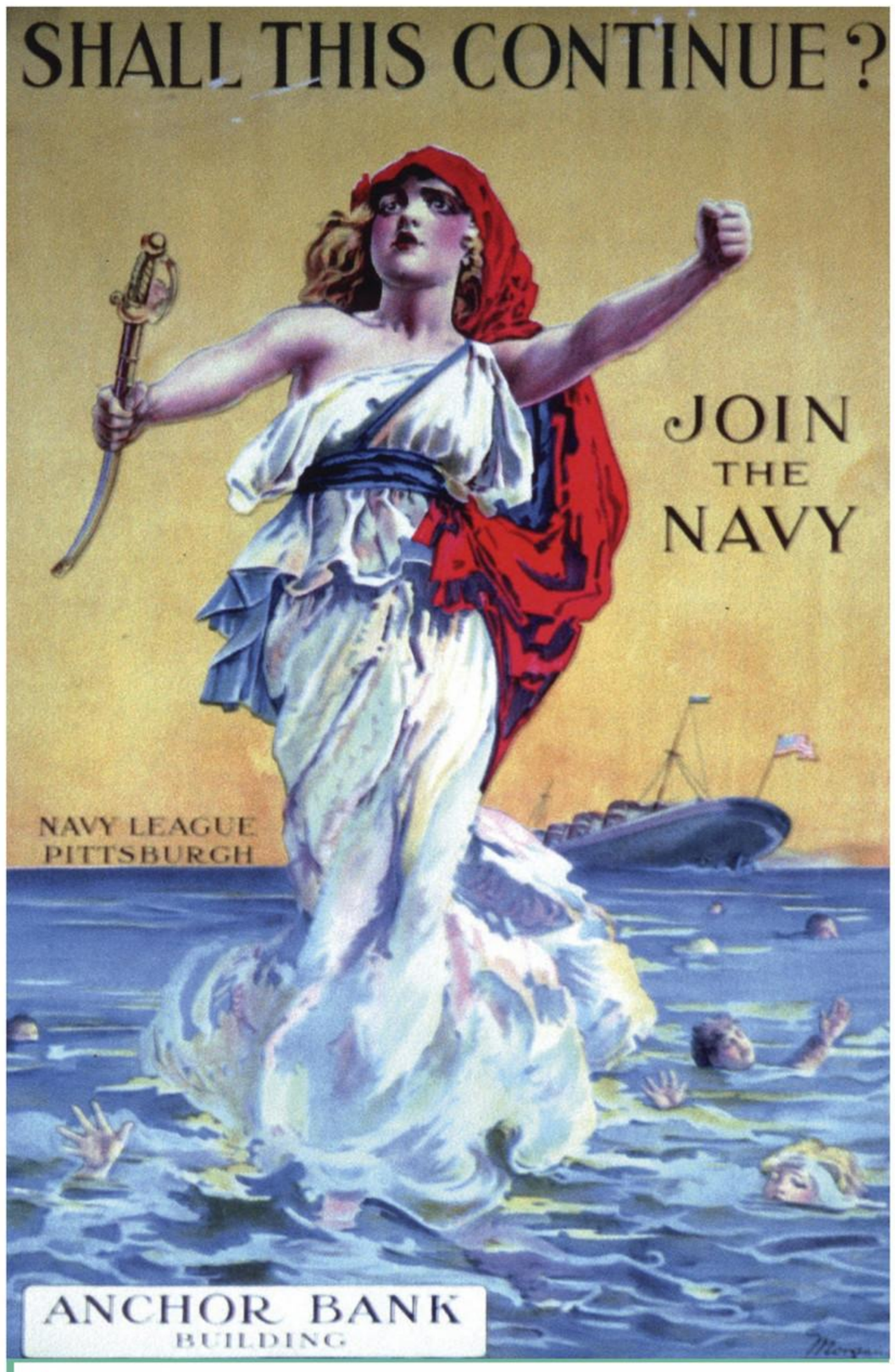
Tijdens de Eerste Wereldoorlog werd ook op zee gevochten. Zowel de Duitsers als de Britten hadden een sterke oorlogsvloot. Britse oorlogsschepen blokkeerden steeds vaker de Duitse havens, waardoor de toevoer van voedsel en grondstoffen naar Duitsland stopte. Er waren te weinig grondstoffen om uniformen, wapens en munitie te maken en burgers leden honger doordat er weinig voedsel het land binnenkwam.
De Duitsers probeerden op hun beurt de toevoer van goederen naar Groot-Brittannië te blokkeren. Dat deden ze met onderzeeërs: die schoten op alle handelsschepen die op weg waren naar Groot-Brittannië. De Duitse legerleiding sprak zelf van een **onbeperkte duikbotenoorlog**. Dat is een manier van vechten waarbij Duitsland vijandelijke én neutrale schepen beschoot. Ook Nederlandse en Amerikaanse schepen die goederen naar Groot-Brittannië vervoerden, werden tot zinken gebracht. Steeds meer Amerikanen wilden daarom gaan deelnemen aan de oorlog tegen Duitsland. In april 1917 besloten de Verenigde Staten om zich aan te sluiten bij de geallieerden.

Wapenstilstand

De geallieerden waren nu veel sterker geworden, terwijl in Duitsland overal tekort aan was. Eind 1918 beseften veel Duitsers dat ze de oorlog niet konden winnen. Er ontstonden opstanden en de keizer moest aftreden. De nieuwe Duitse regering besloot te stoppen met de oorlog. Op 11 november 1918 ondertekenden de geallieerden en Duitsland een **wapenstilstand**. Dat is een afspraak tussen de oorlogvoerende partijen om op te houden met vechten. Deze wapenstilstand wordt gezien als het einde van de Eerste Wereldoorlog. Het Turkse Rijk en Oostenrijk-Hongarije hadden kort voor 11 november een wapenstilstand gesloten.

Bron 4 Amerikaanse propagandaposter uit 1917. Bovenaan de poster staat: 'Vernietig dit wilde beest'. Onderaan staat: 'Ga bij het Amerikaanse leger'.

Bron 5 Amerikaanse propagandaposter uit 1917. Bovenaan de poster staat: 'Gaat dit zo door?' In het midden staat: 'Kom bij de marine.'

Verwerking

6 In 1917 sloten de Verenigde Staten zich aan bij de geallieerden.

a Wat was daarvoor een belangrijke reden?

.....

.....

.....

b Welk nadelig gevolg had dit besluit voor Duitsland?

.....

c Om welke tweede redenen werd de oorlog voor Duitsland steeds zwaarder?

.....

.....

.....

7 Gebruik alle paragrafen van hoofdstuk 2.
Vul bij de volgende gebeurtenissen het juiste jaartal in.

– De moord op Frans Ferdinand: .....

– De revolutiepoging van Troelstra: .....

– De Russische Revolutie: .....

– De VS gaan meevechten: .....

– Er komt een wapenstilstand: .....

8 Je gaat oefenen met het formuleren van antwoorden.

a (t) Leg uit dat de oorlog op zee voor de Duitsers niet het bedoelde gevolg had. Een deel van het antwoord is gegeven.

De Duitsers wilden bereiken dat .....

.....

....., maar in werkelijkheid .....

.....

.....

b (t) Leg uit dat de oorlog op zee voor de Britten wél het bedoelde gevolg had. Formuleer nu zelf het hele antwoord.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Examenvaardigheid

Propaganda

9 *Gebruik bron 1 en 4.*
In één van deze propagandaposters is een duidelijk vijandbeeld te herkennen.

➔ Geef aan welke poster bedoeld wordt.

➔ Beschrijf welk vijandbeeld de poster laat zien.

.....

.....

.....

.....

.....

10 *Gebruik bron 4 en 5.*
Beide propagandaposters hebben dezelfde boodschap. Welke boodschap is dat?

○ A De Verenigde Staten moeten neutraal blijven.

○ B Er moeten meer Amerikanen in het leger en bij de marine.

○ C Het Amerikaanse leger en de marine zijn barbaars.

○ D Het leger en de marine maken de situatie alleen maar erger.

Leerdoel

- Je kunt uitleggen welke gevolgen de vredesverdragen hadden voor de centralen.

Na de wapenstilstand sloten de verschillende landen in 1919 een aantal vredesverdragen. In die verdragen werden de centralen gestraft voor hun rol in de oorlog.

Het Verdrag van Versailles

Het vredesverdrag tussen Duitsland en de geallieerden heet het **Verdrag van Versailles**. De overwinnaars van de oorlog bepaalden wat er in het verdrag kwam te staan. Zij vonden dat Duitsland de schuld van de oorlog had. De belangrijkste bepalingen van het verdrag waren:

- Duitsland moest een herstelbetaling doen van meer dan 100 miljard marken om de oorlogsschade van de overwinnaars te herstellen.
- Duitsland moest gebieden in Europa afstaan: er gingen bijvoorbeeld gebieden in het westen naar Frankrijk en gebieden in het oosten naar Polen.
- Duitsland moest zijn koloniën afstaan.
- Het Duitse leger mocht voortaan niet groter zijn dan 100.000 man en Duitsland mocht geen vloot hebben.
- In het Duitse Rijnland, het gebied dat aan België en Frankrijk grensde, mochten geen Duitse soldaten worden gelegerd.

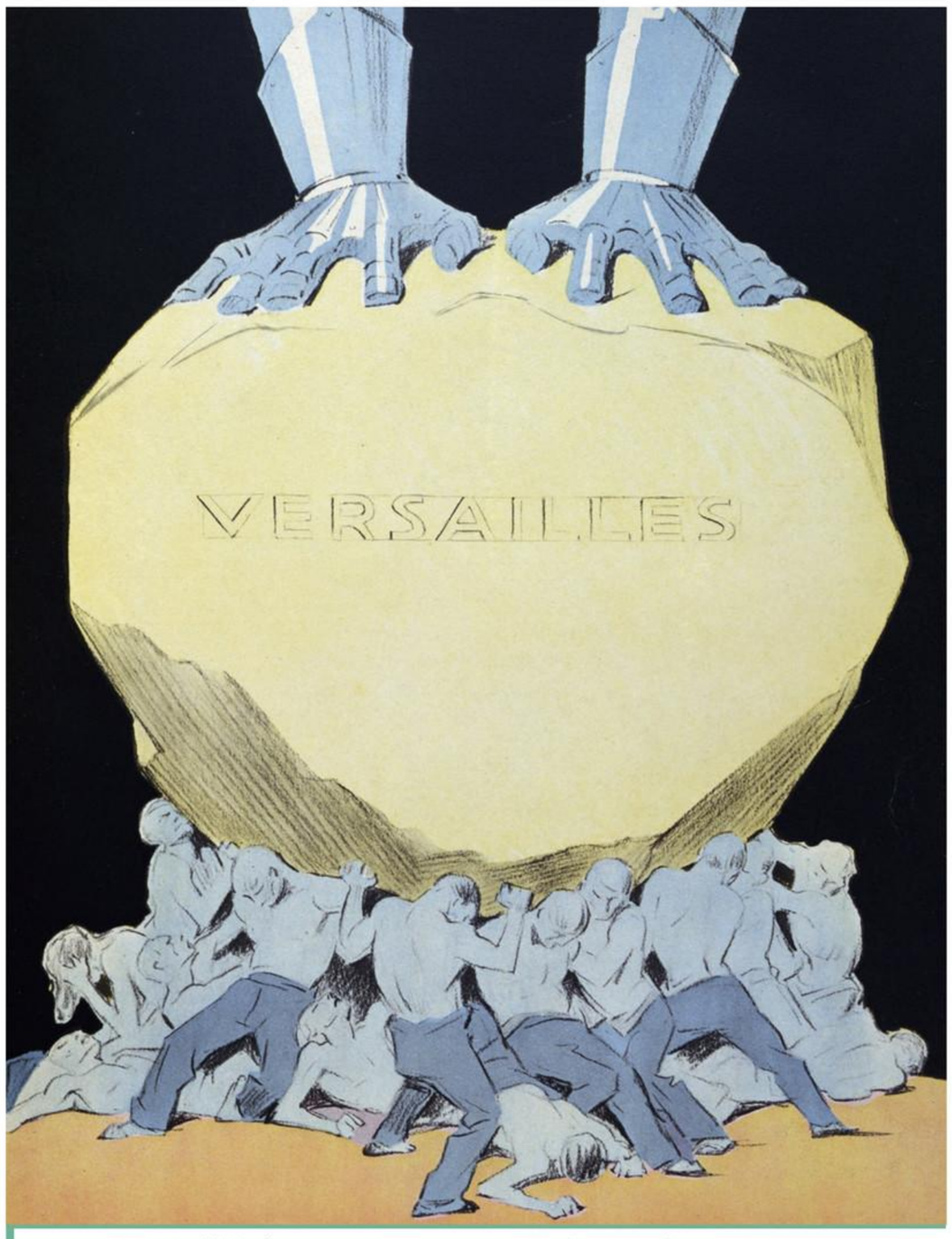
Frankrijk en Groot-Brittannië wilden met deze bepalingen Duitsland verzwakken, zodat het geen grootmacht meer was en dus geen bedreiging meer voor hen vormde.

De Volkenbond

Een apart onderdeel van het Verdrag van Versailles was de oprichting van de **Volkenbond**. Dit was een internationale organisatie die een nieuwe oorlog moest voorkomen. Landen die lid waren van de Volkenbond moesten ruzies oplossen door met elkaar te overleggen in plaats van oorlog te voeren.
De Volkenbond werd echter geen succes, omdat een aantal belangrijke landen geen lid werd. De Verenigde Staten wilden geen lid worden; Duitsland en communistisch Rusland mochten geen lid worden.

Nieuwe grenzen

Oostenrijk-Hongarije en het Turkse Rijk moesten ook een vredesverdrag ondertekenen. Zij raakten na de Eerste Wereldoorlog hun positie als Europese grootmacht helemaal kwijt. Grote stukken van het Turkse Rijk in het Midden-Oosten werden door Frankrijk en Groot-Brittannië onderling verdeeld. Alleen het land Turkije bleef als onafhankelijk land over. Oostenrijk-Hongarije viel in meerdere landen uiteen, waaronder Oostenrijk en Hongarije.

Bron 6 Politieke prent van een Duitse tekenaar over het Verdrag van Versailles. De tekenaar laat zien dat het verdrag een zware last is voor het Duitse volk.

Bron 7 Turkse bestuurders in Jeruzalem wuiven een witte vlag, als teken dat ze zich overgeven aan de Britten.

Verwerking

11 Gebruik ook tekst 4A. Welke zinnen horen bij de vrede tussen Duitsland en Rusland? En welke bij het Verdrag van Versailles? Vul het schema in.

	Vrede Duitsland-Rusland	Verdrag van Versailles
De Eerste Wereldoorlog is voorbij.		
De Volkenbond wordt opgericht.		
De geallieerden verliezen een bondgenoot.		
Duitsland is blij met het verdrag.		
Duitsland verliest stukken land.		

12 (t) Geef een omschrijving van de volgende woorden uit de leertekst.

– Bepaling: .....

.....

– Internationaal: .....

.....

– Onafhankelijk: .....

.....

13 Hieronder staan twee omschrijvingen. Noem bij elke omschrijving twee bepalingen uit het Verdrag van Versailles die erbij passen.

– Het Duitse grondgebied werd kleiner:

.....

.....

.....

.....

– Duitsland mocht nooit meer een oorlog voeren:

.....

.....

.....

.....

14 Gebruik bron 1 en 2 uit de afsluiting.
Vul de landen op de juiste plek in. Kies uit:
Bulgarije • *Estland* • *Griekenland* • *Joegoslavië* • *Litouwen* • *Tsjecho-Slowakije*.

– Onder andere ..... en ..... waren al vóór 1914 onafhankelijk geworden van het Turkse Rijk.

– Onder andere ..... en ..... verklaarden zich in 1918 onafhankelijk van Rusland.

– Oostenrijk-Hongarije viel na 1919 uiteen in onder andere ..... en ..... .

15 Duitsland mocht geen lid worden van de Volkenbond. Vind je dat logisch of niet? Leg je antwoord uit.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Examenvaardigheid

Ordenen

16 *Gebruik bron 6 en 7.*
Eén van deze bronnen werd gemaakt vóór 1919, de andere werd gemaakt na 1919. Leg uit bij welke periode elke bron past.
Doe het zo:

Bron 6 / *Bron 7* werd gemaakt vóór 1919, want .....

.....

.....

Bron 6 / *Bron 7* werd gemaakt na 1919, want .....

.....

.....

.....

Oefen meer in je *Oefenboek*.

Ga naar de *Flitskaarten* en de *Test jezelf*.

Afsluiting

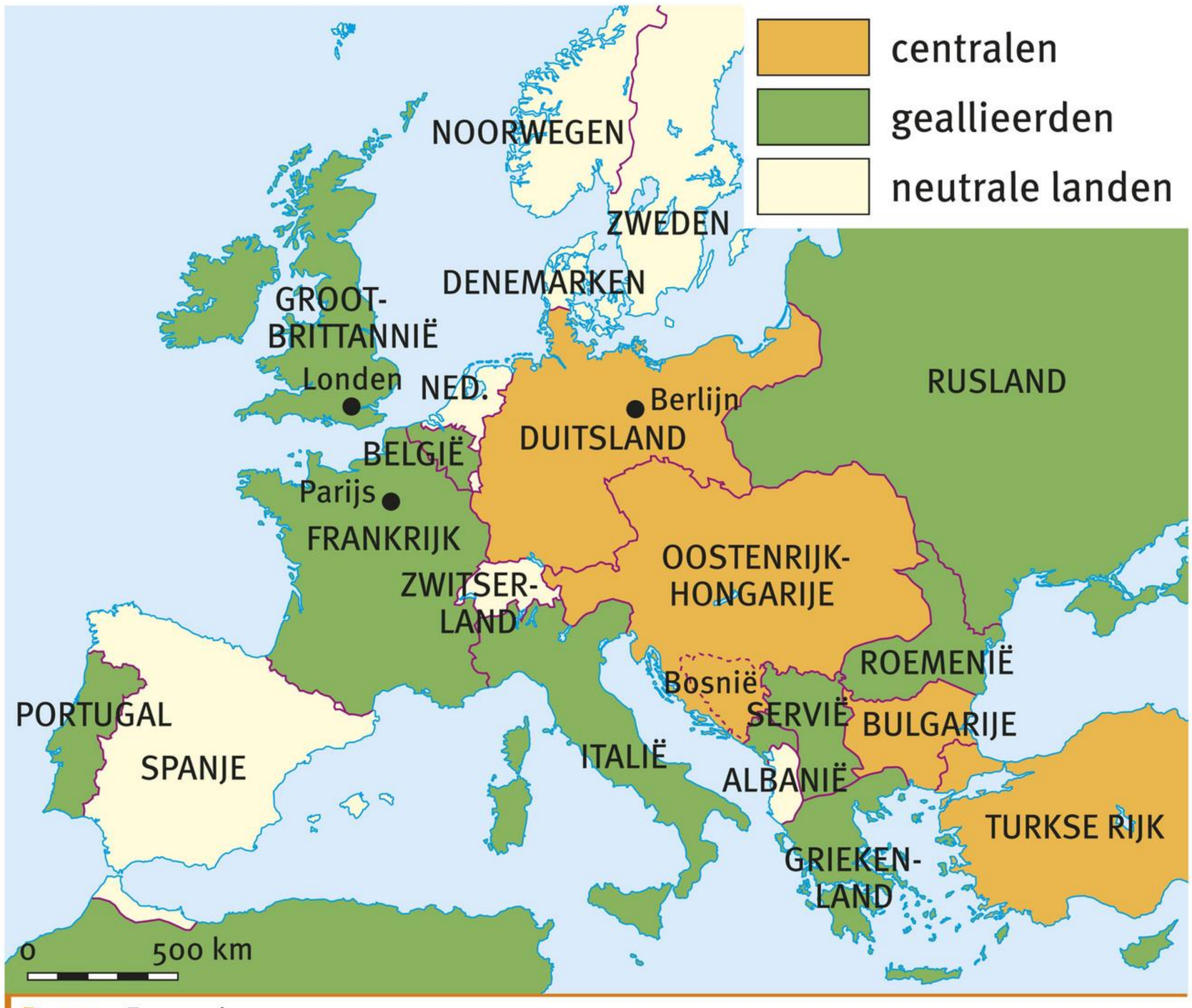
Samenvatten

Deze samenvatting gaat over paragraaf 1 t/m 4.

	Wereld	Nederland
1850-1914	**Duitsland** In 1871	
	Turkse Rijk In 1878 wordt ..... onafhankelijk en wordt ..... veroverd door	
	Vijf oorzaken van de Eerste Wereldoorlog 1 Nationalisme: ..... 2 ..... 3 ..... 4 5	Nederland sluit zich niet aan bij een bondgenootschap, want .....
	Duitsland ontwikkelt het ..... plan. Dit plan moet een ..... voorkomen.	
1914-1916	In ..... pleegt ..... in de stad ..... een aanslag op ....., de kroonprins van	De Nederlandse overheid neemt maatregelen: 1 ..... 2 .....
	Duitsland wil ..... snel verslaan, maar dit lukt niet. Er ontstaat een ..... van honderden kilometers. Soldaten graven ..... . In het oosten vecht Duitsland tegen	Vooral vanuit ..... vluchten veel mensen naar Nederland. De Duitse regering probeert dit te voorkomen door .....
	Er vallen veel slachtoffers. Drie redenen hiervoor: 1 ..... 2 3	

	Wereld	Nederland
1914-1916	Het wordt een ....., want de hele economie en samenleving worden ingezet. Drie voorbeelden: 1 Fabrieken: .... 2 Vrouwen: zij gaan in fabrieken werken, omdat ..... 3 Propaganda en censuur:	
1917	**Rusland** In februari 1917 begint de ..... De ..... treedt af en er komt een tijdelijke regering. In oktober 1917 grijpen de ..... de macht. Gevolg voor de geallieerden: ..... **Verenigde Staten** Amerikaanse handelsschepen hebben steeds meer last van de ..... Gevolg: in 1917 besluiten de VS	Ook Nederlandse handelsschepen hebben last van handelsbelemmeringen, zoals: • ..... • ..... Gevolgen voor de Nederlandse economie: • ..... • ....
1918	11 november 1918:	..... roept op tot een revolutie, maar ..... .
1919	Het Verdrag van ..... wordt gesloten. De ..... wordt opgericht. **Gevolgen voor Duitsland** De belangrijkste bepalingen uit het verdrag: 1 ..... 2 ..... 3 ..... 4 5	

Kaarten

Bron 1 Europa in 1914.

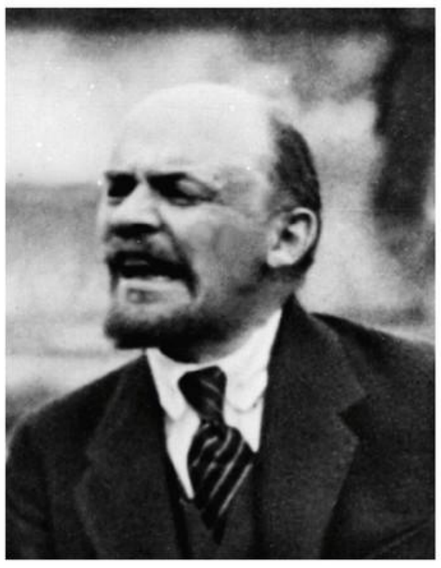
Bron 2 Europa in 1919.

Personen

Frans Ferdinand
Kroonprins van Oostenrijk-Hongarije. Hij werd in 1914 vermoord in Sarajevo door Gavrilo Princip.

Frans Ferdinand was in 1914 troonopvolger van Oostenrijk-Hongarije. Zijn oom was op dat moment keizer. Tijdens een bezoek aan de stad Sarajevo werd hij, samen met zijn vrouw Sophie, vermoord door Gavrilo Princip, een Serviër uit Bosnië. Deze moord was de aanleiding voor de Eerste Wereldoorlog.

Vladimir Lenin
Leider van de Russische Revolutie in 1917 en de eerste leider van de communistische Sovjet-Unie.

Na 1917 werd Rusland een communistisch land, met Lenin als leider. De naam werd veranderd in ‘de Sovjet-Unie’. Onder Lenin veranderde de Sovjet-Unie in een dictatuur. Politieke tegenstanders werden gearresteerd, andere politieke partijen werden verboden en kritiek was niet toegestaan.

Gavrilo Princip
Servisch nationalist uit Bosnië die streed voor de aansluiting van Bosnië bij het onafhankelijke Servië. Hij pleegde in 1914 een aanslag op Frans Ferdinand.

Princip groeide op in een gezin met negen kinderen in een klein dorpje in Bosnië. Hij ging studeren in Servië en werd daar lid van een nationalistische beweging. In 1914 pleegde hij een aanslag op Frans Ferdinand. Hij werd veroordeeld tot twintig jaar gevangenisstraf. Na twee jaar in de gevangenis overleed hij.

Pieter Jelles Troelstra
Een socialistisch politicus. Hij was een van de oprichters van de SDAP. In 1918 riep hij op tot een revolutie.

Troelstra was een overtuigd tegenstander van de monarchie en een voorvechter van algemeen kiesrecht. In 1918 riep hij op tot een revolutie in Nederland, waarbij de arbeiders volgens hem de macht moesten grijpen. Maar weinig mensen reageerden op zijn oproep, dus er veranderde niets.

Controleer jezelf

§1 Oorzaken van de oorlog

- Ik kan uitleggen dat door nationalisme en modern imperialisme de spanningen in Europa groter werden.
- Ik kan uitleggen dat door militarisme en een wapenwedloop de spanningen in Europa groter werden.
- Ik kan uitleggen dat door het sluiten van bondgenootschappen de spanningen in Europa groter werden.

§2 Het verloop van de oorlog

- Ik kan de aanleiding van de Eerste Wereldoorlog noemen en beschrijven hoe een oorlog op twee fronten ontstond.
- Ik kan drie oorzaken noemen van het hoge aantal slachtoffers in de Eerste Wereldoorlog.
- Ik kan met behulp van politieke, economische en culturele voorbeelden uitleggen dat de Eerste Wereldoorlog een totale oorlog was.

§3 Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog

- Ik kan uitleggen wat het voor Nederland op politiek en economisch gebied betekende om neutraal te zijn.
- Ik kan uitleggen dat de Eerste Wereldoorlog na verloop van tijd leidde tot economische problemen in Nederland.
- Ik kan twee gevolgen beschrijven die de komst van Belgische vluchtelingen had voor Nederland.

§4 Het einde van de oorlog

- Ik kan twee oorzaken en drie gevolgen van de Russische Revolutie noemen.
- Ik kan uitleggen hoe Duitsland uiteindelijk werd verslagen.
- Ik kan uitleggen welke gevolgen de vredesverdragen hadden voor de centralen.

Jaartallen

1914	Uitbreken van de Eerste Wereldoorlog
1917	Russische Revolutie
	De VS sluiten zich aan bij de geallieerden
1918	Revolutiepoging van Troelstra
	Wapenstilstand in de Eerste Wereldoorlog

Begrippen

§1 Oorzaken van de oorlog

nationalisme
Een gevoel van trots voor je eigen land, volk en cultuur.

modern imperialisme
Het idee bij Europese landen in de 19e eeuw dat zij land moesten veroveren in Azië en Afrika om zo een groot rijk op te bouwen.

militarisme
Het idee dat oorlog iets moois is. Elk land kan dan laten zien hoe sterk het is.

wapenwedloop
Een soort wedstrijd waarbij landen proberen om de meeste en beste wapens te bezitten.

bondgenootschap
Een afspraak tussen twee of meer landen om elkaar te helpen bij een oorlog.

centralen
Het bondgenootschap tussen Duitsland, Oostenrijk-Hongarije en het Turkse Rijk.

geallieerden (tijdens de Eerste Wereldoorlog)
Het bondgenootschap tussen Rusland, Frankrijk en Groot-Brittannië.

tweefrontenoorlog
Een oorlog waarbij een land op twee fronten tegelijkertijd moet vechten.

Von Schlieffenplan
Een plan van de Duitse generaal Von Schlieffen dat een tweefrontenoorlog voor Duitsland moest voorkomen.

Tijdbalk

1870

1871
Duitsland wordt eenheid

1878
Oostenrijk-Hongarije verovert Bosnië

§2 Het verloop van de oorlog

loopgraven
Diepe greppels die beschutting geven tegen beschietingen.

totale oorlog
De hele samenleving wordt ingezet om de oorlog te kunnen winnen.

propaganda
Reclame voor politieke ideeën, met als doel zoveel mogelijk mensen te overtuigen.

vijandbeeld
Het negatief afbeelden en beschrijven van de vijand.

censuur
De regering controleert de pers en houdt dus toezicht op alle berichten die via massamedia naar buiten worden gebracht.

§3 Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog

neutraal
Als een land zich in geval van oorlog niet aansluit bij een van de strijdende partijen.

handelsbelemmeringen
Alle problemen die handeldrijven moeilijk maken.

distributiestelsel
Een stelsel waarin je alleen producten kunt kopen met bonkaarten.

Dodendraad
Een hek met prikkeldraad dat onder hoge elektrische spanning stond, door Duitsland gebouwd op de grens tussen Nederland en België.

§4 Het einde van de oorlog

communisme
Een politieke stroming. Communisten streven naar een samenleving waarin iedereen gelijk is.

Russische Revolutie
De periode die begon met de opstand in februari 1917 en eindigde toen de communisten in oktober van dat jaar de macht grepen.

onbeperkte duikbotenoorlog
Een manier van vechten waarbij Duitsland vanaf zijn onderzeeërs vijandelijke én neutrale schepen beschoot.

wapenstilstand
Een afspraak tussen de oorlogvoerende partijen om op te houden met vechten.

Verdrag van Versailles
Het vredesverdrag tussen Duitsland en de geallieerden na afloop van de Eerste Wereldoorlog.

Volkenbond
Een internationale organisatie die een nieuwe oorlog moest voorkomen.

Ga naar de *Flitskaarten*, de *Test jezelf* en de *oefentoets*.

1914
moord op Frans Ferdinand
begin Eerste Wereldoorlog

1914-1918
Eerste Wereldoorlog

1917
Russische Revolutie
VS sluiten zich aan
bij geallieerden

1918
wapenstilstand
Eerste Wereldoorlog

1919
oprichting Volkenbond
Verdrag van Versailles

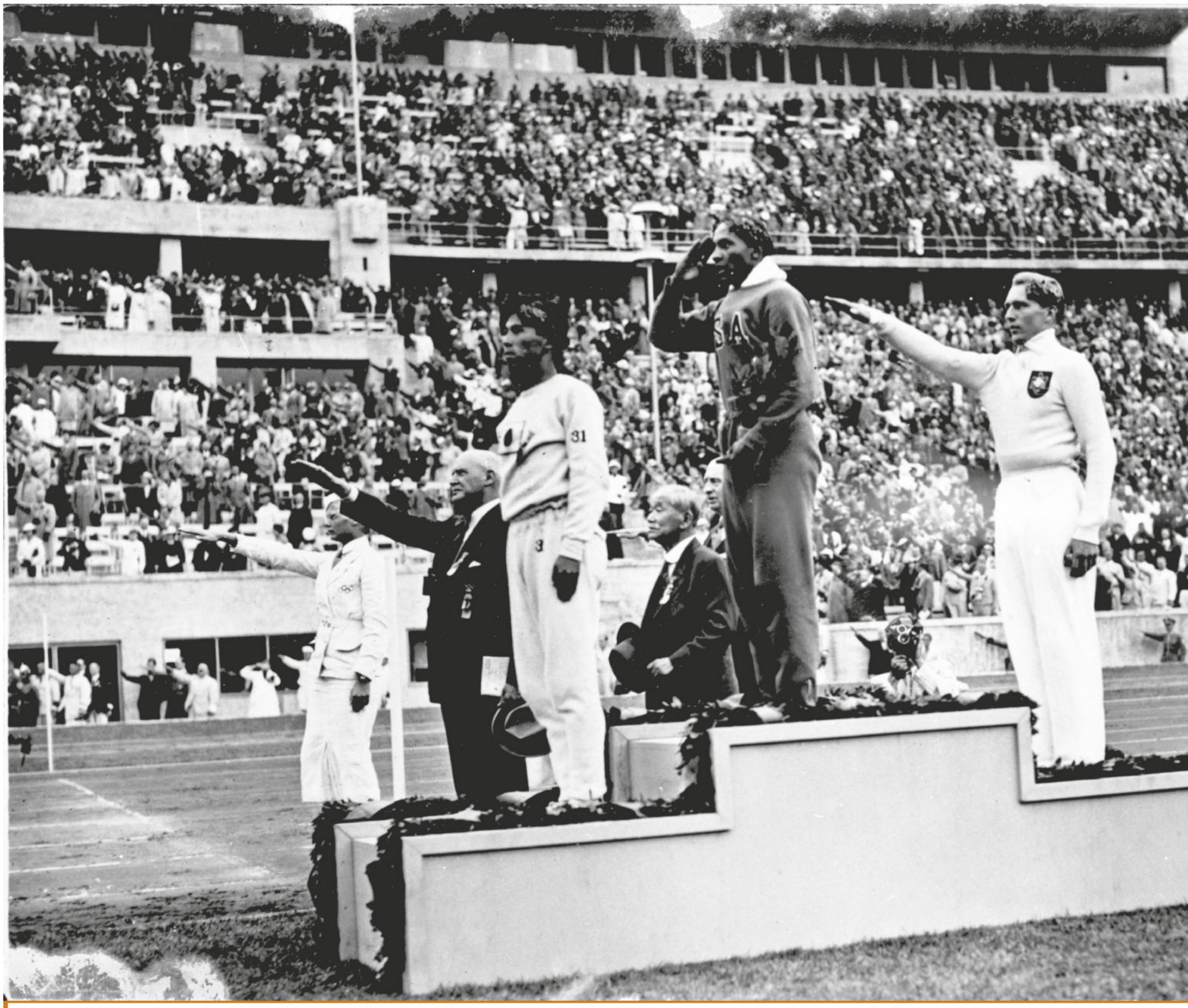

1922
Rusland
wordt
Sovjet-Unie

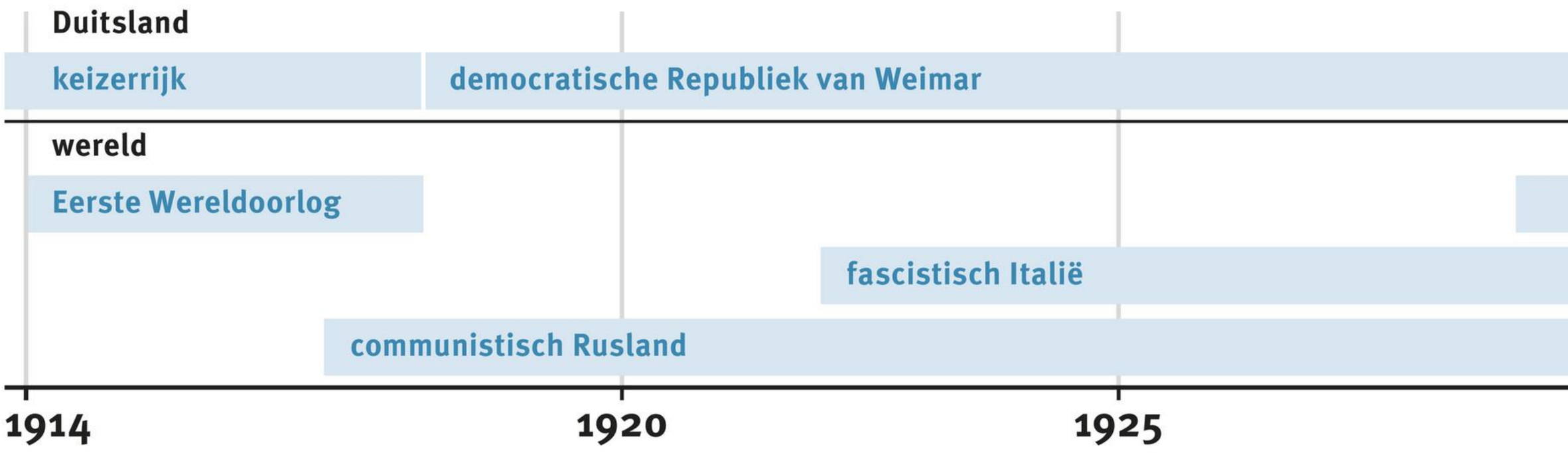
1925

3 Het interbellum 1918-1939

Oriëntatie

Bron 1 Winnaars bij het verspringen op de Olympische Spelen in Berlijn, 1936. Goud: Jesse Owens (VS), zilver: Luz Long (Duitsland), brons: Naoto Tajima (Japan).

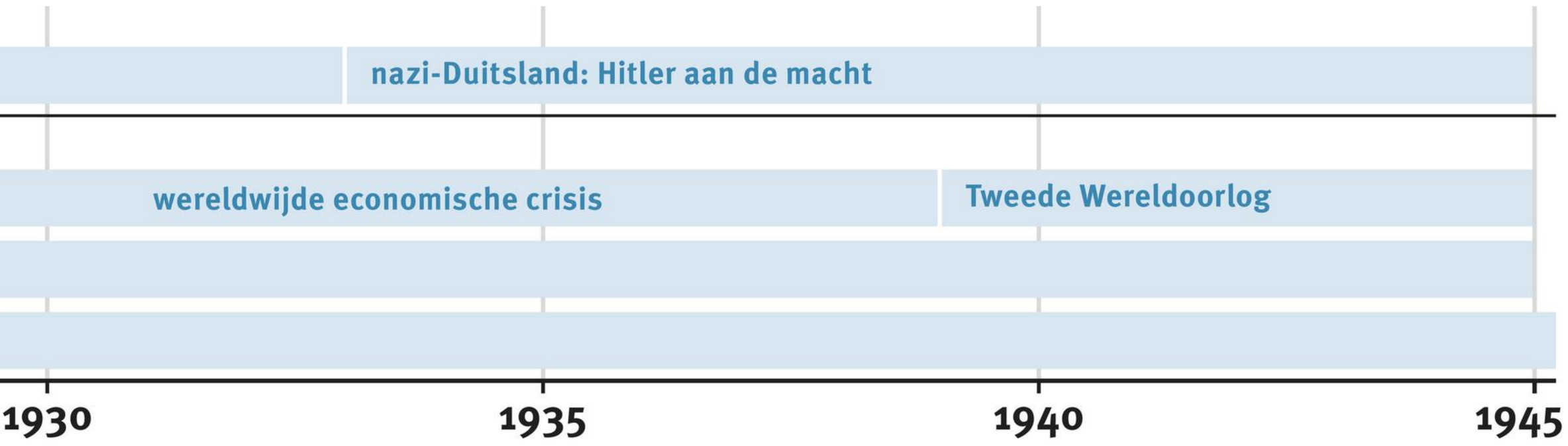

Na de Eerste Wereldoorlog stond Duitsland alleen. Duitse sporters mochten zelfs niet meedoen aan internationale wedstrijden. Vanaf 1922 mocht dat wel weer. Frankrijk en België vonden dat veel te snel, maar in Nederland waren mensen positiever. Een Nederlandse krant schreef: ‘Wanneer de voortekenen niet bedriegen, zal het jaar 1923 weer vrede brengen voor verschillende sporten.’

Toch ontstonden al snel weer nieuwe spanningen, ook op het gebied van sport. In 1936 mocht Duitsland de Olympische Spelen organiseren. Sommige sporters weigerden naar Berlijn te gaan, omdat Adolf Hitler in Duitsland de macht had gegrepen. Zo protesteerden ze tegen de ‘Nazi-Spelen’.

De vraag van dit hoofdstuk is:
Waarom ontstonden in het interbellum totalitaire staten, zoals nazi-Duitsland en de Sovjet-Unie?

Ga naar de *Ontdekkingsplaat*.

Opdrachten

1 Gebruik je kennis uit hoofdstuk 2.

a Aan welke kant stonden de landen in de Eerste Wereldoorlog? Vul het schema in.

	Geallieerden	Centralen	Neutraal
Duitsland			
Nederland			
Frankrijk			
België			

b Tussen 1914 en 1918 en tussen 1918 en 1922 voetbalden Duitsland en Nederland niet tegen elkaar. Geef voor elke periode een reden.

1914-1918: .....

.....

.....

.....

.....

.....

1918-1922: .....

.....

.....

.....

.....

c Gebruik de oriëntatietekst. Nederlanders vonden de vriendschappelijke wedstrijd tegen Duitsland een goed teken. België en Frankrijk waren eroptegen. Bedenk een verklaring voor dit verschil van mening.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

2 Gebruik bron 2.

a Gebruik zo nodig paragraaf 4 van hoofdstuk 2. Welk gevolg van het Verdrag van Versailles voor Duitsland laat de bron zien?

.....

.....

b Wat valt op aan de oostelijke grens van Duitsland?

.....

.....

.....

Bron 2 Europa in 1919. Rusland was toen al communistisch; vanaf 1922 heette het land de Sovjet-Unie.

c Gebruik de kaarten in de afsluiting van hoofdstuk 2. Vergelijk de kaart van Europa in 1914 met de kaart van Europa in 1919. Wat weet je nu over Polen en Tsjecho-Slowakije?

.....

.....

.....

3 **a** Lees de titel van dit hoofdstuk en gebruik de tijdbalk. Vul de zin aan.

Het interbellum is de tijd tussen het einde van de ..... en het begin van de .....

b Gebruik de tijdbalk. Welke twee bestuursvormen had Duitsland tijdens het interbellum?

- ☐ A Democratie.
- ☐ B Dictatuur.
- ☐ C Keizerrijk.

c (t) Maak de juiste combinaties.

A	Democratie	○	○ 1 Eén man aan de macht
B	Dictatuur	○	○ 2 Land met keizer
C	Keizerrijk	○	○ 3 Land zonder koning of keizer
D	Republiek	○	○ 4 Volk aan de macht

4 **a** Gebruik bron 1 en de tekst in de oriëntatie. De Joods-Nederlandse bokser Ben Bril ging niet naar de Olympische Spelen in 1936, de zwarte Amerikaan Jesse Owens wel. Bedenk voor beide sporters een argument voor hun keuze.

Bril ging niet, misschien omdat .....

.....

.....

.....

Owens ging wel, misschien omdat .....

.....

.....

.....

.....

b Gebruik bron 3. Om welke reden protesteerden deze Duitse voetballers in 2021?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

c Gebruik bron 3. Wat vind jij: zou het Nederlands elftal wel of niet in een land als Qatar moeten voetballen?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Bron 3 Het Duitse voetbalelftal protesteert tijdens een oefenwedstrijd in 2021 tegen de misstanden in Qatar. Daar zouden bij de bouw van stadions voor het WK in 2022 6.500 arbeiders zijn omgekomen. Qatar is geen democratie; de vorst (emir) heeft er alle macht. 'Human rights' betekent: mensenrechten.

§1 Grote problemen voor Duitsland

BASIS

In 1918 kwam er een einde aan de Eerste Wereldoorlog; in 1919 sloten de geallieerden vrede met Duitsland en Oostenrijk-Hongarije. Maar de rust keerde niet terug in Europa. Vooral Duitsland kreeg te maken met grote politieke en economische problemen.

A De Republiek van Weimar

Leerdoel

- Je kunt beschrijven welke drie politieke problemen de Republiek van Weimar had na de Eerste Wereldoorlog.

Niet lang na de Eerste Wereldoorlog zou in 1939 weer een wereldoorlog beginnen, de Tweede Wereldoorlog. De periode tussen de twee wereldoorlogen heet het **interbellum**.

Een democratisch Duitsland

In 1918 hadden veel Duitsers genoeg van de oorlog. Ook ontstonden in steden voedseltekorten. Op verschillende plekken kwamen burgers en soldaten in opstand. De Duitse keizer moest vluchten en er kwam een nieuwe regering, die in 1918 een wapenstilstand sloot. Met deze regering, die in het stadje Weimar bijeenkwam, begon de **Republiek van Weimar**. Dit is de naam voor Duitsland tussen 1918 en 1933. Deze republiek had een president in plaats van een keizer. Het land werd bovendien een **parlementaire democratie**: de macht lag bij een parlement dat door het volk werd gekozen. Voor het eerst mochten ook vrouwen stemmen en gekozen worden.

Politieke problemen

De regering van de Republiek van Weimar kreeg te maken met grote politieke problemen.
Ten eerste gaf een deel van de bevolking de regering de schuld van het verlies van de oorlog. Zij geloofden in de **dolkstootlegende**. Volgens dit idee had het Duitse leger de oorlog kunnen winnen als de regering geen wapenstilstand had gesloten. Sommigen zagen de wapenstilstand daarom als verraad: als 'een dolk in de rug' van de soldaten aan het front.
Ten tweede ondertekende de regering in 1919 het **Verdrag van Versailles**, dat voor Duitsland heel ongunstig was. Niet tekenen was niet mogelijk. Dat zou tot een nieuwe oorlog leiden en dat kon het zwakke Duitsland absoluut niet gebruiken. De Duitse bevolking zag het verdrag als een enorme vernedering. Duitsland kreeg immers de schuld van de oorlog en moest via herstelbetalingen alle oorlogsschade vergoeden.
Ten slotte wilden andere landen niet samenwerken met de Republiek van Weimar. Zo mocht Duitsland als 'hoofdschuldige' van de Eerste Wereldoorlog geen lid worden van de Volkenbond.

Bron 1 Een groep oud-soldaten rijdt in 1919 door de straten van München, Duitsland. Zij vochten tegen communisten. Beide groepen probeerden kort na de oorlog de macht te grijpen.

Bron 2 Een lid van het Duitse parlement, Marie Juchacz, spreekt demonstranten toe over het Verdrag van Versailles, Berlijn 1919.

Verwerking

1 **a** Vul de juiste jaartallen in.

Het interbellum liep van ..... tot

.....

Het interbellum duurde dus ..... jaar.

b Bedenk een onderzoeksvraag over Duitsland in het interbellum.

.....

.....

2 **a** (t) Zet de woorden achter de juiste omschrijving. Kies uit: *vredesverdrag* • *wapenstilstand*.

– De Duitse regering geeft opdracht om te stoppen met vechten: .....

– De Duitse regering erkent definitief het verlies van de oorlog: .....

b (t) De Duitse bevolking had weinig vertrouwen in de eigen regering. In de leertekst staan daarvoor twee redenen. Onderstreep twee zinnen die deze redenen samenvatten.

c Andere landen vertrouwden Duitsland niet. Waaruit bleek dat?

.....

.....

.....

3 **a** Vul de juiste jaartallen in.

De Republiek van Weimar ontstond in .....

en bleef bestaan tot .....

b Wat is kenmerkend voor een republiek?

- ◯ A De macht ligt bij een koning of keizer.
- ◯ B De macht ligt bij een parlement.
- ◯ C De macht ligt bij rijke burgers.
- ◯ D Er is een bestuur zonder koning of keizer.
- ◯ E Er is kiesrecht voor mannen en vrouwen.

c Duitsland was vanaf 1919 ook een parlementaire democratie. Welke twee kenmerken van vraag b passen daarbij? Schrijf alleen de letters op.

.....

4 Maak de zinnen kloppend.
Aanhangers van de dolkstootlegende dachten dat Duitsland de oorlog *niet meer* / *nog wel* kon winnen. Dat Duitsland de oorlog verloor, was volgens hen de schuld van *de keizer* / *de nieuwe regering* / *het leger*.

5 Gebruik bron 2.

a Stel dat jij een van de personen in de massa bent. Schrijf in één zin op wat je van het Verdrag van Versailles vindt.

.....

.....

.....

b Stel, je bent het parlementslid dat de massa toespreekt. Wat zou je zeggen?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Examenvaardigheid

Tabel

6 *Gebruik bron 1 en 2.*
Gebruik zo nodig de begrippenlijst van hoofdstuk 1.
➔ Past de situatie in bron 1 wel of niet bij een parlementaire democratie? En past de situatie in bron 2 wel of niet bij een parlementaire democratie?

	Bron 1	Bron 2
A	Wel	Wel
B	Wel	Niet
C	Niet	Wel
D	Niet	Niet

.....

De bezetting van het Ruhrgebied

Leerdoel

- Je kunt een oorzaak en drie gevolgen noemen van de bezetting van het Ruhrgebied in 1923.

De Republiek van Weimar had dus grote politieke problemen. Daarbij kwam dat ook de economische situatie heel moeilijk was.

Oorzaak van de bezetting

Na de oorlog moest de Duitse economie weer opgebouwd worden. Dat lukte niet goed, want de regering had weinig geld. Dat kwam door de hoge herstelbetalingen die Duitsland aan Frankrijk en Groot-Brittannië moest betalen. In 1923 lukte het niet meer om die afspraak uit het Verdrag van Versailles na te komen. Duitsland stopte met betalen. Frankrijk bezette daarop het Duitse Ruhrgebied. Franse troepen namen waardevolle grondstoffen in beslag, zodat de opbrengsten naar Frankrijk zouden gaan.

Gevolgen van de bezetting

Nadat Frankrijk het Ruhrgebied bezette, stortte de Duitse economie helemaal in. Dat kwam zo. Duitse arbeiders in het Ruhrgebied wilden niet voor de Fransen werken en gingen in staking. De Duitse regering steunde de stakers en besloot dat de arbeiders toch hun loon moesten krijgen. Om dit mogelijk te maken, gaf de regering opdracht geld bij te drukken. Het gevolg was een enorme **inflatie**. Dat betekent dat geld minder waard wordt. Veel Duitsers raakten door deze inflatie in de problemen. Ze konden bijna niets meer kopen, zelfs geen eten.

Het was duidelijk dat Duitsland in deze omstandigheden geen herstelbetalingen kon doen. De Verenigde Staten besloten daarom in 1924 Duitsland te steunen met het **Dawesplan**. Dit plan hield in dat de Verenigde Staten goedkope leningen aan Duitsland gaven om de Duitse economie weer op te bouwen. Ook zou Frankrijk zich terugtrekken uit het Ruhrgebied. Het plan werkte: er kwam een einde aan de hoge inflatie en de Duitse economie verbeterde. Het land kon weer herstelbetalingen doen.

Onder andere door het Dawesplan verbeterde de verhouding tussen Duitsland en andere landen. In 1926 mocht Duitsland alsnog lid worden van de Volkenbond. Veel mensen in Duitsland, maar ook in andere landen, kregen weer hoop voor de toekomst.

Bron 3 Een Franse soldaat beschermt in 1923 een vracht steenkolen in het bezette Ruhrgebied.

Bron 4 Deze Duitse kinderen spelen niet met houten blokken, maar met stapels geld. (Foto uit 1923.)

Verwerking

7 Zet de volgende gebeurtenissen in de juiste volgorde, van vroeger naar later.

A De Duitse regering laat geld bijdrukken.
B De Verenigde Staten komen met het Dawesplan.
C Duitse arbeiders gaan staken.
D Frankrijk bezet het Ruhrgebied.
E Geld was bijna niets meer waard.

.....

8 Gebruik bron 5.
Stel, je hebt 500 mark spaargeld.

a Hoeveel eieren kon je daarvan in 1918 kopen?

.....

b Kon je van dat geld in 1923 nog een ei kopen?

.....

c Leg uit dat door heel hoge inflatie de economie tot stilstand komt.

.....

.....

.....

Bron 5 Prijzen (in Duitse marken) in Duitsland.

	1918	Zomer 1923	November 1923
1 ei	0,25	5.000	80 miljard
1 pond vlees	2,00	90.000	3,2 biljoen
1 pond boter	3,00	150.000	6 biljoen

9 Het Dawesplan was voordelig voor Duitsland en Frankrijk. Leg dat voor elk land uit.

– Duitsland: .....

.....

.....

– Frankrijk: .....

.....

.....

10 Onder het kopje 'Gevolgen van de bezetting' staan drie alinea's. In elke alinea wordt één belangrijk gevolg uitgelegd van de bezetting van het Ruhrgebied.

a (t) Onderstreep het eerste woord van elke alinea.

b (t) Vat elk gevolg kort samen. Vul de zinnen aan.

– De Duitse economie stortte in doordat .....

.....

– Daarna herstelde de economie doordat .....

.....

.....

– Later werd Duitsland lid van de Volkenbond, omdat .....

.....

.....

Examenvaardigheid

Oorzaak en gevolg

11 Hieronder staan vier zinnen over de bezetting van het Ruhrgebied.

1 Een oorzaak was het Verdrag van Versailles.
2 Een oorzaak was dat Duitsland de herstelbetalingen niet langer kon voldoen.
3 Een gevolg was dat Duitse arbeiders staakten.
4 Een gevolg was dat er hoge inflatie ontstond.

➔ Over wat voor oorzaak of gevolg van de bezetting van het Ruhrgebied gaat het in elk van de zinnen?
Doe het zo:
Zin 1: *directe* / *indirecte* oorzaak.
Zin 2: *directe* / *indirecte* oorzaak.
Zin 3: gevolg op *korte* / *lange* termijn.
Zin 4: gevolg op *korte* / *lange* termijn.

Oefen meer in je *Oefenboek*.

Economische crisis vanaf 1929

Leerdoel

- Je kunt uitleggen hoe de beurskrach leidde tot een wereldwijde economische crisis.

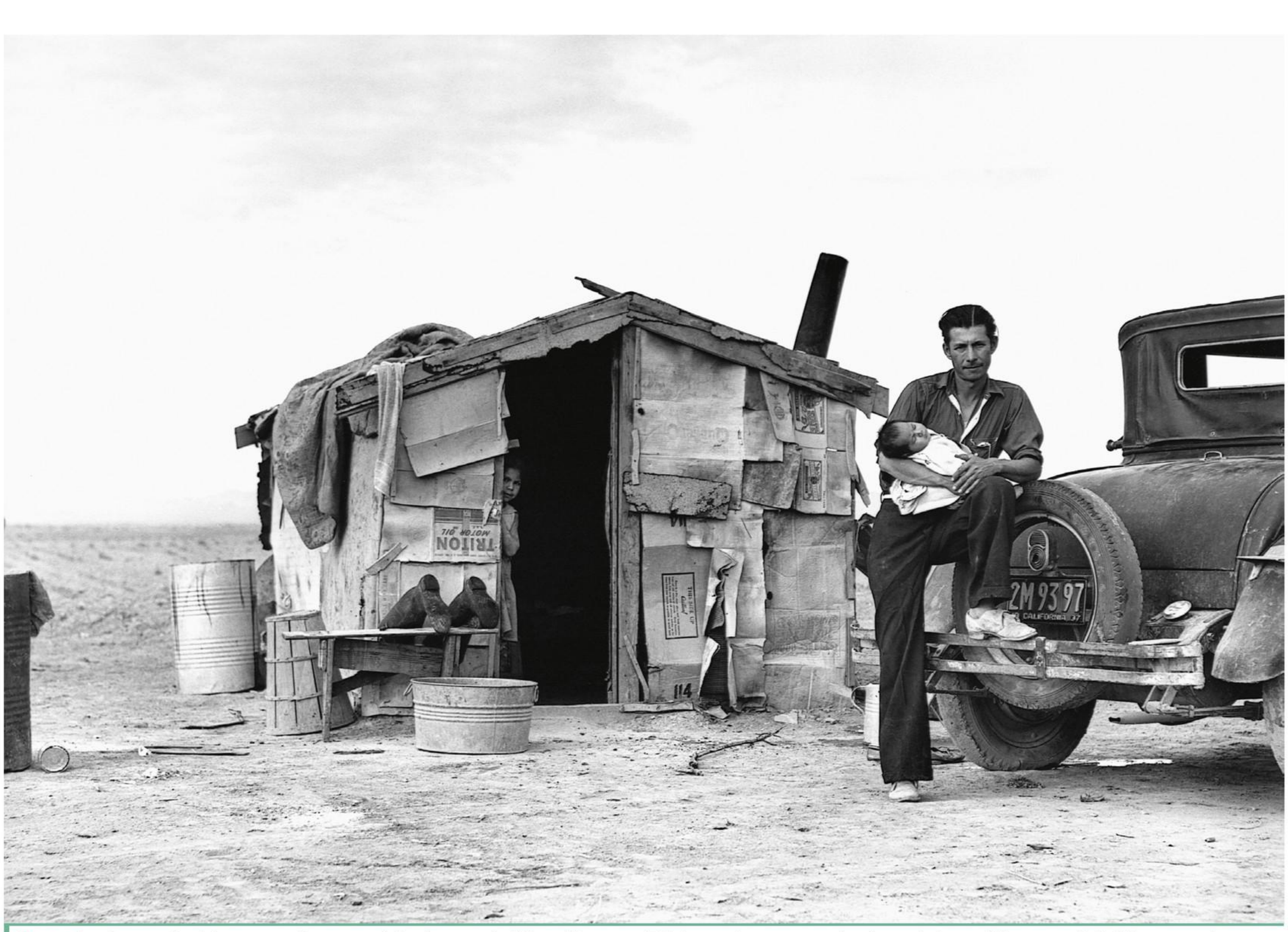
Vanaf 1924 groeide de Duitse economie. Ook in de Verenigde Staten en andere landen waren mensen heel optimistisch over de toekomst. Maar in 1929 begon plotseling een wereldwijde **economische crisis**. Dat is een periode waarin het slecht gaat met de economie.

Oorzaken van de crisis

In de jaren 1920 geloofden veel Amerikanen dat de economie steeds verder zou groeien. Geld lenen zag niemand als probleem. Ondernemers leenden geld om hun bedrijf uit te breiden en consumenten leenden geld om luxeproducten of aandelen te kopen. Aandeelhouders gokten erop dat bedrijven steeds meer winst zouden maken en dat hun aandelen meer waard zouden worden.
Maar in 1929 gingen consumenten wat minder producten kopen en maakten bedrijven iets minder winst. Daardoor daalde het vertrouwen in de economie. Sommige aandeelhouders besloten hun aandelen te verkopen op de beurs. Als gevolg daarvan daalden de koersen; dat betekent dat de prijzen van de aandelen lager werden. Vervolgens ontstond paniek en gingen nog meer mensen hun aandelen verkopen. Zo ontstond een **beurskrach**: een grote, plotselinge daling van de aandelenkoersen.
Door de beurskrach waren bedrijven, banken en burgers die aandelen bezaten, hun geld kwijt. Zij kochten daarom minder producten en konden hun leningen niet afbetalen. Daardoor gingen banken en bedrijven failliet en verloren miljoenen Amerikanen hun baan. Zo leidde de beurskrach tot een diepe economische crisis in de Verenigde Staten.

Wereldwijde crisis

De Verenigde Staten kochten vanwege de crisis veel minder producten in andere landen. Dat leidde wereldwijd tot minder handel, minder inkomsten voor bedrijven en werkloosheid. Zo verspreidde de economische crisis zich na 1929 razendsnel over Europa, Zuid-Amerika en Azië.
Duitsland werd extra getroffen, omdat het Dawesplan stopte en de Amerikaanse leningen terugbetaald moesten worden. Veel Duitse bedrijven gingen failliet en mensen raakten hun baan kwijt. De werkloosheid in Duitsland steeg snel.

Bron 6 Een arbeider met zijn twee kinderen, Californië 1937. Tijdens de economische crisis trokken veel dakloze gezinnen door het land op zoek naar werk.

Verwerking

12 (t) Welk woord uit leertekst C past bij de omschrijving?

– Iemand die aandelen bezit: .....

– Een stukje van een bedrijf: .....

– De prijs van aandelen op de beurs: .....

– Plek waar aandelen worden verhandeld: .....

13 Zet de volgende gebeurtenissen in de juiste volgorde, van vroeger naar later.

A Amerikanen kopen minder producten.
B Banken en bedrijven gaan failliet.
C Bedrijven maken minder winst.
D De prijzen van aandelen dalen razendsnel.
E Mensen verkopen hun aandelen in bedrijven.

.....

14 **a** Noem een oorzaak van de beurskrach.

.....

.....

.....

b De zinnen hieronder zijn vier gevolgen van de beurskrach. Vul elke zin aan.

– Mensen met aandelen waren hun geld kwijt, want .....

.....

.....

– Mensen kochten minder producten en konden hun leningen niet afbetalen, want .....

.....

.....

– Banken gingen failliet, want .....

.....

.....

– Bedrijven gingen failliet, want .....

.....

.....

.....

15 **a** De economische crisis werd een wereldwijd probleem. Leg uit hoe dat kwam.

.....

.....

.....

.....

.....

b Om welke reden werd Duitsland extra hard getroffen door de economische crisis?

.....

.....

.....

Examenvaardigheid

Meningen

16 *Gebruik bron 7.*
In de bron vertelt president Herbert Hoover hoe hij denkt over de Amerikaanse economie. Hij doet een voorspelling.
➔ Leg uit dat al snel bleek dat de voorspelling van Hoover onjuist was.
➔ Leg uit dat het begrijpelijk was dat Hoover deze voorspelling deed.
Doe het zo:

De voorspelling was onjuist, omdat

.....

.....

.....

De voorspelling was begrijpelijk, omdat

.....

.....

.....

Bron 7 De Amerikaanse president Herbert Hoover zei in 1928 het volgende in een toespraak.

Werkloosheid als oorzaak van armoede is bijna verdwenen. We zijn tegenwoordig in de Verenigde Staten dichter bij de definitieve overwinning op armoede dan ooit tevoren in de geschiedenis van ons land.

Ga naar de *Flitskaarten* en de *Test jezelf*.

§2 De opkomst van het nationaalsocialisme

BASIS

Duitsland was vanaf 1918 een parlementaire democratie. Voor het eerst hadden alle Duitsers kiesrecht. Maar in 1932 stemde zo'n 40% van de Duitsers voor een partij die tégen democratie was. Kort daarna veranderde Duitsland in een dictatuur.

A Het nationaalsocialisme

Leerdoel
- Je kunt vier belangrijke kenmerken van het nationaalsocialisme noemen.

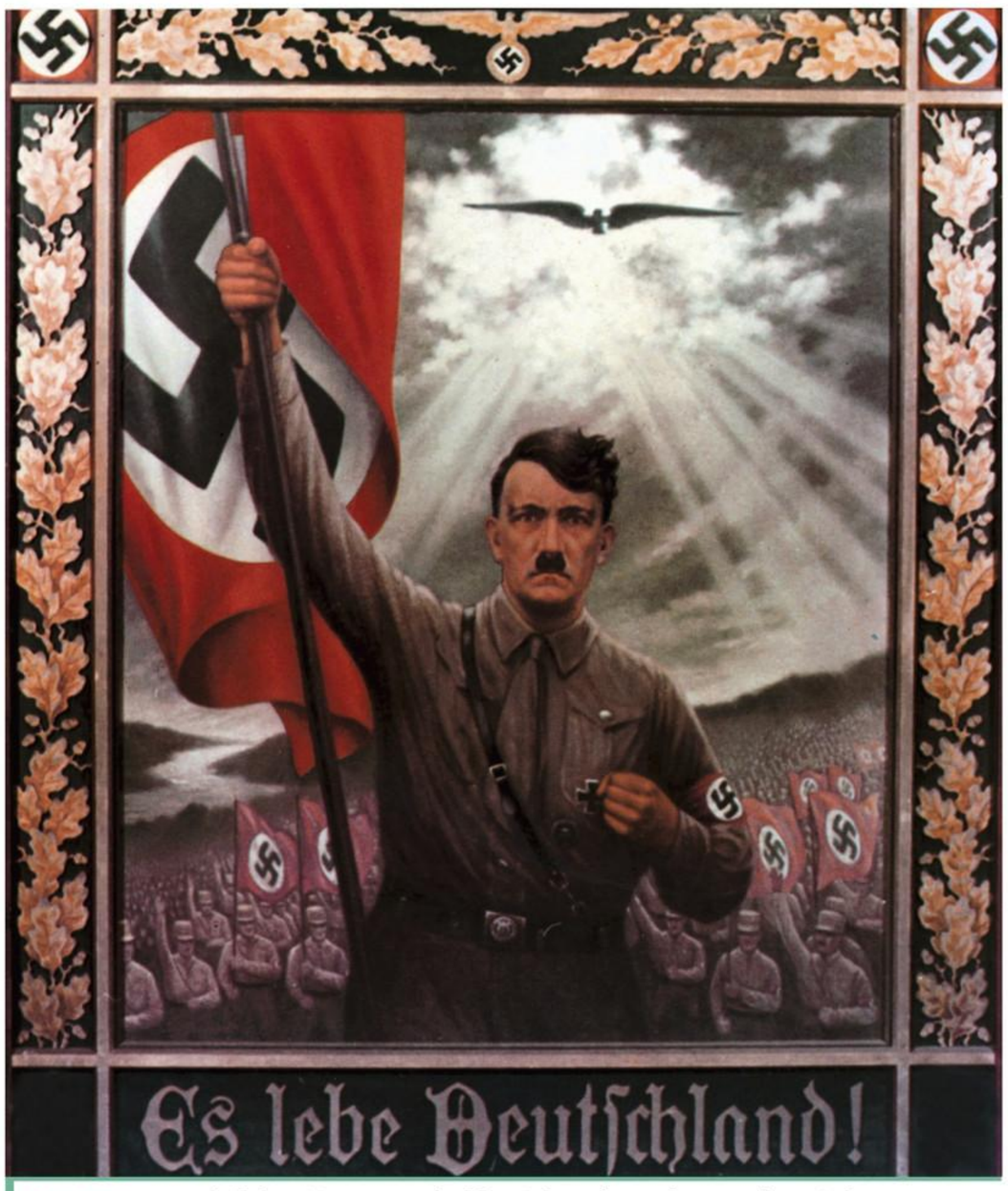
Kort na de Eerste Wereldoorlog werd de **Nationaalsocialistische Duitse Arbeiderspartij (NSDAP)** opgericht, een extreemrechtse politieke partij met Adolf Hitler als leider. Aanhangers van deze partij heetten nationaalsocialisten of nazi's. Hun politieke stroming heet het nationaalsocialisme. Het nationaalsocialisme heeft vier belangrijke kenmerken.

Nationalisme
De ideeën van Hitler zijn een voorbeeld van extreem **nationalisme**. Hitler vond de Duitsers beter dan andere volken. Hij wilde Duitsland sterk en machtig maken, zodat de Duitsers weer trots op hun land konden zijn. Hitler beloofde het Verdrag van Versailles terug te draaien. Zijn partij wilde stoppen met de herstelbetalingen en eiste de gebieden terug die Duitsland in 1919 had moeten afstaan.

Tegen democratie
De nationaalsocialisten geloofden niet in democratie. Zij vonden dat het gepraat van verschillende partijen niets oploste: democratie zorgde voor verdeeldheid. Een land moest volgens hen een krachtige leider (Führer) hebben die alle besluiten nam en aan wie iedereen gehoorzaam was. Dit heet ook wel het **Führerprincipe**. Hitler werd door nazi's als een soort god vereerd. Zo'n verering noem je **persoonsverheerlijking**.

Militarisme
De nazi's verheerlijkten strijd en oorlog als iets goeds. Dat past bij **militarisme**. Ze marcheerden vaak in uniform, als soldaten, door de straten. Ook gebruikten ze geweld om hun zin te krijgen.

Antisemitisme
Kenmerkend voor de nazi's was hun **antisemitisme**. Dat betekent: haat tegen Joden. De nazi's gaven de Joden de schuld van de nederlaag in de Eerste Wereldoorlog en van de slechte economie. Met deze ideeën speelden ze in op gevoelens die al onder de Duitse bevolking bestonden. Veel Duitsers waren antisemitisch: zij vonden dat Joodse Duitsers niet tot het Duitse volk behoorden en wantrouwden hen.

Bron 1 Schilderij van Adolf Hitler (rond 1933). Hitler en zijn aanhangers achter hem dragen de vlag van het nationaalsocialisme, met in het midden het hakenkruis. Onderaan staat: 'Leve Duitsland!'

Verwerking

1 **a** Vul de juiste woorden in.

De politieke partij van Adolf Hitler heette afgekort …….. De aanhangers van deze partij heetten kortweg ……..

De politieke stroming waartoe deze partij hoort, heet het ……..

b (t) De kopjes in leertekst A geven vier kenmerken van het nationaalsocialisme aan. Onderstreep in de tekst onder elk kopje maximaal twee zinnen die elk kenmerk het beste omschrijven.

2 **a** Wat is nationalisme?

……

……

b Waarom wordt Hitler 'extreem nationalistisch' genoemd?

……

……

……

3 Gebruik bron 1.
Je gaat oefenen met het formuleren van antwoorden.

a (t) Leg uit waarom dit schilderij een goed voorbeeld is van persoonsverheerlijking. Een deel van het antwoord is gegeven.

Bij persoonsverheerlijking ……

……

Dat zie je op dit schilderij, want ……

……

……

……

……

b (t) Leg uit waarom dit schilderij een goed voorbeeld is van militarisme. Formuleer nu zelf het hele antwoord.

……

……

……

……

……

Examenvaardigheid

Begrippen in samenhang

4 *Gebruik bron 2 en leertekst A van paragraaf 1.*
➔ Leg uit dat bron 2 past bij de ideeën van de nationaalsocialisten. Doe dat door in enkele zinnen de betekenis van de begrippen **dolkstootlegende** en **antisemitisme** in een juiste historische samenhang te plaatsen.
Doe het zo:

In de bron zie je dat ……

……

……

Dat past bij het antisemitisme van de nazi's, want

……

……

……

……

Dat past bij de dolkstootlegende waarin de nazi's geloofden, want ……

……

……

Bron 2 Ansichtkaart uit 1919 over het einde van de Eerste Wereldoorlog. Links een Duitse soldaat in een loopgraaf, rechts een karikatuur van een Jood.

Hitler grijpt de macht

Leerdoel

- Je kunt beschrijven hoe Adolf Hitler de macht greep.

De NSDAP bleef tot 1930 een kleine partij, maar daarna groeide het aantal aanhangers snel. In 1933 greep Hitler de macht en hield de Republiek van Weimar op te bestaan.

Mislukte staatsgreep

In 1923 bleek al dat Hitler en zijn NSDAP tegen democratie waren. In dat jaar was het Ruhrgebied bezet door Frankrijk en stortte de Duitse economie in door de hoge inflatie. In die omstandigheden probeerde Hitler de macht te grijpen, maar zijn staatsgreep mislukte en Hitler kreeg een korte gevangenisstraf.

Hitlers populariteit groeit

Zo'n kleine tien jaar later lukte het Hitler wel om alle macht te verkrijgen. Dat had alles te maken met de economische wereldcrisis die in 1929 was begonnen en die in Duitsland in 1933 een hoogtepunt bereikte. Het land had in dat jaar acht miljoen werklozen. Bovendien kreeg de Republiek van Weimar tussen 1928 en 1933 verschillende keren een nieuwe regering. Geen van deze regeringen kon de economische problemen oplossen. Hitler beloofde de werkloosheid aan te pakken door bijvoorbeeld te stoppen met de herstelbetalingen. Zijn vastberadenheid sprak mensen aan. De NSDAP kreeg bij verkiezingen steeds meer stemmen. In 1933 kwam de NSDAP in de Duitse regering en werd Hitler benoemd tot leider van de regering.

Rijksdagbrand

Kort daarna brandde het gebouw af van het Duitse parlement, de Rijksdag. Dat was voor Hitler aanleiding om de noodtoestand uit te roepen. Hij kon nu de grondrechten beperken, zoals de vrijheid van vereniging en de persvrijheid. Hitler gaf de communisten de schuld van de brand. Hij liet veel Duitse communisten oppakken en verbood hun partij en hun krant. Vervolgens liet Hitler nieuwe verkiezingen houden. De NSDAP kreeg 44% van de stemmen, net geen meerderheid. Daarom liet Hitler het parlement stemmen over een wet die hem alle macht zou geven. Door parlementsleden te bedreigen kreeg hij voldoende stemmen. Op die manier schafte Hitler de parlementaire democratie af en maakte hij van Duitsland een **dictatuur**. In 1933 kwam een einde aan de Republiek van Weimar.

Bron 3 Voor een stemlokaal in Berlijn maakt een aanhanger van Hitler reclame voor de NSDAP. De man is gekleed in het uniform van de SA, een nazi-knokploeg. (Foto van 5 maart 1933.)

Verwerking

5 **a** (t) In 1923 pleegde Hitler een staatsgreep. Wat betekent dat?

.....

.....

.....

b Om welke reden probeerde Hitler juist in 1923 een staatsgreep te plegen?

.....

.....

.....

.....

6 Na 1929 groeide de populariteit van de NSDAP snel.

a Wat was daarvoor een economische oorzaak?

.....

.....

.....

b Wat was daarvoor een politieke oorzaak?

.....

.....

.....

.....

7 In 1933 brandde het Duitse parlementsgebouw af.

a Noem twee maatregelen die Hitler daarna nam.

.....

.....

.....

.....

b Maak de zinnen kloppend.

De *communisten* / *nazi's* kregen de schuld van de brand. Zij mochten daarom *wel* / *niet* meedoen aan de verkiezingen in 1933. Verder besloot Hitler kranten van politieke tegenstanders *wel* / *niet* te verbieden. De NSDAP haalde bij deze verkiezingen *wel een* / *geen* meerderheid.

c Door welk besluit van het parlement werd Duitsland een dictatuur?

.....

.....

8 Gebruik leertekst A.

a Maak de zinnen kloppend.

In een democratie bestaan *wel* / *geen* verschillende meningen en is discussie *wel een* / *geen* middel om tot besluiten te komen.

b Bij vraag a staan twee kenmerken van een democratie. Wat vonden nazi's daar verkeerd aan?

.....

.....

.....

.....

9 Gebruik bron 3.

Leg uit dat de situatie in de bron niet past bij democratische verkiezingen.

.....

.....

.....

.....

Examenvaardigheid

Continuïteit en verandering

10 In 1929 veranderde er in Duitsland veel door de economische crisis.

➔ Bij welke **twee** zaken was in 1929 sprake van continuïteit?

- ☐ A De bestuursvorm van Duitsland.
- ☐ B De populariteit van de NSDAP.
- ☐ C Het aantal werklozen.
- ☐ D Het Dawesplan.
- ☐ E Het Verdrag van Versailles.

Duitsland wordt een totalitaire staat

Leerdoel

- Je kunt met voorbeelden op politiek, sociaal en cultureel gebied uitleggen dat nazi-Duitsland een totalitaire staat was.

Toen Hitler in 1933 de macht kreeg, begon hij direct met het omvormen van Duitsland tot een nationaalsocialistisch land. Hij wilde van Duitsland een **totalitaire staat** maken: de staat moest het leven van de Duitsers volledig beheersen. Voor mensen met andere ideeën dan de nazi's was geen ruimte.

Controle over de samenleving

Om van Duitsland een nationaalsocialistisch land te maken en van alle Duitsers nazi's, kwamen allerlei organisaties en media onder directe controle van de nazi's. Dit heet **gelijkschakeling**. Deze gelijkschakeling hield het volgende in:

- Alle politieke partijen – behalve de NSDAP – werden afgeschaft.
- Rechters stonden onder controle van de NSDAP.
- Joodse Duitsers verloren hun baan bij de overheid en mochten geen lid zijn van nationaalsocialistische organisaties.
- Alle media – kranten en radio – kwamen onder controle van de NSDAP. De nazi's konden zo gemakkelijk propaganda verspreiden. Er kwam censuur: de regering bepaalde wat journalisten mochten schrijven. Andere meningen waren niet meer te lezen of te zien.
- Alle organisaties – van vakbonden tot voetbalverenigingen – kwamen onder leiding van nationaalsocialisten.
- Alle jeugdorganisaties werden opgeheven en vervangen door de nationaalsocialistische Hitlerjugend. Daar leerden jongens marcheren en met wapens omgaan. Voor meisjes was er de Bund Deutscher Mädel, waar zij leerden hoe ze hun taak als moeder en huisvrouw moesten vervullen.

Controle over het denken

Door de gelijkschakeling kwam de hele samenleving onder controle van de nazi's. Dit betekende dat Duitsers overal dezelfde nationaalsocialistische ideeën hoorden, bijvoorbeeld op school, in kranten en op de radio, bij sportverenigingen en op het werk. Die ideeën werden zo vaak herhaald, dat de Duitsers die boodschap gingen geloven en dus anders gingen denken. Dat heet **indoctrinatie**: het inprenten van een opvatting door deze continu te herhalen en geen andere meningen toe te staan.

Terreur

Een groot deel van de Duitse bevolking steunde de politiek van Hitler. Als er verzet was, gebruikten de nazi's terreur. Al vóór 1933 werden politieke tegenstanders bedreigd of in elkaar geslagen door leden van de **SA**. Dat was de knokploeg van de NSDAP: een groep gewapende mannen in uniform die de partij beschermde en tegenstanders bang maakte. Na 1933 werden tegenstanders ook opgepakt door de **Gestapo**, de geheime politie, en opgesloten in **concentratiekampen**. Dat waren grote kampen waarin mensen die bij een bepaalde groep hoorden, zonder proces werden opgesloten. Kort na 1933 werd de SA minder belangrijk en groeide de macht van de **SS**. Dat was een militaire organisatie binnen de NSDAP die vooral tijdens de Tweede Wereldoorlog veel misdaden pleegde.

Bron 4 Poster van de Hitlerjugend met de tekst 'Officieren van morgen' (1940).

Bron 5 Op het bord staat: 'Dit Joodse warenhuis heeft de kleine Duitse bedrijfjes geruïneerd.' In de deuropening, in zwart uniform, staat een lid van de SS. (Foto van 1 april 1933.)

Verwerking

11 **a** Wat past **niet** bij een totalitaire staat?

- ◯ A Censuur in kranten.
- ◯ B Concentratiekampen.
- ◯ C Dictatuur door een kleine groep.
- ◯ D Onafhankelijke rechtspraak.

b Maak de juiste combinaties.

A	Geheime politie	◯	◯ 1 Gestapo
B	Knokploeg	◯	◯ 2 NSDAP
C	Nazi-soldaten	◯	◯ 3 SA
D	Politieke partij	◯	◯ 4 SS

12 Gebruik bron 4 en 5, en leertekst A.
Bij welk kenmerk van het nationaalsocialisme past elke bron?

Bron 4 past bij .....

Bron 5 past bij .....

13 Je gaat oefenen met het formuleren van antwoorden.

a (t) Leg uit dat de Hitlerjugend een voorbeeld is van gelijkschakeling en indoctrinatie. Een deel van het antwoord is gegeven.

Dat is een voorbeeld van gelijkschakeling, want .....

.....

.....

.....

.....

Dat is ook een voorbeeld van indoctrinatie, want

.....

.....

.....

.....

b (t) Leg uit dat bron 5 een voorbeeld is van terreur. Formuleer nu zelf het hele antwoord.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

14 Gebruik bron 6.
Maak de zinnen kloppend.
In 1938 was de sociaaldemocratische vakbond in Duitsland *nog toegestaan* / *verboden*. Dat past bij *gelijkschakeling* / *indoctrinatie*. Volgens de bron *vertrouwen* / *wantrouwen* mensen in Duitsland elkaar. Dat is een gevolg van *censuur* / *terreur*.

Bron 6 Een verslag uit 1938 gemaakt door leden van de Duitse sociaaldemocratische vakbond en politieke partij. Beide organisaties waren buiten Duitsland gevestigd.

De sfeer in de fabrieken is depressief. […] Arbeiders zijn altijd bang om een woord te veel te zeggen. Er hangt een duistere wolk over het leven van de mensen. Vroeger keken arbeiders ernaar uit om na het werk thuis te komen, […] en elkaar te ontmoeten bij verenigingen […]. Nu verlaat men de fabriek, doet wat boodschappen, gaat naar huis om de krant te lezen en gaat naar bed. De volgende ochtend begint alles weer opnieuw.

Examenvaardigheid

Onderzoek doen

15 *Gebruik nogmaals bron 6.*
Stel, je doet onderzoek naar het dagelijks leven van arbeiders in Duitsland tussen 1933 en 1939, en je vindt deze bron.
➔ Geef een argument waaruit blijkt dat de bron **bruikbaar** is voor je onderzoek.
➔ Geef ook een argument waaruit blijkt dat de bron **minder betrouwbaar** is voor je onderzoek.
Doe het zo:

De bron is bruikbaar, omdat .....

.....

.....

.....

.....

De bron is minder betrouwbaar, omdat .....

.....

.....

.....

.....

Oefen meer in je *Oefenboek*.

Ga naar de *Flitskaarten* en de *Test jezelf*.

§3 Nazi-Duitsland en het buitenland

BASIS

Vanaf 1924 was er langzaam meer vertrouwen ontstaan tussen de Republiek van Weimar en andere Europese landen. Maar toen Hitler in 1933 in Duitsland aan de macht kwam, verdween dat vertrouwen weer. Toch kreeg Hitler ook steun, bijvoorbeeld van niet-democratische partijen in andere Europese landen.

A De buitenlandse politiek van nazi-Duitsland

Leerdoel

- Je kunt beschrijven welke stappen nazi-Duitsland vóór 1939 zette richting oorlog.

Hitler wilde Duitsland zo groot en machtig maken dat het uiteindelijk over Europa zou heersen. Om dat doel te bereiken waren grondstoffen, een grote oorlogsindustrie en een sterk leger nodig.

Herbewapening

Na de staatsgreep van Hitler in 1933 stapte Duitsland uit de Volkenbond. Ook weigerde Hitler zich te houden aan het Verdrag van Versailles. Hij stopte met herstelbetalingen, vergrootte het leger en gaf bedrijven opdracht tot het maken van wapens. Om sterker te staan sloot Hitler een bondgenootschap met Italië.

Heim ins Reich

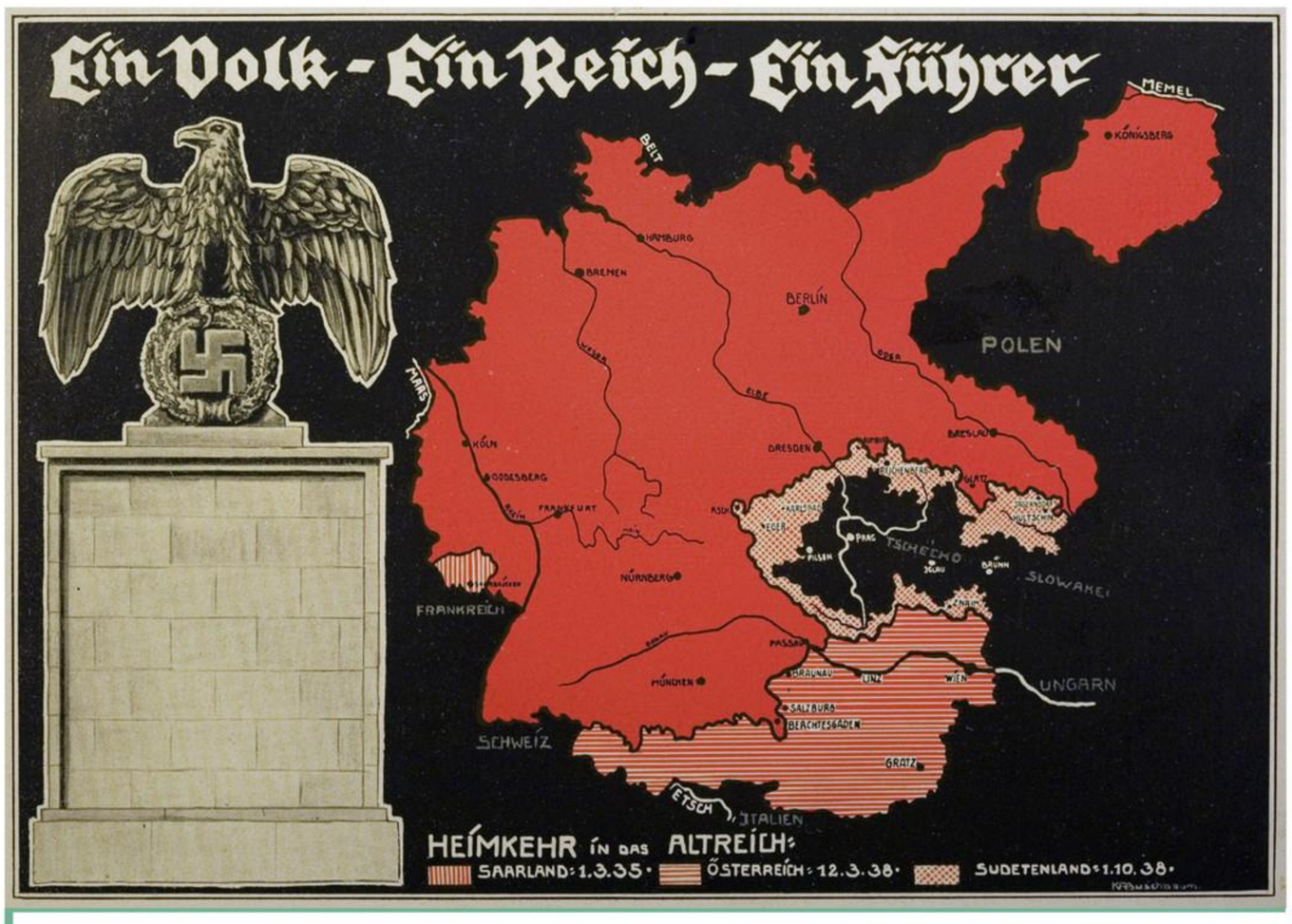
De nazi's wilden dat alle Duitssprekenden in één groot Duits rijk zouden wonen. Dit idee heet **Heim ins Reich**. In Oostenrijk woonden vooral Duitssprekende mensen en daarom vond Hitler dat het bij Duitsland hoorde. In 1938 trokken Duitse soldaten Oostenrijk binnen. Oostenrijk werd zo onderdeel van het Duitse Rijk. Deze gebeurtenis heet de **Anschluss**.
Na de inname van Oostenrijk eiste Hitler Sudetenland op, het Duitstalige deel van Tsjecho-Slowakije. Maar de regering van Tsjecho-Slowakije weigerde dit gebied af te staan.

Conferentie van München

Er dreigde een oorlog uit te breken. Daarom kwamen Frankrijk, Groot-Brittannië, Italië en Duitsland in 1938 bijeen op de **Conferentie van München**. De leiders van Tsjecho-Slowakije waren niet uitgenodigd, hoewel het over hun land ging. Tijdens deze bijeenkomst spraken Frankrijk en Groot-Brittannië met Hitler af dat Duitsland Sudetenland mocht innemen. In ruil daarvoor beloofde Hitler dat hij niet nog meer gebieden zou innemen. Frankrijk en Groot-Brittannië gaven dus toe aan Hitlers eisen, omdat ze hoopten zo de vrede te bewaren. Deze Britse en Franse politiek van niet ingrijpen maar toegeven aan Hitler om de vrede te bewaren, heet de **appeasementpolitiek**.

Lebensraum

Volgens Hitler had Duitsland meer landbouwgrond en grondstoffen nodig. Daarom wilde Hitler voor zijn volk **Lebensraum**. Duitsland moest deze 'leefruimte' verkrijgen door het Duitse grondgebied naar het oosten uit te breiden. De volken die daar woonden, vond Hitler minder belangrijk dan het Duitse volk.
Kort na de inname van Sudetenland bracht nazi-Duitsland heel Tsjecho-Slowakije onder zijn controle. Hitlers belofte bij de Conferentie van München bleek dus niets waard.

Bron 1 Toen deze ansichtkaart werd gemaakt, hoorden alle gekleurde gebieden bij Duitsland. De tekst luidt: 'Eén volk – één rijk – één leider'. Onderaan staat: 'Terugkeer in het oude rijk. Saarland, Oostenrijk, Sudetenland'.

Verwerking

1 Welke maatregel van Hitler mocht **niet** volgens het Verdrag van Versailles?

- ◯ A Autosnelwegen aanleggen.
- ◯ B De Conferentie van München bijwonen.
- ◯ C Het leger herbewapenen en uitbreiden.
- ◯ D Het lidmaatschap van de Volkenbond opzeggen.

2 **a** Hitler vond dat Duitsland recht had op Oostenrijk en Sudetenland. Waarom?

.....

.....

.....

.....

b In Sudetenland was steenkool te vinden en stonden veel fabrieken. Leg uit dat dit voor Hitler een extra reden was om het gebied op te eisen.

.....

.....

.....

c Maak de zinnen kloppend.
Groot-Brittannië en Frankrijk grepen *wel* / *niet* in toen Duitsland in *1936* / *1938* Oostenrijk innam. Die houding past *wel* / *niet* bij de appeasementpolitiek.

3 Je gaat oefenen met het formuleren van antwoorden.

a (t) De Fransen en Britten waren na de Conferentie van München heel tevreden. Geef daarvoor een verklaring. Een deel van het antwoord is gegeven.

De Fransen en Britten waren tevreden over deze conferentie, omdat .....

.....

b (t) Hitler was na de Conferentie van München ook tevreden. Geef ook daarvoor een verklaring. Formuleer nu zelf het hele antwoord.

.....

.....

.....

.....

c (t) Zou de regering van Tsjecho-Slowakije wel of niet tevreden zijn geweest na de Conferentie van München? Leg je antwoord uit. Formuleer weer zelf het hele antwoord.

.....

.....

.....

.....

.....

4 **a** In welke richting wilde Hitler Duitsland uitbreiden voor meer 'Lebensraum'?

Naar het .....

b Onderstreep in de leertekst een gebeurtenis die past bij het idee van 'Lebensraum'.

Examenvaardigheid

Kaarten

5 *Gebruik bron 1.*

➔ Wanneer is deze kaart van Duitsland gemaakt?

- ◯ A Vlak vóór de Anschluss.
- ◯ B Direct na de Anschluss.
- ◯ C Vlak vóór de Conferentie van München.
- ◯ D Direct na de Conferentie van München.

6 *Gebruik nogmaals bron 1.*

➔ De prentbriefkaart is een goed voorbeeld van het idee **Heim ins Reich**. Leg dat uit met behulp van de bron.
Doe het zo:

Heim ins Reich hield in dat .....

.....

.....

Dit idee blijkt uit de bron, want .....

.....

.....

.....

.....

.....

Leerdoel

- Je kunt overeenkomsten en een verschil noemen tussen de ideeën van Duitse nationaalsocialisten en Italiaanse fascisten.

Nazi-Duitsland en Italië sloten een bondgenootschap. Dat was geen toeval: de ideeën van de Italiaanse leider leken op die van Hitler.

Teleurstelling na de oorlog

Na de Eerste Wereldoorlog waren veel Italianen teleurgesteld. Italië hoorde bij de overwinnaars en hoopte daarom op gebiedsuitbreiding, maar dat gebeurde niet. Ook ging het slecht met de economie. Italië had weinig geld om het land weer op te bouwen en de werkloosheid was hoog. De regering was zwak en ondernam weinig. Veel mensen kregen steeds minder vertrouwen in de politieke partijen die het land regeerden. Ze steunden partijen met nieuwe ideeën.

Het fascisme

In 1922 kwam zo'n nieuwe partij in de regering: de partij van Benito Mussolini. Onder Mussolini werd Italië een dictatuur en een fascistisch land.

Het **fascisme** is een extreemrechtse politieke beweging die ontstond in Italië. Het fascisme heeft drie kenmerken:

- extreem nationalisme: het eigen land en volk zijn het belangrijkste en beter dan andere landen en volken. Iedereen moet zich inzetten voor zijn land.
- militarisme: het soldatenleven en oorlog zien als iets moois. Elk volk kan in een oorlog laten zien hoe sterk het is.
- tegen democratie: er moet één leider zijn, die weet wat het volk wil. Deze leider bepaalt wat er gebeurt. Er is geen ruimte voor andere meningen en het volk moet gehoorzaam de leider volgen.

Bondgenootschap

De nationaalsocialisten in Duitsland hebben veel ideeën overgenomen van de Italiaanse fascisten. Alleen speelde Jodenhaat bij de Italiaanse fascisten in het begin geen rol. Vanaf 1938 veranderde dat onder invloed van nazi-Duitsland. Toen werd het fascisme in Italië ook antisemitisch.

Mussolini wilde van Italië een sterk en machtig land maken, net zoals het Romeinse Rijk was geweest. Daarom besloot hij in 1936 tot een bondgenootschap met het sterke Duitsland.

Bron 2 Benito Mussolini en Adolf Hitler tijdens Hitlers staatsbezoek aan Italië in 1938.

Bron 3 Italiaanse jongens oefenen ter voorbereiding op een oorlog met het opdoen van een gasmasker. Ze zijn gekleed in het uniform van de fascistische jeugdbeweging. (Foto uit 1935.)

Verwerking

7 Gebruik ook leertekst A en B van paragraaf 1.
Hieronder staan vijf zinnen over de eerste vijf jaar na de Eerste Wereldoorlog.
Geef bij elke zin aan of deze geldt voor Duitsland of Italië, of voor beide landen.

	Duitsland	Italië	Beide landen
Teleurstelling over de verloren oorlog			
Slechte economische situatie			
Weinig vertrouwen in de politiek			
Hoge herstelbetalingen doen			
Overgang naar een dictatuur			

8 **a** Onderstreep in de leertekst drie kenmerken van het fascisme.

b Maak de zin kloppend.
De drie kenmerken van het fascisme passen *niet* / *ook* bij het nationaalsocialisme.

c Wat is wel een kenmerk van het nationaalsocialisme, maar tot 1938 niet van het fascisme van Mussolini?

.....

d Wie werd als eerste dictator: Hitler of Mussolini?

.....

e Een uitspraak: 'Het is logisch dat Hitler juist met Mussolini een bondgenootschap sloot.' Geef hiervoor een argument.

.....

.....

.....

.....

9 Gebruik bron 3.
Welk kenmerk van het fascisme past bij deze bron?
Leg je antwoord uit.

.....

.....

.....

.....

Examenvaardigheid

Oorzaak en gevolg

10 Italië voerde in 1934 een oorlog tegen het Afrikaanse land Ethiopië. De Italianen hadden veel moeite om Ethiopië te verslaan. In de Italiaanse kranten was daarover tijdens de oorlog weinig te lezen.

➔ Was dat een **oorzaak** of een **gevolg** van de politieke situatie in Italië in 1934? Leg je antwoord uit.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

11 Italië veroverde in 1934 het Afrikaanse land Ethiopië: het werd een kolonie van Italië.

➔ Leg uit dat deze oorlog past bij de ideeën van Mussolini.

Doe het zo:

Een idee van Mussolini was dat .....

.....

.....

.....

De oorlog tegen Ethiopië past daarbij, want .....

.....

.....

.....

Leerdoel

- Je kunt beschrijven hoe de Nederlandse regering omging met de economische crisis vanaf 1929, en welke invloed deze crisis had op de opkomst van de NSB.

In Duitsland en Italië kwamen extreemrechtse bewegingen aan de macht. Ook in andere landen in Europa werden zulke partijen populair. Dat was vooral een gevolg van de economische crisis na de beurskrach.

Crisis in Nederland

Nederland had als handelsland veel last van de economische crisis in de jaren 1930. Er gingen veel bedrijven failliet en de werkloosheid en de armoede groeiden. De regering van minister-president Hendrik Colijn probeerde de problemen op te lossen door de **aanpassingspolitiek**: de uitgaven van de overheid werden aangepast aan de teruglopende inkomsten. Dat betekende dat Colijn bezuinigde, bijvoorbeeld op de uitkeringen en op de salarissen van ambtenaren.
Om de ergste armoede te bestrijden kregen werklozen een (lage) uitkering. Er werd streng gecontroleerd of werklozen niet stiekem bijverdienden. Zij moesten daarom een paar keer per dag naar een stempelkantoor om daar een stempel te laten zetten in hun stempelkaart. Dit 'stempelen' kostte veel tijd. Inspecteurs kwamen bij de werklozen thuis om te controleren of ze geen geld of andere waardevolle spullen hadden.
De regering organiseerde ook **werkverschaffings-projecten**. Dat waren grote projecten, zoals de aanleg van een kanaal, een grote weg of een bos, waar werklozen verplicht zwaar werk deden. Ze kregen daarvoor een vergoeding die net iets hoger was dan een uitkering. Wie het werk weigerde, kon zijn uitkering verliezen.

De NSB

Het lukte de regering-Colijn niet om de crisis goed te bestrijden en daardoor bleef de werkloosheid hoog. Veel mensen waren ontevreden. In die omstandigheden richtte Anton Mussert in 1931 een extreemrechtse politieke partij op: de **Nationaalsocialistische Beweging (NSB)**. Mussert vond dat Nederland een krachtige leider nodig had en wilde een einde maken aan de democratie. De NSB wilde verder Nederland en Vlaanderen samenvoegen tot een 'Groot-Nederland'. Om hun boodschap krachtig te verspreiden had de NSB een eigen knokploeg. Veel NSB-leden waren antisemitisch; vanaf 1935 was de partij openlijk anti-Joods en steunde ze Hitler.

De NSB bleef een kleine partij. Door de verzuiling bleven de meeste Nederlanders trouw aan hun zuil en stemden ze niet op de NSB. Ook door de agressieve politiek van Hitler keerden aanhangers zich af van de NSB.

Bron 4 Arbeiders graven met schep en kruiwagen het Twentekanaal uit. (Foto uit 1935.)

Bron 5 Affiche van de NSB (1940).

Verwerking

12 **a** De regering van Colijn bezuinigde in de jaren 1930 op uitgaven voor het leger. Leg uit dat deze bezuinigingen passen bij de aanpassingspolitiek én bij de neutraliteit van Nederland. Vul de zinnen aan.

De bezuinigingen op het leger pasten bij de aanpassingspolitiek, want .....

.....

.....

.....

De bezuinigingen op het leger pasten ook bij de neutraliteit, want .....

.....

.....

.....

.....

b Leg uit waardoor in de jaren 1930 de inkomsten van de regering afnamen.

.....

.....

.....

.....

13 Gebruik bron 4.
De aanleg van het Twentekanaal was een werkverschaffingsproject. Wat weet je dus over de mannen op de foto?

.....

.....

.....

.....

14 **a** Geef bij elke omschrijving aan of deze past bij de NSDAP, de NSB of bij beide partijen.

	NSDAP	NSB	Beide partijen
Is antisemitisch			
Is een grote partij			
Wil een krachtige leider			
Wil gebiedsuitbreiding			

b Wie was de leider van de NSB?

.....

c Gebruik bron 5 en leertekst B. Leg uit welk kenmerk van het fascisme past bij bron 5.

.....

.....

.....

.....

.....

Examenvaardigheid

Ordenen

15 *Gebruik bron 6 en leertekst 1, 2 en 3.*
➔ Zet de krantenberichten (1, 2 en 3) in de juiste volgorde, van vroeger naar later.
Doe het zo:

Eerst bericht ....., dan bericht ..... en ten slotte bericht .....

Bron 6 Hieronder staan drie krantenberichten. Daarin wordt telkens beschreven hoe Mussert reageert op een gebeurtenis in het buitenland.

1 De heer Mussert stelt vast dat in deze tijd staten worden gebroken zodat volken opgebouwd worden. [...] De enigen die volgens de heer Mussert treuren om de bevrijding van de Duitsers in Sudetenland, zijn de socialisten.

2 De heer Mussert verklaarde dat de NSB wil dat Nederland een vrij land blijft en dat niemand inmenging van Duitsland wenst [zoals dat onlangs in Oostenrijk gebeurde]. [...]

3 Er werd gevraagd hoe de heer Mussert denkt over de vrijheid in Duitsland [...] die Hitler vertrapt [nu hij aan de macht is gekomen]. De heer Mussert antwoordde dat ons niet aangaat, wat er in Duitsland gebeurt.

Oefen meer in je *Oefenboek*.

Ga naar de *Flitskaarten* en de *Test jezelf*.

§4 De Sovjet-Unie, 1922-1939

BASIS

In 1917 had Lenin Rusland veranderd in een communistische dictatuur. Zijn opvolger Stalin vergrootte zijn controle over het leven van de Russen in de Sovjet-Unie, zoals Rusland vanaf 1922 heette. De Sovjet-Unie werd, veel eerder dan nazi-Duitsland, een totalitaire staat.

A Stalins economische veranderingen

Leerdoel

- Je kunt uitleggen wat Stalin veranderde in de industrie en de landbouw van de Sovjet-Unie.

Onder leiding van Lenin was het **communisme** in Rusland ingevoerd: er zou een samenleving komen waarin iedereen gelijk was. Maar het leven van de Russen was nauwelijks verbeterd. Pas vanaf 1928, onder het bestuur van Stalin, groeide de industrie.

Planeconomie

Stalin wilde veel veranderen in de Russische economie. Hij voerde daarom een **planeconomie** in. Dat betekent dat de economie volledig wordt geleid door de staat. Fabrieken en landbouwgrond zijn eigendom van de staat, prijzen en lonen liggen vast en er is geen concurrentie. Om te zorgen voor een hogere productie, stelde Stalin **vijfjarenplannen** in. Dat zijn plannen waarin staat wat en hoeveel er in vijf jaar geproduceerd moet worden.

Industrie

Volgens Stalin moest de Sovjet-Unie (SU) snel een sterke industrie opbouwen. Dat was nodig om van het land een machtige arbeidersstaat te maken. Er kwamen veel fabrieken, waar staal, machines, vrachtauto's en tractoren werden gemaakt. Ook het spoorwegennet werd uitgebreid. Terwijl er in 1929 een wereldwijde economische crisis was uitgebroken, groeide de industrie in de Sovjet-Unie.

Landbouw

Ook de landbouw moest volgens Stalin worden gemoderniseerd. Op eenvoudige boerderijen produceerden boeren niet veel meer dan wat ze zelf nodig hadden. Stalin wilde dat de boeren voor veel hogere opbrengsten zouden zorgen. Een deel van die opbrengsten kon dan worden verkocht aan het buitenland, zodat er geld was om te investeren in machines en fabrieken. Om dat te bereiken kwam er **collectivisatie**. Dat betekent dat zelfstandige boerderijen werden samengevoegd tot grote boerderijen die in bezit kwamen van de staat. Boeren zouden voortaan als arbeider op deze staatsboerderijen werken en de opbrengst ging naar de staat. De staatsboerderijen moesten ook werken volgens een vijfjarenplan. De verwachting was dat op grotere boerenbedrijven met moderne middelen – zoals tractoren en kunstmest – de opbrengsten zouden stijgen.
De productie van de staatsboerderijen viel tegen. Dat kwam doordat de boeren hun eigen boerderij niet wilden opgeven en hun geboortegrond niet wilden verlaten. Zij slachtten nog liever hun vee dan het af te staan. Stalin liet honderdduizenden boeren opsluiten of vermoorden en nam de oogst in beslag. Daardoor ontstond een hongersnood, waarbij miljoenen mensen stierven.

Bron 1 'Na uitvoering van het vijfjarenplan moet de collectivisatie voltooid zijn.' De man rechtsboven is Stalin. (Poster uit de Sovjet-Unie, 1932.)

Verwerking

1 **a** Een planeconomie past bij het communisme. Maak de zinnen hierover kloppend.
Communisten willen zoveel mogelijk *gelijkheid* / *vrijheid*. Dat past bij een planeconomie, want dan zijn fabrieken in bezit van *de staat* / *ondernemers*. Fabrieken produceren *om winst te maken* / *wat nodig is*.

b Wie bepaalt in onze tijd in Nederland hoeveel er geproduceerd wordt in fabrieken?

.....

.....

.....

.....

.....

c Stalin kwam met een planeconomie in de landbouw en de industrie. Wat veranderde er nog meer in de industrie en de landbouw tijdens het bestuur van Stalin?

Industrie: .....

.....

Landbouw: .....

.....

2 **a** (t) Wat past bij een staatsboerderij, wat bij een zelfstandige boerderij? Maak de zinnen kloppend.
Staatsboerderij: een *groot* / *klein* bedrijf, in bezit van *de staat* / *een boer*, opbrengsten voor *de boer zelf* / *de staat*.
Zelfstandige boerderij: een *groot* / *klein* bedrijf, in bezit van *de staat* / *een boer*, opbrengsten voor *de boer zelf* / *de staat*.

b (t) Stalin wilde de landbouw moderniseren. Wat wordt daarmee bedoeld?

.....

.....

.....

.....

.....

c Welk doel wilde Stalin bereiken met de collectivisatie van de landbouw?

.....

.....

3 Stalin zorgde voor grote veranderingen in de industrie en de landbouw.
Waren die veranderingen een succes? Onderstreep onder het kopje 'Industrie' en onder het kopje 'Landbouw' telkens één zin die een antwoord geeft op deze vraag.

Examenvaardigheid

Continuïteit en verandering

4 *Gebruik bron 1 en 2.*
Met behulp van bron 1 en 2 kun je uitleggen voor welke verandering de collectivisatie moest zorgen in de landbouw van de Sovjet-Unie.
➔ Leg uit welke verandering de bronnen laten zien.
➔ Leg uit of het gaat om een **politieke** of **economische** verandering.
Doe het zo:
De bronnen laten een verandering zien, namelijk:

.....

.....

.....

.....

Dat is een *economische* / *politieke* verandering,

want .....

.....

Bron 2 Een Russische boer ploegt zijn akker. (Foto van rond 1900.)

Leerdoel

- Je kunt met voorbeelden uitleggen dat de Sovjet-Unie onder Stalin een totalitaire staat was.

Onder Lenin was de Sovjet-Unie al veranderd in een dictatuur. Lenin verbood alle politieke partijen behalve de Communistische Partij, waarvan hij zelf de leider was. Om de macht te behouden vervolgde hij tegenstanders meedogenloos. Zijn opvolger Stalin was nog wreder. Hij maakte van de Sovjet-Unie een **totalitaire staat**.

Indoctrinatie

Na de Russische Revolutie in 1917 wilden de communisten grote veranderingen in de Sovjet-Unie doorvoeren. Daarvoor hadden ze de steun van de burgers nodig. Daarom wilden ze alle inwoners overtuigen van de communistische ideeën. De Communistische Partij probeerde door indoctrinatie de gedachten en het gedrag van de bevolking te beïnvloeden.
Deze indoctrinatie vond plaats door middel van propaganda en censuur. De Communistische Partij bepaalde wat de kranten en radio berichtten.
Overal hingen propagandaposters. Om de jeugd te kunnen indoctrineren waren alleen communistische jeugdverenigingen toegestaan. Op school leerden kinderen alleen over het communisme.
In al deze propaganda werd Stalin als een soort god verheerlijkt. Door deze persoonsverheerlijking vergrootte hij zijn macht als alleenheerser.

Terreur

In de Sovjet-Unie werden burgers die kritiek hadden op het bestuur, door de geheime politie gearresteerd. Stalin liet ook belangrijke leden van de Communistische Partij en legerleiders oppakken, want hij was altijd bang dat iemand machtiger zou worden dan hij. Deze zuiveringen vonden vooral plaats tussen 1936 en 1938. Die periode heet de **Grote Terreur**. Sommige verdachten werden veroordeeld tijdens een **showproces**: een rechtszaak waarbij al van tevoren vaststaat dat een verdachte schuldig wordt bevonden. Zo'n proces heeft als doel andere burgers bang te maken of moet de indruk wekken dat de veroordeling terecht is. De meeste verdachten werden direct vermoord of naar een strafkamp verbannen. Daar deden gevangenen dwangarbeid. Naast mogelijke politieke tegenstanders pakte Stalin ook honderdduizenden willekeurige burgers op. Niemand was veilig voor de geheime politie. Hierdoor leefden alle Russen constant in grote angst.

Stalinisme

Stalin controleerde het politieke, economische, culturele en sociale leven in de Sovjet-Unie. Zijn manier van besturen heet ook wel **stalinisme**.

Bron 3 Twee arbeiders eten in een gaarkeuken voor arbeiders in de industriestad Magnitogorsk. Aan de muur hangen posters. De twee posters achter de mannen moedigen arbeiders aan hard te werken. (Foto uit 1931.)

Bron 4 In opdracht van Stalin groeven gevangenen tussen 1931 en 1933 een kanaal tussen de Witte Zee en Baltische Zee. Enkele tienduizenden kwamen daarbij om het leven.

Verwerking

5 Gebruik zo nodig de begrippenlijsten van hoofdstuk 1, 2 en 3. In de leertekst staat een aantal begrippen die je eerder hebt geleerd.

a Schrijf het juiste begrip achter de omschrijving.

– Ideeën bij mensen inprenten:

.....

– Controle houden op berichten in kranten:

.....

– Bepaalde politieke ideeën verspreiden:

.....

– De staat bepaalt alles, ook de ideeën van mensen: .....

b De Sovjet-Unie was geen democratie. Noem twee belangrijke zaken waaruit dat blijkt.

.....

.....

.....

.....

.....

c Leg uit dat een showproces niet past bij een rechtsstaat.

.....

.....

.....

.....

6 **a** Stalin zorgde ervoor dat de Russen hem gehoorzaamden. Leg met behulp van de onderstaande begrippen uit hoe hij dat deed.

Indoctrinatie: .....

.....

Grote Terreur: .....

.....

.....

b (t) Stalin 'zuiverde' de partij van politieke tegenstanders. Wat wordt bedoeld met 'zuiveren'?

.....

.....

.....

c Gebruik bron 3. Leg uit dat de foto past bij een totalitaire staat.

Op de foto .....

.....

.....

Dat past bij een totalitaire staat, want .....

.....

.....

7 Gebruik ook leertekst A.

Stalins manier van besturen heet ook wel het stalinisme.

Noem op elk gebied één voorbeeld van het stalinisme. Gebruik telkens één woord.

– Politiek: .....

.....

– Economie: .....

.....

– Cultuur: .....

.....

Examenvaardigheid

Propaganda

8 *Gebruik nogmaals bron 1.*

➔ Is de bron een voorbeeld van propaganda? En is het een voorbeeld van persoonsverheerlijking?

Doe het zo:

De bron is *wel een* / *geen* voorbeeld van propaganda.

De bron is *wel een* / *geen* voorbeeld van persoonsverheerlijking.

9 *Gebruik nogmaals bron 3.*

Op de posters op de foto zie je een propagandaboodschap.

➔ Leg uit dat deze propagandaboodschap past bij het stalinisme.

Doe het zo:

De propagandaboodschap is dat .....

.....

Dat past bij het stalinisme, omdat .....

.....

.....

Oefen meer in je *Oefenboek*.

De Sovjet-Unie en nazi-Duitsland

Leerdoel

- Je kunt uitleggen waarom de Sovjet-Unie en nazi-Duitsland een niet-aanvalsverdrag sloten.

Stalin en Hitler waren aartsvijanden. Toch beloofden Duitsland en de Sovjet-Unie in 1939 dat ze elkaar niet aan zouden vallen.

Tegengestelde ideeën

Duitsland en de Sovjet-Unie waren beide totalitaire staten, maar hun leiders hadden heel verschillende ideeën. De Sovjet-Unie was een extreemlinkse totalitaire staat, nazi-Duitsland een extreemrechtse totalitaire staat. Nationaalsocialisten en fascisten zijn extreemrechts en hebben nationalisme als belangrijkste waarde. Communisten zijn extreemlinks en hebben totale gelijkheid als belangrijkste waarde.

Aartsvijanden

Hitler zag het communisme als bedreiging. Duitse communisten wilden met een revolutie de macht overnemen en zorgen voor volledige gelijkheid, zoals in de Sovjet-Unie was gebeurd. Om dat te bereiken werkten ze samen met Russische communisten.
Stalin zag Hitler ook als bedreiging. Hij wist dat Hitler 'Lebensraum' in het oosten wilde veroveren en uiteindelijk ook de Sovjet-Unie zou aanvallen.

Niet-aanvalsverdrag

Op 29 augustus 1939 sloten de Sovjet-Unie en Duitsland toch een verdrag: het **niet-aanvalsverdrag**. In dit verdrag beloofden Duitsland en de Sovjet-Unie elkaar niet aan te vallen en elkaars tegenstanders niet te hulp te komen. In een geheim gedeelte van dit verdrag stond dat ze Polen zouden aanvallen en tussen beide landen zouden verdelen.
Stalin en Hitler hadden elk een andere reden om het verdrag te sluiten:

- Stalin wist wel dat Duitsland op den duur de Sovjet-Unie toch zou aanvallen, maar wilde tijd rekken. Hij had tijd nodig om zijn leger op te bouwen.
- Hitler wilde de Sovjet-Unie wel aanvallen, maar hij wilde eerst West-Europa veroveren. Dankzij het niet-aanvalsverdrag wist hij dat de Sovjet-Unie nazi-Duitsland daarbij niet in de rug zou aanvallen.

Bron 5 Foto van een tentoonstelling in Berlijn met de sarcastische titel 'Het Sovjetparadijs' (1942). De tentoonstelling liet het armoedige leven in de Sovjet-Unie zien, zoals deze nagebouwde slaapzaal van Russische arbeiders.

Bron 6 Een politieke prent (spotprent) uit augustus 1939. Links loopt Stalin, rechts Hitler. Op de achtergrond zie je Russische olievelden.

Verwerking

10 Zet de volgende woorden in de juiste kolom:
communisme • *fascisme* • *gelijkheid* • *Hitler* • *nationalisme* • *nazi-Duitsland* • *Sovjet-Unie* • *Stalin*.

Extreemlinks	Extreemrechts

11 **a** Gebruik ook leertekst B. Zet het juiste jaartal achter de gebeurtenis.

– Niet-aanvalsverdrag ondertekend: .....

– Russische Revolutie: .....

b Een aantal gebieden kwam onder controle van Duitsland. Welk begrip past daarbij?
– Inname van Sudetenland: *Heim ins Reich* / *Lebensraum*
– Inname van Tsjecho-Slowakije: *Heim ins Reich* / *Lebensraum*

12 Je gaat oefenen met het formuleren van antwoorden.

a (t) Stalin vermoedde dat Hitler de Sovjet-Unie op een bepaald moment zou aanvallen. Leg met behulp van het begrip 'Lebensraum' uit waarom hij dat dacht. Een deel van het antwoord is gegeven.

Lebensraum was .....

.....

.....

Daarom dacht Stalin dat .....

.....

.....

b (t) Stalin vermoedde dat Groot-Brittannië en Frankrijk de Sovjet-Unie niet te hulp zouden komen bij een Duitse aanval. Leg met behulp van het begrip 'appeasementpolitiek' uit waarom hij dat dacht. Formuleer nu zelf het hele antwoord.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

13 **a** In het niet-aanvalsverdrag stonden twee afspraken. Onderstreep in de tekst de zinnen waarin deze afspraken staan.

b Het niet-aanvalsverdrag zou zowel Duitsland als de Sovjet-Unie meer grondgebied opleveren. Leg dat uit.

.....

.....

c Het sluiten van het niet-aanvalsverdrag was ook om een andere reden voordelig voor Stalin en Hitler. Noem voor elk een voordeel.

Stalin: .....

.....

Hitler: .....

.....

Examenvaardigheid

Spotprenten

14 *Gebruik bron 6.*
Iemand doet twee uitspraken over deze prent:
1 De prent gaat over het niet-aanvalsverdrag.
2 De tekenaar denkt dat het niet-aanvalsverdrag niet lang zal bestaan.

➔ Leg uit dat beide uitspraken juist zijn. Verwijs in je antwoord telkens naar een element uit de bron.
Doe het zo:

Uitspraak 1 is juist, want in de bron .....

.....

.....

.....

Dat past bij het niet-aanvalsverdrag, want .....

.....

.....

Uitspraak 2 is juist, want in de bron zie je .....

.....

.....

Daarmee laat de tekenaar zien dat .....

.....

.....

Oefen meer in je *Oefenboek*.

Ga naar de *Flitskaarten* en de *Test jezelf*.

Afsluiting

Samenvatten

§1 • Grote problemen voor Duitsland

Republiek van Weimar (19..... tot 19.....); macht bij: .....

Politieke problemen — TEKST 1A

1. Woede door ..... legende
2. Woede over Verdrag van .....
3. Relatie met andere landen is slecht → Verandert in 19.....: Duitsland lid van .....

Economische problemen — TEKST 1B EN 1C

- In 19..... bezet ..... het Ruhrgebied.
  - Gevolg: .....
    - Eindigt in 19..... door het ..... plan.
- 19.....: beurskrach in de VS
  - Het gevolg is: ....
    - Voor Duitsland betekent dat:
      - het Dawesplan .....
      - de werkloosheid .....

§2 • De opkomst van het nationaalsocialisme

Kenmerken nationaalsocialisme — TEKST 2A

1. .....
2. .....
3. .....
4. .....

Stappen naar de macht — TEKST 2B

- 1923: .....
- Vanaf 1929: .....
- 1933: .....

Duitsland wordt een totalitaire staat — TEKST 2C

- Gelijkschakeling = ...
- Indoctrinatie = ...
- Concentratiekamp = ...

§3 • Nazi-Duitsland en het buitenland

Stappen naar oorlog
TEKST 3A

- 19.....: herbewapenen
- 19.....: Anschluss
- 19.....: Conferentie van ..... Hitler krijgt: ..... in ruil voor: ..... Politiek van Fransen en Britten heet: .....

Italië
TEKST 3B

- Naam dictator: .....
- Politieke stroming: .....
- Verschil met nazi's: ....

Nederland
TEKST 3C

- Minister-president jaren 1930: .....
- Reactie op crisis: 1 .... 2 .... 3 ....
- NSB is extreem ..... Leider NSB is .....

§4 • De Sovjet-Unie, 1922-1939

Stalins manier van besturen heet .....
TEKST 4A EN 4B

Politiek gebied
- Macht ligt bij: .....
- Grote terreur = ...
- Persoonsverheerlijking = ...

Economische politiek: invoering .....
- Industrie: ....
  - Gevolg: ....
- Landbouw: ....
  - Gevolg: ....

Buitenlandse politiek
TEKST 4C

- In 19..... sluiten de SU en Duitsland het ....

Overzicht van de stof

Kaarten

Bron 1 Europa in 1919.

Bron 2 Europa in 1939.

Personen

Adolf Hitler
Dictator (Führer) van nazi-Duitsland. Hij begon de Tweede Wereldoorlog en gaf opdracht tot de Holocaust.

Uit woede over de Duitse nederlaag in 1918 en het Verdrag van Versailles werd Hitler politiek actief. Met zijn extreemrechtse en antisemitische ideeën had hij vanaf 1929 succes. Na 1933 maakte hij van Duitsland een totalitaire staat. Hij bleef bij veel Duitsers populair. Dat veranderde toen hij een oorlog begon. Hij pleegde op 30 april 1945 zelfmoord.

Hendrik Colijn
Minister-president van Nederland tijdens de crisis. Hij kwam met de aanpassingspolitiek en hield vast aan de politiek van neutraliteit.

De protestantse Colijn regeerde tijdens de economische crisis van de jaren 1930. Als reactie op die crisis voerde hij de aanpassingspolitiek in. Toen de buitenlandse politiek van nazi-Duitsland agressiever werd, hield zijn regering vast aan de neutraliteit van Nederland. Hij overleed tijdens de oorlog in gevangenschap in Duitsland.

Jozef Stalin
Dictator van de communistische Sovjet-Unie. Hij moderniseerde de economie en leidde de Sovjet-Unie tijdens de Tweede Wereldoorlog en het begin van de Koude Oorlog.

Na de dood van Lenin in 1924 groeide Stalin uit tot dictator. Tijdens zijn bestuur kwamen miljoenen mensen om het leven als gevolg van hongersnood en terreur. Stalin leidde de Sovjet-Unie tijdens de Tweede Wereldoorlog en speelde een belangrijke rol in het ontstaan van de Koude Oorlog. In 1953 overleed hij aan een hersenbloeding.

Anton Mussert
Leider van de extreemrechtse NSB. Tijdens de oorlog werkte hij samen met de Duitse bezetters.

Tijdens de economische crisis van de jaren 1930 richtte Mussert de NSB op. De NSB was tot de oorlog klein en bleef ook tijdens de Duitse bezetting onpopulair. Hitler keek op Mussert neer, waardoor de NSB-leider nauwelijks macht had. Vanwege zijn samenwerking met de Duitsers werd hij na de oorlog ter dood veroordeeld.

Benito Mussolini
Dictator van het fascistische Italië. Hij bedacht het fascisme.

Mussolini was een nationalist, keurde democratie af en verheerlijkte oorlog. In 1922 werd hij dictator van Italië. Vanaf 1936 was Italië bondgenoot van Duitsland en vanaf 1939 vocht het (zonder veel succes) mee aan Duitse zijde. Op 28 april 1945 werd Mussolini vermoord.

Controleer jezelf

§1 Grote problemen voor Duitsland

- Ik kan beschrijven welke drie politieke problemen de Republiek van Weimar had na de Eerste Wereldoorlog.
- Ik kan een oorzaak en drie gevolgen noemen van de bezetting van het Ruhrgebied in 1923.
- Ik kan uitleggen hoe de beurskrach leidde tot een wereldwijde economische crisis.

§2 De opkomst van het nationaalsocialisme

- Ik kan vier belangrijke kenmerken van het nationaalsocialisme noemen.
- Ik kan beschrijven hoe Adolf Hitler de macht greep.
- Ik kan met voorbeelden op politiek, sociaal en cultureel gebied uitleggen dat nazi-Duitsland een totalitaire staat was.

§3 Nazi-Duitsland en het buitenland

- Ik kan beschrijven welke stappen nazi-Duitsland vóór 1939 zette richting oorlog.
- Ik kan overeenkomsten en een verschil noemen tussen de ideeën van Duitse nationaalsocialisten en Italiaanse fascisten.
- Ik kan beschrijven hoe de Nederlandse regering omging met de economische crisis vanaf 1929, en welke invloed deze crisis had op de opkomst van de NSB.

§4 De Sovjet-Unie, 1922-1939

- Ik kan uitleggen wat Stalin veranderde in de industrie en de landbouw van de Sovjet-Unie.
- Ik kan met voorbeelden uitleggen dat de Sovjet-Unie onder Stalin een totalitaire staat was.
- Ik kan uitleggen waarom de Sovjet-Unie en nazi-Duitsland een niet-aanvalsverdrag sloten.

Jaartallen

1918	Wapenstilstand in de Eerste Wereldoorlog
1919	Verdrag van Versailles
1923	Bezetting van het Ruhrgebied
	Hoge inflatie in Duitsland
	Mislukte staatsgreep van Hitler
1924	Dawesplan
1926	Duitsland lid van de Volkenbond
1929	Beurskrach, begin wereldwijde economische crisis
1933	Machtsovername van Hitler
1938	Anschluss
	Conferentie van München
1939	Niet-aanvalsverdrag tussen Duitsland en de Sovjet-Unie

Begrippen

§1 Grote problemen voor Duitsland

interbellum
De periode tussen de twee wereldoorlogen (1918-1939).

Republiek van Weimar
Naam voor Duitsland tussen 1918 en 1933, toen Duitsland een parlementaire democratie was.

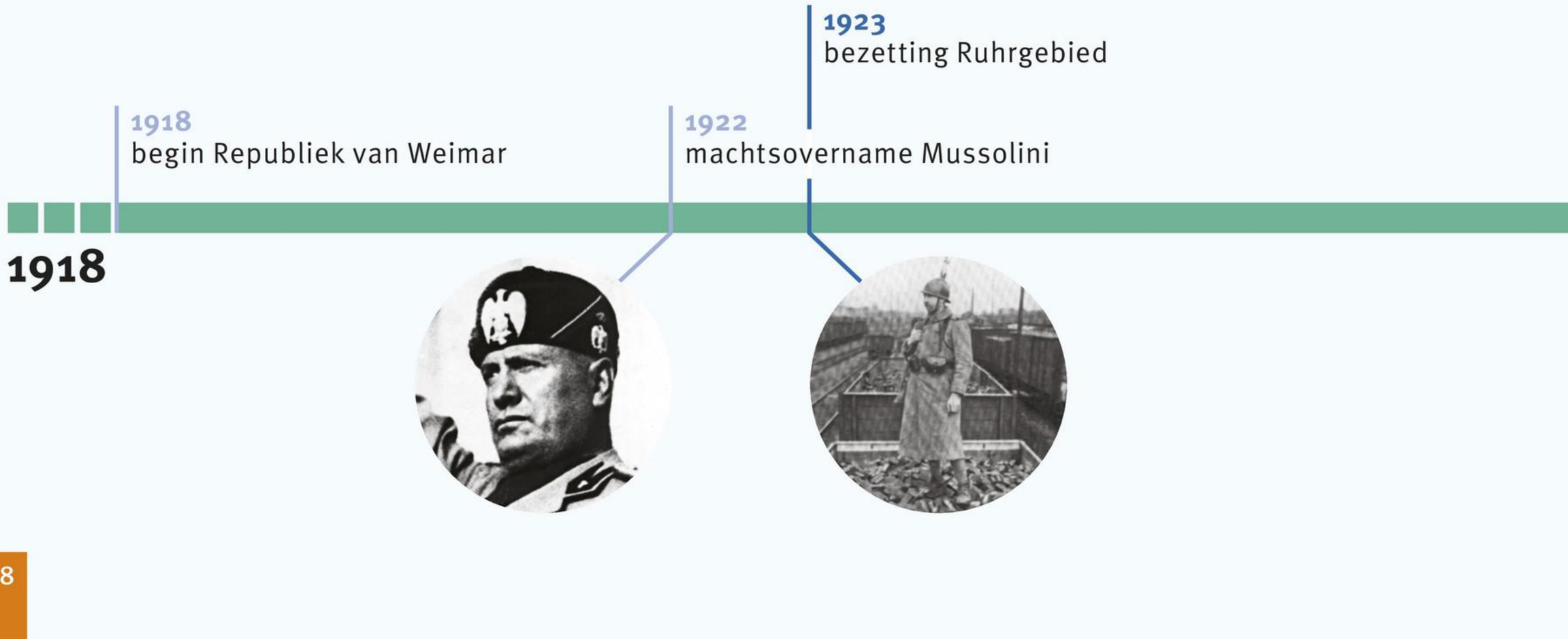
parlementaire democratie
Een bestuursvorm waarin de macht ligt bij een parlement dat gekozen wordt door de burgers.

dolkstootlegende
Het idee dat het Duitse leger de Eerste Wereldoorlog had kunnen winnen als de regering in 1918 geen wapenstilstand had gesloten.

Verdrag van Versailles
Het vredesverdrag tussen Duitsland en de geallieerden na afloop van de Eerste Wereldoorlog.

inflatie
Het geld wordt minder waard.

Tijdbalk

Dawesplan
Plan uit 1924 dat inhield dat de Verenigde Staten goedkope leningen aan Duitsland gaven om zijn economie weer op te bouwen.

economische crisis
Een periode waarin het slecht gaat met de economie.

beurskrach
Een grote, plotselinge daling van de koersen van aandelen.

§2 De opkomst van het nationaalsocialisme

Nationaalsocialistische Duitse Arbeiderspartij (NSDAP)
De politieke partij van Adolf Hitler.

nationalisme
Trots zijn op je eigen land, volk en cultuur.

Führerprincipe
Er is één leider die alle besluiten neemt en aan wie iedereen gehoorzaamt.

persoonsverheerlijking
Een mens als een soort god vereren.

militarisme
Het idee dat oorlog iets moois is. Elk land kan dan laten zien hoe sterk het is.

antisemitisme
Haat tegen Joden.

dictatuur
Een manier van regeren waarbij één persoon of een kleine groep alle macht heeft.

totalitaire staat
Een land waarin het leven van de inwoners volledig wordt beheerst door de staat.

gelijkschakeling
Het onder directe controle brengen van alle organisaties en alle media in Duitsland door de nazi's.

indoctrinatie
Het inprenten van een opvatting door deze continu te herhalen en geen andere meningen toe te staan.

concentratiekamp
Grote kampen waarin bepaalde groepen mensen zonder proces worden opgesloten.

Gestapo
De geheime politie in nazi-Duitsland.

SA
De knokploeg van de NSDAP: een groep gewapende mannen in uniform die de partij beschermde en tegenstanders bang maakte.

SS
Een militaire organisatie binnen de NSDAP die vooral tijdens de Tweede Wereldoorlog veel misdaden pleegde.

§3 Nazi-Duitsland en het buitenland

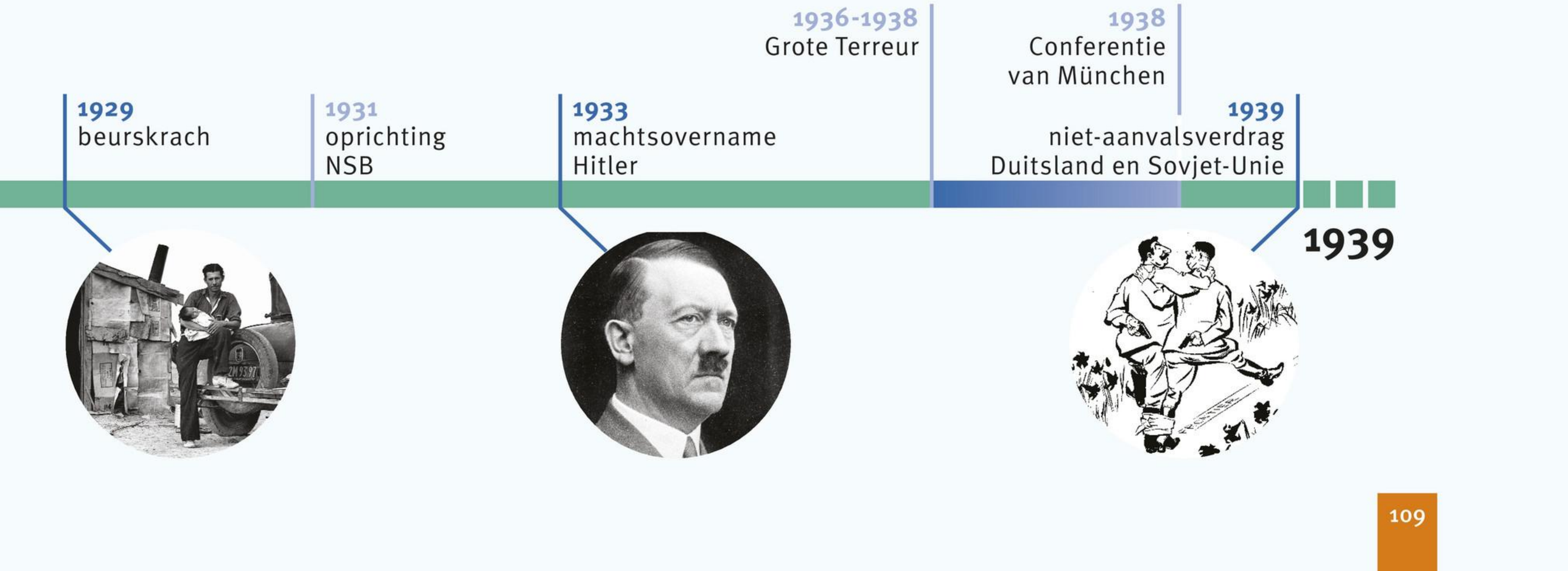
Heim ins Reich
Het idee dat alle Duitssprekenden in één groot Duits rijk zouden moeten wonen.

Anschluss
De aansluiting in 1938 van Oostenrijk bij Duitsland.

Conferentie van München
Een bijeenkomst in 1938 waarbij Groot-Brittannië en Frankrijk toestonden dat Hitler Sudetenland innam, in ruil voor Hitlers belofte om verder geen gebieden in te nemen.

appeasementpolitiek
Britse en Franse politiek van niet ingrijpen maar toegeven aan Hitler om de vrede te bewaren.

Lebensraum
Leefruimte voor het Duitse volk, die Hitler wilde krijgen door het Duitse grondgebied uit te breiden naar het oosten.

fascisme
Een extreemrechtse politieke beweging die ontstond in Italië. Fascisten zijn extreem nationalistisch, militaristisch en tegen democratie.

aanpassingspolitiek
Politiek waarbij de uitgaven van de overheid werden aangepast aan de teruglopende inkomsten: bezuinigen.

werkverschaffingsproject
Groot project dat de regering organiseerde, waar werklozen verplicht zwaar werk deden in ruil voor een vergoeding.

Nationaalsocialistische Beweging (NSB)
Een extreemrechtse politieke partij die in 1931 door Anton Mussert in Nederland werd opgericht.

§4 De Sovjet-Unie, 1922-1939

communisme
Een politieke stroming. Communisten streven naar een samenleving waarin iedereen gelijk is.

planeconomie
De economie wordt volledig geleid door de overheid.

vijfjarenplannen
Plannen waarin staat wat en hoeveel er in vijf jaar geproduceerd moet worden.

collectivisatie
Zelfstandige boerderijen werden samengevoegd tot grote gezamenlijke boerderijen die bezit waren van de staat.

totalitaire staat
Een land waarin het leven van de inwoners volledig wordt beheerst door de staat.

Grote Terreur
Periode van 1936 tot 1938, waarin de zuiveringen van Stalin op een hoogtepunt waren.

showproces
Een rechtszaak waarbij al van tevoren vaststaat dat een verdachte schuldig wordt bevonden.

stalinisme
Stalins manier van besturen.

niet-aanvalsverdrag
Verdrag uit 1939 waarin Duitsland en de Sovjet-Unie beloofden elkaar niet aan te vallen en elkaars tegenstanders niet te hulp te komen. In een geheim gedeelte van dit verdrag stond dat Polen tussen beide landen werd verdeeld.

Ga naar de *Flitskaarten*, de *Test jezelf* en de *oefentoets*.

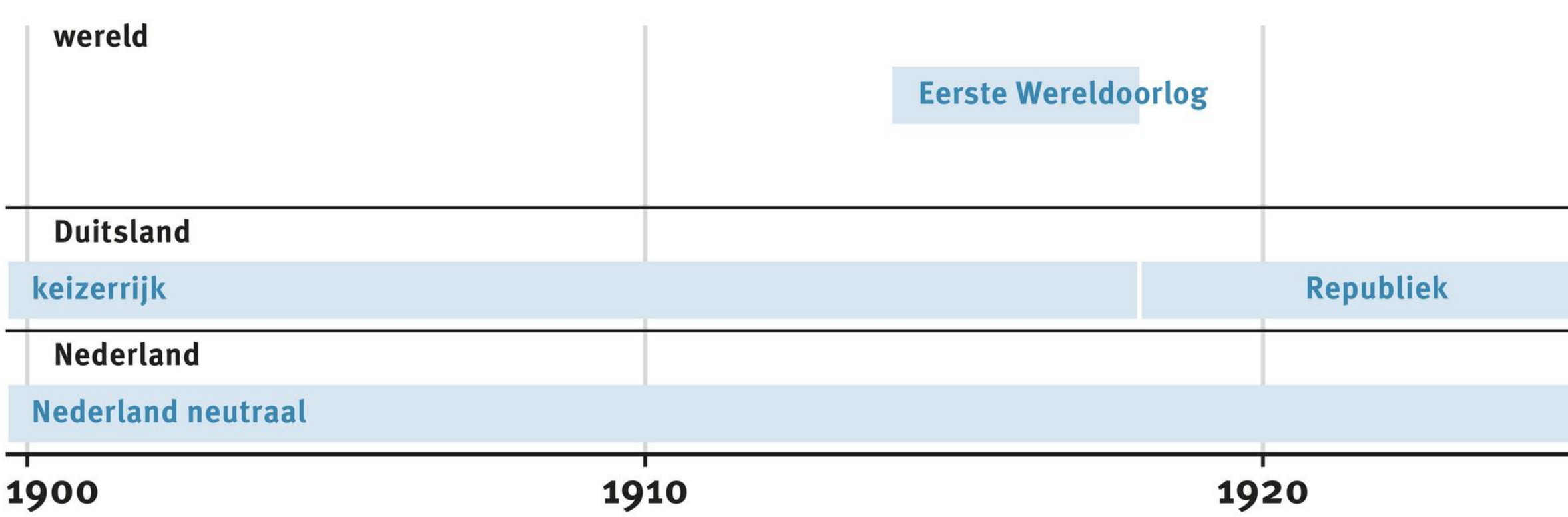
Aantekeningen

4 De Tweede Wereldoorlog 1939-1945 en dekolonisatie

Oriëntatie

Bron 1 Kinderen in Auschwitz, nadat Sovjettroepen het kamp hadden bevrijd. (Foto uit 1945.)

In 1939 begon opnieuw een wereldoorlog. In Europa bezette nazi-Duitsland veel landen. In 1945 werd Duitsland verslagen, onder andere door het leger van de Sovjet-Unie.

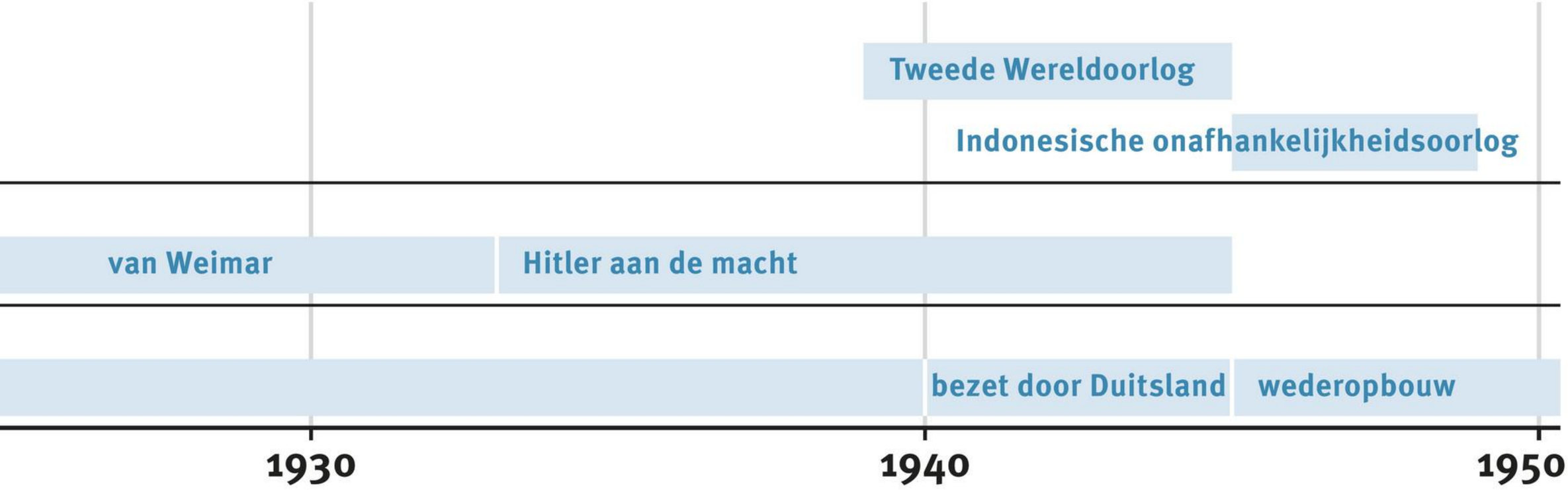
Op 27 januari 1945 bevrijdden Russische legers het Duitse kamp Auschwitz. Daar troffen zij 8.000 uitgehongerde gevangenen aan. Auschwitz bleek een vernietigingskamp te zijn, waar mensen werden vermoord door de nazi's. Een Russische soldaat vertelde: 'Er lagen doden. Een hoop vermagerde lichamen bij de muur van een barak. En verderop een groep doodgeschoten mensen. Mannen, vrouwen. En kinderen achter het schrikdraad.'

In Auschwitz zijn meer dan een miljoen mensen vermoord. Het kamp werd na de oorlog een museum en een monument. Het is nog steeds te bezoeken.

De vraag van dit hoofdstuk is:

Hoe verliepen de Tweede Wereldoorlog en de dekolonisatie van Indonesië?

Ga naar de *Ontdekkingsplaat*.

Opdrachten

1 **a** In de Tweede Wereldoorlog vielen enorm veel burgerslachtoffers. Alleen al in Europa kwamen twintig miljoen burgers om. Een deel daarvan kwam om in kampen zoals Auschwitz. Over de Tweede Wereldoorlog heb je vast al vaker gehoord. Noem een andere gebeurtenis uit deze oorlog die voor veel burgerslachtoffers zorgde.

.....

.....

.....

b Noem twee feiten die je al weet over Adolf Hitler. Gebruik indien nodig de tijdbalk.

.....

.....

.....

.....

.....

2 **a** Gebruik bron 2. Indonesië was lange tijd een kolonie van Nederland. Nederland noemde het land toen Nederlands-Indië. Zet in bron 2 een cirkel rondom Nederlands-Indië.

b Gebruik zo nodig de begrippenlijst van dit hoofdstuk. Wat betekent 'dekolonisatie'?

.....

.....

c Gebruik de tijdbalk. Welke gebeurtenis past bij de dekolonisatie van Indonesië?

.....

d (t) In 1945 werd de Duitse bezetter uit Nederland verdreven. Dat wordt vaak de 'bevrijding' genoemd. Leg uit waarom we daarvoor niet het woord 'dekolonisatie' gebruiken.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Bron 2 De wereld in 1942.

3 Gebruik de tijdbalk en bron 2.

a (t) Wat betekent 'neutraal'?

.....

.....

b Wat gebeurde er met Nederland tijdens de Tweede Wereldoorlog?

.....

.....

c Gebruik de tijdbalk in de afsluiting van hoofdstuk 3. De Sovjet-Unie is volgens bron 2 geallieerd gebied. Waarom is dat opvallend?

.....

.....

.....

4 Gebruik bron 1 en de oriëntatietekst.

a Wat was Auschwitz?

.....

b Wat gebeurde er met Auschwitz na de oorlog?

.....

.....

c Gebruik bron 3. Sommige mensen vinden dat selfies maken in Auschwitz niet netjes is. Anderen vinden het juist goed dat mensen in Auschwitz selfies maken. Bedenk voor beide meningen een argument.

– Een argument tegen selfies maken is .....

.....

.....

.....

– Een argument vóór selfies maken is .....

.....

.....

.....

d Stel, je hebt een selfie gemaakt in Auschwitz en je wilt hem uploaden op je sociale media. Wat zou je dan een passend bijschrift vinden?

.....

.....

.....

.....

.....

Bron 3 Bezoekers nemen een selfie bij de toegangspoort van Auschwitz. (Foto uit 2019.)

§1 De wereld in oorlog

BASIS

De Tweede Wereldoorlog begon in 1939. Zes jaar lang waren landen binnen en buiten Europa verwikkeld in een hevige strijd. Daarbij kwamen miljoenen burgers om het leven. De oorlog eindigde toen Duitsland en zijn bondgenoten in 1945 werden verslagen.

A De oorlog begint

Leerdoel

- Je kunt beschrijven hoe de Tweede Wereldoorlog begon en hoe de Duitse Blitzkrieg verliep.

In 1933 was Hitler in Duitsland aan de macht gekomen. Hij vond dat de Duitsers recht hadden op een groot rijk. Duitsland moest dus buurlanden veroveren.

Op weg naar oorlog

Al vanaf het moment dat Hitler aan de macht kwam, hield hij zich niet aan de afspraken van het Verdrag van Versailles. Zo breidde hij het leger uit en bezette hij Oostenrijk en Sudetenland. Frankrijk en Groot-Brittannië grepen niet in, want zij voerden een appeasementpolitiek.
Hitler sloot een bondgenootschap met Italië en met Japan. Gezamenlijk noemden deze drie landen zich de **asmogendheden**. Hitler sloot ook een niet-aanvalsverdrag met Stalin, de leider van de Sovjet-Unie. Dankzij deze verdragen voelde Hitler zich veilig genoeg om een ander land binnen te vallen.

Inval in Polen

Op 1 september 1939 staken Duitse troepen de Poolse grens over. Twee dagen later verklaarden de Britse en de Franse regering de oorlog aan Duitsland. Hiermee begon de Tweede Wereldoorlog.
Poolse soldaten verzetten zich hevig tegen het Duitse leger, maar ze hadden geen schijn van kans. Het Duitse leger veroverde met vliegtuigen en tanks in hoog tempo grote gebieden. De veroveringen gingen veel sneller dan in de Eerste Wereldoorlog. Daarom wordt de Duitse opmars ook wel de **Blitzkrieg** (Duits voor: bliksemoorlog) genoemd. Op 17 september 1939 vielen Russische troepen Oost-Polen binnen. Toen werd de toestand voor Polen helemaal hopeloos. Eind september gaf Polen zich over. Het land werd verdeeld tussen Duitsland en de Sovjet-Unie.

Veroveringen in het westen

Na de inname van Polen veroverde Duitsland in april 1940 eerst Denemarken en Noorwegen. In mei werden Nederland, België, Luxemburg en Frankrijk verslagen en bezet. Duitsland leek onoverwinnelijk.
Het volgende doel van Duitsland was de verovering van Groot-Brittannië. Dat land stond onder leiding van premier Winston Churchill. In de zomer van 1940 begon de **Slag om Engeland**, een felle luchtoorlog tussen Duitsland en Groot-Brittannië. Duitse vliegtuigen bombardeerden Britse havens, industriegebieden en steden, waarbij duizenden burgerslachtoffers vielen. Maar de Britse luchtmacht was goed georganiseerd en haalde grote aantallen Duitse vliegtuigen neer. In het najaar van 1940 gaven de Duitsers het op: ze hadden de Slag om Engeland verloren.

Bron 1 Adolf Hitler (midden) poseert voor de Eiffeltoren in Parijs, de dag nadat Frankrijk zich heeft overgegeven. (Foto uit 1940.)

Verwerking

1 **a** Welke drie landen hoorden bij de asmogendheden?

.....

b Gebruik leertekst 4C uit hoofdstuk 3. Welk voordeel hadden Stalin en Hitler door het niet-aanvalsverdrag?

– Stalin .....

.....

– Hitler .....

.....

.....

2 **a** Gebruik leertekst 3A uit hoofdstuk 3. Wat was de appeasementpolitiek?

.....

.....

.....

b Wanneer kwam er een einde aan de appeasementpolitiek? Leg je antwoord uit.

.....

.....

.....

.....

c Gebruik leertekst 2B uit hoofdstuk 2. Leg uit dat de Blitzkrieg heel anders was dan de loopgravenoorlog van de Eerste Wereldoorlog.

.....

.....

.....

.....

d Aan het begin van de Eerste Wereldoorlog had Groot-Brittannië twee bondgenoten: Frankrijk en Rusland. Leg uit dat dit aan het einde van 1940 heel anders was. Vul hiervoor de zinnen aan.

De Sovjet-Unie had .....

.....

.....

en Frankrijk was .....

.....

.....

3 Aan het begin van de oorlog volgden de gebeurtenissen elkaar snel op.
(t) Onderstreep de woorden in de leertekst die beschrijven *wanneer* iets gebeurde. Eén voorbeeld is gegeven.

Examenvaardigheid

Kaarten

4 *Gebruik bron 2.*
➔ Leg uit welke gebeurtenis uit de Tweede Wereldoorlog deze kaart laat zien.
Doe dit door:
– het bijpassende begrip te noemen
– en daarna met een onderdeel van de bron je antwoord toe te lichten.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Bron 2 Een kaart, gepubliceerd in de Britse krant *Evening Standard* in 1940.

Oefen meer in je *Oefenboek*.

De geallieerden slaan terug

Leerdoel

- Je kunt uitleggen waarom de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten zich bij de geallieerden aansloten.

Duitsland leek een tijdlang onoverwinnelijk. Maar toen de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten ook tegen Duitsland gingen vechten, keerden de kansen.

De Sovjet-Unie

Hitler en Stalin hadden in 1939 een niet-aanvalsverdrag gesloten, maar in juni 1941 bleek dat dit verdrag weinig betekende voor Hitler. Hij zette **Operatie Barbarossa** in werking. Dat was het Duitse plan om het westelijke deel van de Sovjet-Unie in te nemen, zodat er meer 'Lebensraum' voor het Duitse volk kwam. Zo raakten Duitsland en de Sovjet-Unie in oorlog.
Vanaf dat moment was Groot-Brittannië niet meer het enige land dat tegen Duitsland vocht. De Sovjet-Unie en Groot-Brittannië vormden samen het bondgenootschap van de **geallieerden**. Dat woord werd in de Tweede Wereldoorlog gebruikt voor de landen die vochten tegen de asmogendheden.
Tijdens de aanval op de Sovjet-Unie behaalden de Duitsers in het begin veel successen. Ze brachten grote verliezen toe aan het Russische leger. De Russische bevolking had zwaar te lijden onder de oorlog. Steden en dorpen werden verwoest en oogsten werden vernietigd. Miljoenen burgers kwamen om tijdens aanvallen of door honger. Toch verliep de opmars niet zoals Hitler had gepland. Dat kwam door de extreme kou en de grote afstanden. Het werd steeds moeilijker om de Duitse troepen te bevoorraden.
In de koude winter van 1942-1943 leden de Duitsers een zware nederlaag tegen het Russische leger bij de **Slag om Stalingrad**. Deze veldslag bij Stalingrad duurde ruim vijf maanden en was een keerpunt in de oorlog tegen Hitler. Het Russische leger kon het Duitse leger daarna langzaam maar zeker terugdringen.

De Verenigde Staten

Japan had zich aangesloten bij de asmogendheden: het land wilde in Azië een machtig rijk stichten. Het land had zelf weinig grondstoffen. Het veroverde daarom gebieden, zoals het oostelijke deel van China. In 1941 viel Japan **Pearl Harbor** aan. Dit was een Amerikaanse marinebasis op Hawaii. Door de Amerikaanse vloot te vernietigen, wilde Japan voorkomen dat de Verenigde Staten de Japanse veroveringen in Azië tegenhielden.

Na de aanval op Pearl Harbor verklaarden de Verenigde Staten, onder leiding van president Franklin D. Roosevelt, de oorlog aan Japan. De Amerikanen sloten zich aan bij de geallieerden en gingen tegen de asmogendheden vechten.

Bron 3 Een groep Amerikaanse gevechtspiloten bereidt zich voor op een luchtaanval. (Foto uit 1942.)

Bron 4 Russische propagandaposter. Een vrouw roept op tot wraak op het Duitse leger. (Poster uit 1943.)

Verwerking

5 **a** Gebruik leertekst 2A uit hoofdstuk 3. Leg uit wat Hitler bedoelde met 'Lebensraum'.

.....

.....

.....

b (t) De Slag om Stalingrad was een keerpunt in de oorlog. Wat wordt bedoeld met het woord 'keerpunt'?

.....

c Leg uit waarom de Slag om Stalingrad een keerpunt was.

.....

.....

.....

.....

d Noem een tweede gebeurtenis die volgens jou een keerpunt was in de Tweede Wereldoorlog.

.....

.....

.....

.....

6 **a** Maak de zinnen af.

– De SU sloot zich aan bij de geallieerden na

.....

.....

– De VS sloten zich aan bij de geallieerden na

.....

– De geallieerden bestonden eind 1941 uit de SU, de VS en .....

b De SU leed tijdens de Tweede Wereldoorlog veel meer schade en verloor veel meer mensenlevens dan de VS. Bedenk hiervoor een verklaring.

.....

.....

.....

.....

.....

7 Gebruik ook leertekst 1A. Wie waren tijdens de Tweede Wereldoorlog de leiders van de volgende landen?

– Duitsland: .....

– Groot-Brittannië: .....

– Sovjet-Unie: .....

– Verenigde Staten: .....

Examenvaardigheid

Oorzaak en gevolg

8 *Gebruik bron 5.*

➔ Leg uit dat de situatie in de bron een **gevolg** is van Operatie Barbarossa.

➔ Leg ook uit of dit een gevolg is op **korte termijn** of op **lange termijn**.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Bron 5 De 16-jarige Lena Moechina woonde in de Russische stad Leningrad (tegenwoordig Sint-Petersburg). Zij hield in 1942 een dagboek bij.

Ik voel me de laatste tijd helemaal niet goed. Ik heb de hele tijd een knagend gevoel in mijn maag. Binnenkort is het mijn verjaardag. Ik zal het op de één of andere manier wel vieren. [...] Ik heb zoveel honger. Als de oorlog voorbij is [...] zullen mama en ik allemaal taarten bakken [...] en zoveel eten dat we er zelf van schrikken.

Oefen meer in je *Oefenboek*.

Het einde van de oorlog

Leerdoel

- Je kunt uitleggen hoe Italië, Duitsland en Japan werden verslagen.

Tot 1942 konden Duitsland en Japan grote gebieden veroveren in Europa en Azië. Maar daarna werden de asmogendheden teruggedrongen en uiteindelijk verslagen.

Italië en Duitsland verslagen

Vanaf 1943 kreeg Duitsland het steeds moeilijker. De Britten en Amerikanen voerden dagelijks bombardementen uit op steden, havens en industriegebieden in Duitsland. De Britten gebruikten daarbij brandbommen, die een stad veranderden in één grote vuurzee. Daarbij overleden tienduizenden Duitse burgers. Ondertussen drong het Russische leger de Duitsers vanuit het oosten steeds verder terug. Ook bondgenoot Italië had het moeilijk en gaf zich eind 1943 over. Duitsland had dus geen Europese bondgenoten meer.

Op 6 juni 1944 begonnen de geallieerden met een grote invasie. Meer dan honderdduizend soldaten uit onder andere de Verenigde Staten, Canada, Australië en Groot-Brittannië kwamen in Normandië in Frankrijk aan land. Deze dag wordt **D-day** genoemd. Vanuit Normandië veroverden de geallieerden gebied op Duitsland. Vanaf D-day kreeg Duitsland te maken met een **tweefrontenoorlog**. Dat betekende dat de Duitsers nu zowel in het oosten als in het westen moesten vechten. De legers van de geallieerden rukten van twee kanten snel op richting Berlijn. Eind april 1945 pleegde Hitler zelfmoord. Begin mei 1945 gaven de laatste soldaten van het Duitse leger zich over.

Japan verslagen

In Azië verloren de Japanners ook steeds meer terrein, maar het land gaf de strijd niet op. Het Amerikaanse leger leed veel verliezen bij het heroveren van alle kleine eilanden. De Amerikanen waren bang voor grote verliezen bij een invasie in Japan zelf. Daarom besloot president Roosevelt een geheim wapen in te zetten: een atoombom. Dat is een heel sterke bom die in één keer een hele stad kan wegvagen. De atoomstraling veroorzaakt bovendien ernstige verwondingen en ziekten. Begin augustus 1945 wierpen de Amerikanen atoombommen op de Japanse steden Hiroshima en Nagasaki. Honderdduizenden Japanse burgers kwamen om. Kort daarna gaf Japan zich over en was de Tweede Wereldoorlog voorbij.

Bron 7 Een vrouw en haar zoon in Hiroshima. De straling van de atoombom veroorzaakte ernstige verwondingen.

Bron 6 Na D-day brachten de geallieerden in Normandië een leger van drie miljoen soldaten aan land om tegen Duitsland te vechten.

Verwerking

9 Gebruik ook leertekst 1A en 1B. Geef bij alle gebeurtenissen hieronder het juiste jaartal. Soms moet je voor het examen ook de maand en de dag kennen: die staan er in deze lijst al bij.

– Inval van Duitsland in Polen: .....

– Operatie Barbarossa: .....

– Aanval op Pearl Harbor: .....

– Slag om Stalingrad: .....

– D-day: 6 juni .....

– Overgave van Duitsland: mei .....

– Bombardement op Hiroshima en Nagasaki:

augustus .....

10 (t) Geef van de volgende woorden uit de leertekst een korte uitleg.

– Bombardement: .....

.....

– Invasie: .....

.....

11 Leg uit dat D-day een keerpunt in de Tweede Wereldoorlog was.

.....

.....

.....

.....

.....

12 **a** In welke volgorde gaven de asmogendheden zich over? Vul de juiste landen in.

Eerst .....,

vervolgens .....

en ten slotte .....

b Welk nieuw wapen speelde een belangrijke rol bij de overgave van Japan?

.....

c Bedenk voor de VS een groot voordeel en een groot nadeel van het gebruik van dit wapen tegen Japan.

– Een groot voordeel was dat .....

.....

.....

.....

– Een groot nadeel was dat .....

.....

.....

.....

Examenvaardigheid

Ordenen

13 *Gebruik bron 6, 7 en 8.*

➔ Zet de drie foto's in de juiste volgorde, van vroeger naar later.

Doe het zo:

Eerst ....., vervolgens ..... en ten slotte

..... (vul nummers in).

Bron 8 Een soldaat hijst de vlag van de Sovjet-Unie boven de verwoeste stad Berlijn.

Ga naar de *Flitskaarten* en de *Test jezelf*.

§2 Nederland in de Tweede Wereldoorlog

BASIS

Van mei 1940 tot mei 1945 was Nederland bezet door Duitsland en waren de nazi's er de baas. Om te overleven tijdens de bezetting moesten Nederlanders soms lastige keuzes maken.

A De bezetting

Leerdoel

- Je kunt beschrijven hoe Nederland bezet werd en welke veranderingen Duitsland doorvoerde in het Nederlandse bestuur.

In mei 1940 viel Duitsland Nederland binnen. Het Nederlandse leger werd razendsnel verslagen. Nederland kreeg daarna een Duits bestuur. Deze **Duitse bezetting** van Nederland zou vijf jaar duren, tot mei 1945.

De inval

Tijdens de Eerste Wereldoorlog was Nederland niet aangevallen. Toen de Tweede Wereldoorlog uitbrak, hoopten de regering en de bevolking dat Nederland opnieuw neutraal kon blijven. Vanwege alle spanningen in Europa gaf de Nederlandse regering wel opdracht tot mobilisatie. Het Nederlandse leger bereidde zich dus voor op een aanval. Het leger was echter klein en slecht bewapend.

Op 10 mei 1940 viel Duitsland Nederland binnen. Hitler wilde Nederland snel veroveren. Daarom gaf hij opdracht om Rotterdam te bombarderen. Op 14 mei werd het centrum van de stad verwoest door een Duits bombardement. Toen de Duitsers dreigden ook andere steden te bombarderen, besloot de Nederlandse regering tot **capitulatie**: het Nederlandse leger legde de wapens neer en gaf zich over.

De koninklijke familie en de Nederlandse regering waren al vóór de capitulatie naar Groot-Brittannië gevlucht. Tijdens de oorlog zaten koningin Wilhelmina en de ministers in Londen als een **regering in ballingschap**. Dat is een regering die zegt de wettelijke macht te hebben in een land, maar die deze macht niet kan uitoefenen. In dit geval kon de Nederlandse regering de macht niet uitoefenen, omdat Nederland bezet was.

Duits bestuur

Na de capitulatie kreeg Nederland een Duits bestuur. Er kwam **gelijkschakeling**. Dat betekent dat alle organisaties en alle media onder directe controle van de nazi's kwamen. Dat ging zo:

- Er kwam censuur. Het Duitse bestuur bepaalde wat er in kranten stond en wat de radio uitzond. De Duitsers controleerden ook het werk van kunstenaars, zoals schilders en schrijvers.
- Veel organisaties, zoals vakbonden en jeugdorganisaties, werden verboden. Alleen nationaal-socialistische organisaties bleven bestaan. Ook politieke partijen werden verboden. Alleen de NSB (Nationaalsocialistische Beweging) mocht blijven bestaan.

Nederland was onder het Duitse bestuur geen **rechtsstaat** meer. Een rechtsstaat is een staat waarin de burgers beschermd zijn tegen onrechtmatig optreden van de overheid en van andere burgers. De Duitse bezetter kon bijvoorbeeld geweld gebruiken of mensen gevangennemen zonder een eerlijke rechtszaak.

Bron 1 Rotterdam na het bombardement. (Foto uit 1940.)

Verwerking

1 **a** Gebruik leertekst 3A van hoofdstuk 2. Nederland hoopte neutraal te blijven. Wat betekent 'neutraal blijven'?

.....

.....

.....

b Nederland was neutraal, maar bereidde zich wel voor op een aanval door Duitsland. Hoe deed Nederland dat?
– Bondgenootschappen sluiten: *ja* / *nee*
– Capituleren: *ja* / *nee*
– Mobiliseren: *ja* / *nee*
– Steden bombarderen: *ja* / *nee*

2 Gebruik ook paragraaf 1. Zet de volgende gebeurtenissen in de juiste volgorde, van vroeger naar later.
A De aanval op Pearl Harbor
B De capitulatie van Nederland
C De inval in Polen
D De Slag om Engeland

.....

3 **a** Hieronder staan drie zinnen over Nederland in 1940-1945. Nederland was in die periode geen rechtsstaat meer. Welke beschrijving past daarbij?
◯ A De Eerste en de Tweede Kamer bleven bestaan, maar ze mochten niet vergaderen en er werden geen verkiezingen gehouden.
◯ B Kort na de bezetting werden er 6.000 nieuwe agenten aangenomen om de Nederlandse politie te versterken.
◯ C Zes jongens van 18 jaar werden door de Duitsers doodgeschoten terwijl zij probeerden uit een werkkamp te ontsnappen.

b Om gelijkschakeling te bereiken werden de meeste politieke partijen in Nederland verboden. Waarom mocht de NSB wel blijven bestaan?

.....

.....

c Gebruik bron 2. Welk begrip past bij de bron?

.....

Bron 2 Koningin Wilhelmina in haar kantoor in Londen. (Foto uit 1941.)

Examenvaardigheid

Spotprenten

4 *Gebruik bron 3.*
➔ Waarmee spot de maker van deze spotprent?
◯ A Hij spot met de censuur door de Duitsers.
◯ B Hij spot met de leiders van de NSB.
◯ C Hij spot met de regering in ballingschap.
◯ D Hij spot met de snelle capitulatie van Nederland.

Bron 3 Nederlandse spotprent, gemaakt tijdens de Tweede Wereldoorlog. Op de papieren staan namen van Nederlandse kranten.

Leerdoel

- Je kunt voorbeelden geven en voorbeelden herkennen van collaboratie, verzet en aanpassing.

Nederlanders reageerden op verschillende manieren op de Duitse bezetting. Sommigen kwamen in verzet, anderen werkten juist samen met het Duitse bestuur.

Collaboratie

Een klein aantal Nederlanders had grote bewondering voor de Duitsers. Hitler had in hun ogen in korte tijd veel bereikt. Deze mensen steunden de Duitse bezetters, bijvoorbeeld door propaganda voor hen te maken of tegenstanders op te sporen. Tienduizenden bewonderaars van het nationaalsocialisme namen ook dienst in het Duitse leger. Enkele honderden waren actief als 'Jodenjagers': zij spoorden ondergedoken Joden op. Samenwerken met de bezetter heet **collaboratie**. Veel van deze collaborateurs waren lid van de NSB. De NSB had in 1943 ongeveer 100.000 leden.

Verzet

Een klein aantal mensen kwam in **verzet**. Verzet betekent: de bezetter tegenwerken. Dat gebeurde bijvoorbeeld door aanslagen en overvallen te plegen, door onderduikers te helpen, door illegale kranten te verspreiden of door persoonsbewijzen te vervalsen. Een **persoonsbewijs** was een identiteitsbewijs. Naar schatting zaten in 1943 ongeveer 25.000 Nederlanders in het verzet.
Een belangrijke verzetsactie was de **Februaristaking** in 1941. Dat was een grote staking in Amsterdam tegen anti-Joodse maatregelen van de bezetter. De aanleiding was dat de Duitsers 427 Joodse Amsterdammers met grof geweld hadden opgepakt. Uit boosheid hierover legde het Amsterdamse trampersoneel het werk neer en tienduizenden Amsterdammers staakten mee.
Met geweld maakten de Duitsers een einde aan de Februaristaking.

Aanpassing

De meeste Nederlanders collaboreerden niet en kwamen ook niet in verzet. Zij probeerden tijdens de Duitse bezetting te overleven door zich aan te passen aan het nieuwe bestuur. Op die manier hoopten ze niet in de problemen te komen.

Bron 4 Nederlanders zijn bezig met het vervalsen van persoonsbewijzen. Alle drie de personen op deze foto werden in 1943 doodgeschoten. (Foto uit ca. 1942.)

Bron 5 Een propagandaposter van de NSB uit 1941. De VS hadden legers naar de Nederlandse kolonie Suriname gestuurd om te voorkomen dat Suriname ook bezet werd.

Verwerking

5 Je gaat oefenen met het formuleren van antwoorden.

a (t) Leg uit, met een voorbeeld uit deze leertekst, dat de Duitse bezetting leidde tot openlijk antisemitisme in Nederland. Een deel van het antwoord is gegeven. Gebruik zo nodig leertekst 2A van hoofdstuk 3.

Antisemitisme is .....

Tijdens de bezetting .....

.....

.....

b (t) Leg uit, met een voorbeeld uit deze leertekst, dat Nederland na 1940 geen rechtsstaat meer was. Formuleer nu zelf het hele antwoord. Gebruik zo nodig leertekst A van deze paragraaf.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

6 Gebruik bron 5.

a Waarom zou de NSB deze poster verspreiden? Maak de zin kloppend.
De NSB wilde dat Nederlanders boos zouden worden op *de VS* / *Suriname*, want dat land was een *bondgenoot* / *tegenstander* van Duitsland.

b Suriname leverde de grondstof bauxiet aan de VS. Bauxiet was onder andere nodig voor het maken van vliegtuigen. Leg uit, met behulp van deze informatie, waarom de VS legers naar Suriname stuurden.

.....

.....

.....

.....

.....

7 (t) Zet een woord uit de leertekst bij elke omschrijving.

– Iemand die gezocht wordt door de Duitsers en zich verstopt: .....

– Weigeren om te werken: .....

8 Gebruik bron 6.
Leg uit dat je in de bron verzet ziet, maar ook aanpassing.

– Je ziet verzet, want .....

.....

.....

.....

– Je ziet ook aanpassing, want .....

.....

.....

.....

Bron 6 Herinneringen van een Nederlander aan een gebeurtenis in 1944.

We kregen bericht dat de Duitsers fietsen in beslag zouden nemen. [...] We hadden een heel groot gezin, dus wij hadden wel negen fietsen. We hebben de fietsen in het stro verstopt en [er] ook een paar in een diepe sloot laten zakken. [...] Uit tactische overwegingen had vader er één laten staan, die de Duitsers meenamen. Gelukkig keken ze niet verder en konden wij een paar dagen later onze fietsen weer tevoorschijn halen!

Examenvaardigheid

Tabel

9 *Gebruik bron 4 en 5.*

➔ Zijn de bronnen een voorbeeld van **collaboratie** of van **verzet**?

	Bron 4	Bron 5
A	Collaboratie	Collaboratie
B	Collaboratie	Verzet
C	Verzet	Collaboratie
D	Verzet	Verzet

.....

Nederland bevrijd

Leerdoel

- Je kunt beschrijven hoe de laatste oorlogsjaren in Nederland verliepen.

Na 1943 kreeg Duitsland het steeds moeilijker: de geallieerden rukten op. In Nederland werd het dagelijks leven zwaarder, maar het einde van de oorlog naderde.

Totale oorlog

De Tweede Wereldoorlog was een totale oorlog. Dat betekent dat de hele samenleving werd ingezet om de oorlog te winnen. Dat gebeurde ook in Nederland. Met propaganda en censuur probeerden de Duitsers steun te krijgen voor de oorlog. Ook de Nederlandse economie werd ingezet door Duitsland.
Na het verlies van de Slag om Stalingrad in 1943 hadden de Duitsers meer soldaten nodig. Bijna alle Duitse mannen moesten het leger in. Daardoor ontstond een tekort aan arbeidskrachten in Duitsland. Ongeveer een half miljoen Nederlanders werden vervolgens in Duitsland tewerkgesteld. Ook werden steeds meer goederen uit Nederland in beslag genomen. In Nederland ontstonden hierdoor tekorten aan voedsel. Net als in de Eerste Wereldoorlog werd een **distributiestelsel** ingevoerd: dat is een stelsel waarin je alleen producten kunt kopen met bonkaarten. Zo kon het bestuur het voedsel dat er was, zo eerlijk mogelijk verdelen.

De geallieerden komen

Na D-day, op 6 juni 1944, rukten de geallieerden op door Frankrijk en België. In september 1944 begon **Operatie Market Garden**. Dit was een plan om via Nederland Duitsland binnen te vallen. De geallieerden moesten in korte tijd de bruggen over de grote rivieren innemen, maar bij de brug over de Rijn in Arnhem ging het mis. De geallieerden verloren deze **Slag om Arnhem**. Daardoor waren eind 1944 alleen delen van Zeeland, Noord-Brabant en Limburg bevrijd.

Hongerwinter

Toen Operatie Market Garden begon, riep de Nederlandse regering in Londen op tot een staking bij de spoorwegen. Het treinpersoneel legde zijn werk neer. Met deze **Spoorwegstaking** wilde de Nederlandse regering het Duitse leger verzwakken.
Door de staking werd het echter ook moeilijker om voedsel door Nederland te vervoeren. De schaarste nam verder toe. Daardoor brak de **Hongerwinter** uit. Dat was de strenge winter van 1944-1945, waarin er hongersnood was in West- en Noord-Nederland. Ruim 20.000 mensen stierven van de honger.
In 1945 lukte het de geallieerden om ook het noorden van Nederland te bevrijden. Op 5 mei 1945 was heel Nederland bevrijd.

Terugkijken op de oorlog

De bevrijding werd uitbundig gevierd. Mensen die hadden gecollaboreerd, werden vaak publiekelijk bespot. Tot lang na de oorlog werden collaborateurs en hun families gezien als landverraders. Er werd gezegd dat ze 'fout' waren geweest in de oorlog.
Nog steeds herdenken Nederlanders ieder jaar op 4 mei de doden en vieren ze op 5 mei de Dag van de Vrijheid (Bevrijdingsdag).

Bron 7 Een moeder en dochter in Delft rapen restantjes voedsel van de straat na een voedseldropping. (Foto uit 1945.)

Bron 8 Vlak na de bevrijding van Deventer werden mensen die gezien werden als landverraders, uit hun huis gehaald. Vooraan op de foto drie kinderen van een NSB-gezin. (Foto uit 1945.)

Verwerking

10 Je gaat oefenen met het formuleren van antwoorden.

a (t) Gebruik ook leertekst A. Leg uit waarom de Duitsers controle wilden over de Nederlandse cultuur. Een deel van het antwoord is gegeven.

Een verandering op cultureel gebied was .....

.....

.....

Dit hielp de Duitsers omdat .....

.....

.....

b (t) Leg uit waarom de Duitsers controle wilden over de Nederlandse economie. Formuleer nu zelf het hele antwoord.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

11 Er is een verband tussen de begrippen 'Operatie Market Garden', 'Spoorwegstaking' en 'Hongerwinter'.
Leg het verband uit. Vul hiervoor de zinnen aan.

Operatie Market Garden was .....

.....

.....

De Nederlandse regering riep op tot de

Spoorwegstaking om .....

.....

.....

Maar daardoor .....

.....

.....

Dit leidde tot de Hongerwinter.

12 Gebruik bron 7.
Welk begrip past bij de bron?

.....

13 Gebruik ook leertekst 2A en 2B.
Geef bij alle gebeurtenissen hieronder het juiste jaartal. Soms moet je voor het examen ook de maand en dag kennen: die staan er in deze lijst al bij.

– De Duitse inval: 10 mei .....

– De Februaristaking: .....

– D-day: 6 juni .....

– De Spoorwegstaking: .....

– De Slag om Arnhem: .....

– De bevrijding van Nederland: 5 mei .....

Examenvaardigheid

Meningen

14 *Gebruik bron 8.*
Iemand vindt dat de kinderen op deze foto landverraders zijn. Iemand anders vindt van niet.
➔ Geef voor beide meningen één argument.
Doe het zo:

De kinderen zijn landverraders, want .....

.....

.....

De kinderen zijn géén landverraders, want .....

.....

.....

15 Nederlandse burgemeesters die tegen het nationaalsocialisme waren, konden tijdens de oorlog ontslag nemen. Maar sommigen van hen vonden dat het juist beter was om tóch in functie te blijven.
➔ Noem een argument waarmee zij die keuze konden verdedigen.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Oefen meer in je *Oefenboek*.

Ga naar de *Flitskaarten* en de *Test jezelf*.

§3 De Holocaust

BASIS

In Europa woonden begin 20e eeuw ongeveer negen miljoen Joodse mensen, de meeste in Polen en de Sovjet-Unie. De nazi's hadden een racistisch wereldbeeld, waarin Joden en sommige andere groepen als minderwaardig werden gezien. Uiteindelijk leidde dit tot een massamoord met miljoenen slachtoffers.

A Joden in nazi-Duitsland

Leerdoel

- Je kunt beschrijven hoe de nazi's vóór 1940 Joodse Duitsers uitsloten en vervolgden.

Hitler wilde van Duitsland een sterk en machtig land maken, maar hij vond dat sommige groepen, zoals Joodse mensen, dit ideaal in de weg stonden.

Jodenhaat

Antisemitisme (haat tegen Joden) was in Europa niet nieuw. Joodse mensen hadden vaak in aparte wijken moeten leven en de schuld van rampen of oorlogen gekregen. In de jaren 1930 vormden Joden in Oost-Europa een grote minderheid met een eigen cultuur. In West-Europa vormden ze een kleine minderheid. Daar woonden Joden niet apart en waren de culturele verschillen tussen Joodse en niet-Joodse mensen kleiner. Toch werden ook in West-Europa Joodse mensen vaak als een aparte groep gezien.
Daar maakte Hitler gebruik van. Hij gaf Joodse mensen de schuld van alle problemen in Duitsland.

Rassen

Hitler geloofde in de **rassenleer**. Dat is het idee dat er verschillende mensenrassen zijn en dat het ene ras beter is dan het andere. De Duitsers hoorden volgens Hitler bij het sterkste ras: het arische. Dit ras zou te herkennen zijn aan onder andere blonde haren en blauwe ogen. Het Duitse ras kon volgens Hitler verzwakt worden door andere rassen, bijvoorbeeld door Joden, maar ook door andere bevolkingsgroepen, zoals Roma en Sinti. Ook homoseksuelen en gehandicapten waren volgens Hitler een bedreiging voor het arische ras. In werkelijkheid bestaan er geen verschillende mensenrassen.

Discriminatie en geweld

Direct vanaf 1933 begon de discriminatie van Joodse Duitsers. De nazi's voerden maatregelen in die alleen voor Joden golden. Zij werden bijvoorbeeld ontslagen.

In 1935 voerden de nazi's de **Neurenberger rassenwetten** in:

- Joodse Duitsers werden volgens deze wetten niet meer gezien als volwaardige burgers en raakten dus hun grondrechten kwijt. In de wetten werd daarom precies vastgelegd wanneer iemand 'Joods', 'half-Joods' of 'niet-Joods' was.
- Huwelijken tussen Joodse en niet-Joodse Duitsers werden verboden. Daarmee wilden de nazi's het 'arische ras' beschermen.

Regelmatig ging discriminatie over in geweld. Zo vond op 10 november 1938 een grote, door de nazi's georganiseerde actie plaats. In één nacht werden in heel Duitsland winkels van Joodse eigenaars vernield, Joodse gebedsgebouwen in brand gestoken en Joodse mensen aangevallen. 400 Joodse mensen werden vermoord. De nazi's noemden deze gebeurtenis de **Kristallnacht**. Deze gebeurtenis liet zien dat de Joden niet meer door hun eigen overheid beschermd werden.

Bron 1 Belangrijke religieuze voorwerpen uit een Joodse synagoge worden op 10 november 1938 verbrand op een plein in de Duitse stad Mosbach.

Verwerking

1 Gebruik de begrippenlijst van hoofdstuk 1 en 3.
Geef uitleg bij de volgende begrippen.

– Grondrechten: .....

.....

– SA: .....

.....

2 (t) In de leertekst worden veel voorbeelden gegeven om uit te leggen welke gevolgen het antisemitisme had. Onder het kopje ‘Rassen’ zijn twee woorden onderstreept die passen bij een voorbeeld.
Onderstreep zelf onder het kopje ‘Discriminatie en geweld’ nog twee woorden die passen bij een voorbeeld.

3 **a** Maak de zinnen kloppend.
Hitler geloofde dat de *Duitsers* / *Joden* een ander ras waren dan het arische. In werkelijkheid bestaan er *wel* / *geen* verschillende mensenrassen. Homoseksuelen en gehandicapten waren volgens Hitler *een bedreiging voor* / *geen onderdeel van* het arische ras.

b In 1935 werden huwelijken tussen Joodse Duitsers en niet-Joodse Duitsers verboden. Leg uit dat dit een gevolg was van de rassenleer van Hitler.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

c Gebruik leertekst 2A. Leg uit dat de Neurenberger rassenwetten niet passen bij een rechtsstaat.

.....

.....

.....

.....

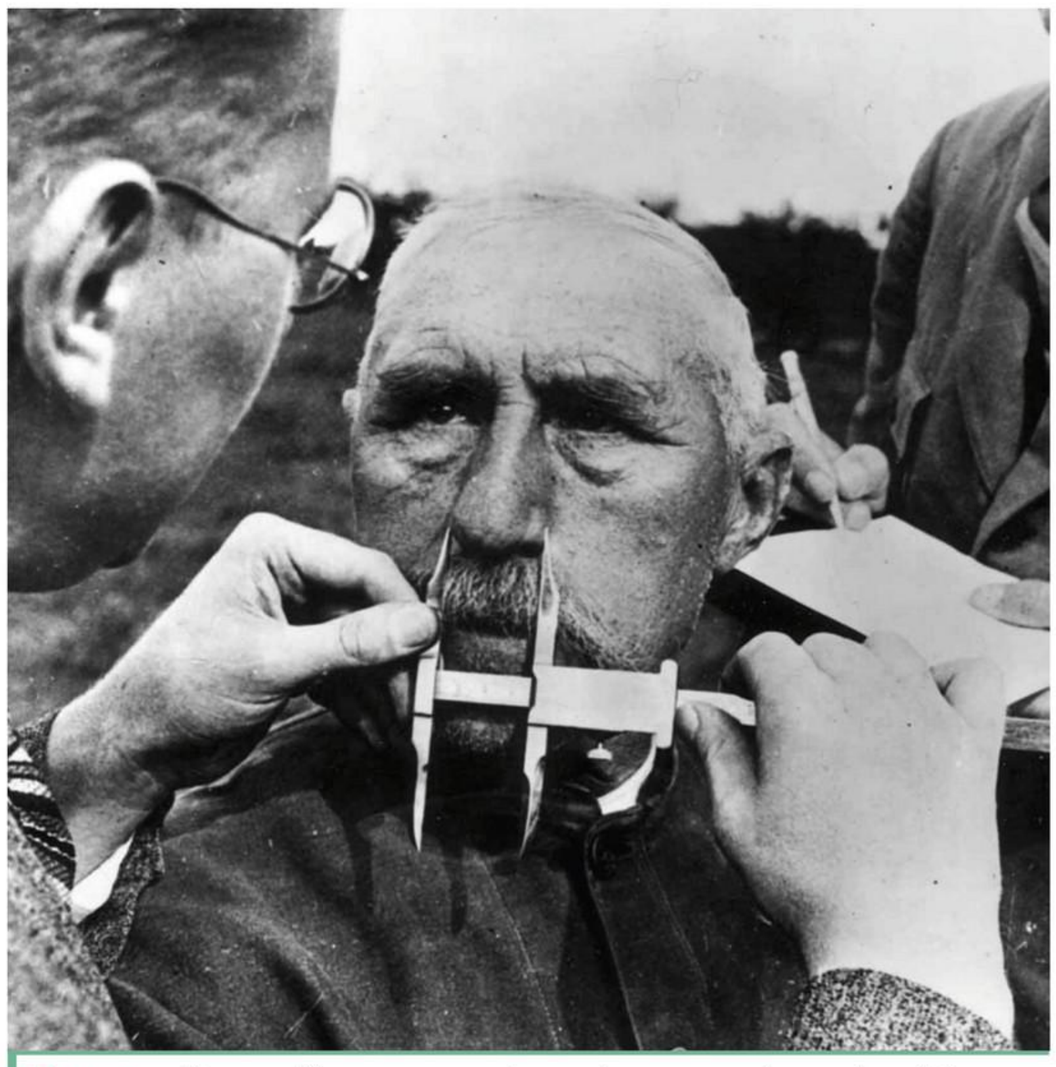
.....

.....

4 Gebruik bron 1 en 2.
Noem voor elke bron het bijpassende begrip.

– Bij bron 1 past het begrip .....

– Bij bron 2 past het begrip .....

Bron 2 De nazi’s gaven wetenschappers de opdracht om te bepalen wat kenmerken waren van het ‘arische ras’. (Foto uit 1940.)

Examenvaardigheid

Begrippen in samenhang

5 Joodse mensen kregen tijdens de Kristallnacht geen hulp van politie of brandweer.
➔ Geef hiervoor een verklaring. Gebruik daarbij de begrippen **rassenwetten** en **grondrechten** in een juiste historische samenhang.
Doe het zo:

Door de invoering van de rassenwetten .....

.....

.....

.....

.....

Leerdoel

- Je kunt beschrijven hoe de Jodenvervolging in Nederland verliep.

Ook Nederland kreeg te maken met het antisemitisme van de nazi's. De discriminatie van Joodse mensen begon direct na het begin van de bezetting in 1940. Al snel werden de maatregelen strenger en vanaf 1942 werden Joodse Nederlanders op grote schaal opgepakt en weggevoerd.

Anti-Joodse maatregelen

In alle bezette landen namen de Duitsers maatregelen om Joodse mensen steeds meer af te scheiden van hun medeburgers. Dit gebeurde ook in Nederland. Joodse ambtenaren werden ontslagen. Joodse kinderen werden van school gestuurd en moesten naar aparte Joodse scholen. Openbare gebouwen, bioscopen, het strand en zwembaden werden verboden voor Joden. Joden mochten ook geen eigen bedrijf meer bezitten. In Amsterdam moesten Joodse mensen verhuizen naar aparte wijken.

De Duitse bezetter zorgde op twee manieren dat Joodse Nederlanders makkelijk herkenbaar waren. Eerst moesten alle Nederlanders een persoonsbewijs bij zich dragen. Daarin stond bij Joodse Nederlanders een grote 'J'. Later moesten alle Joodse Nederlanders die ouder dan 6 jaar waren, een gele davidsster dragen. Deze zespuntige ster is een symbool van het Jodendom.

Deportatie

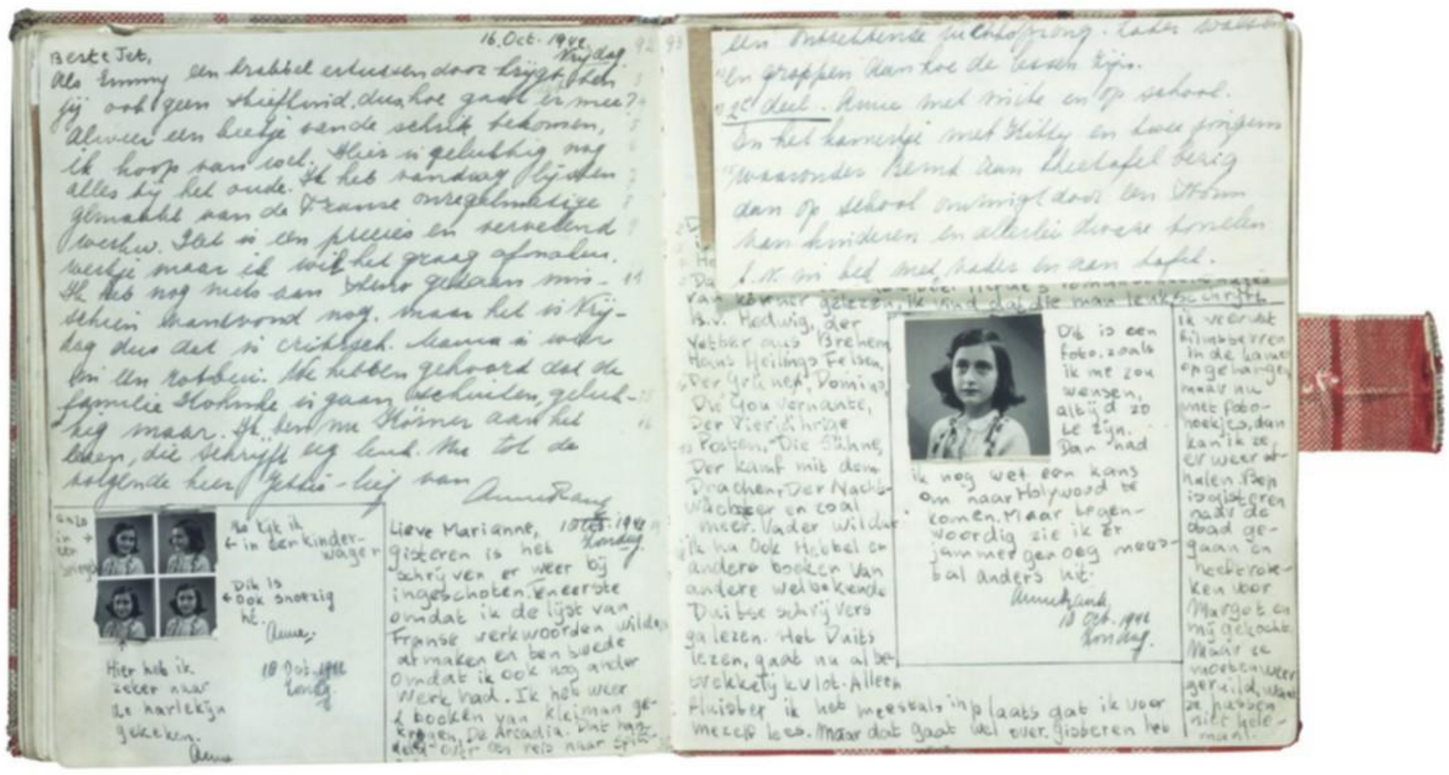
Eind 1942 begon de **deportatie** van de Joodse Nederlanders. Dat betekende dat mensen werden weggevoerd uit hun woonplaats. Joodse mensen werden opgeroepen om zich te melden. Sommigen deden dat, anderen niet. Daarom pakten de Duitsers ook Joodse Nederlanders op bij razzia's. Een **razzia** is een door de overheid georganiseerde jacht om een groep mensen op te pakken. De straten werden afgezet en Joodse mensen werden meegenomen. Wie uit Duitse handen wilde blijven, moest op zoek naar een veilige plek om onder te duiken.

Als Joodse mensen zich hadden gemeld of waren opgepakt, gingen ze eerst naar doorgangskampen, zoals Westerbork in Drenthe. Dat was een kamp waar Joodse mensen tijdelijk werden opgesloten. Het was een tussenstation op weg naar de vernietigingskampen, zoals Sobibor of Auschwitz in Polen. Dat waren kampen waar de nazi's mensen vermoordden.

Dit gebeurde bijvoorbeeld ook met Anne Frank, een Joods meisje. Zij was geboren in Duitsland, maar haar gezin vluchtte in 1933 naar Amsterdam. Tijdens de Duitse bezetting dook zij onder met haar familie om aan de Duitsers te ontsnappen. Ze was toen 13 jaar. Terwijl ze ondergedoken zat, schreef ze een dagboek. Maar haar onderduikadres werd ontdekt en zij werd met haar gezin gedeporteerd. In 1945 stierf Anne in het vernietigingskamp Bergen-Belsen. Haar dagboek werd later wereldberoemd.

Bron 4 Bij deze razzia in Amsterdam in 1941 werden 427 Joden tussen de 20 en 35 jaar gedeporteerd. Slechts één van hen overleefde de oorlog. (Foto uit 1941.)

Bron 3 Stuk uit het dagboek van Anne Frank, met foto's van haarzelf.

Verwerking

6 (t) Geef een omschrijving van de volgende woorden.

– Discrimineren: .....

.....

.....

– Onderduiken: .....

.....

– Deporteren: .....

.....

7 Gebruik bron 4 en leertekst 2B.
Wat was het gevolg van de gebeurtenis in deze bron? Noem het bijbehorende begrip en leg je antwoord uit.

.....

.....

.....

8 In mei 1940 moesten alle Nederlandse ambtenaren een ariërverklaring invullen. Daarmee verklaarden ze dat ze niet-Joods waren. De meeste mensen ondertekenden de verklaring. Een paar mensen weigerden.

a Bedenk waarom sommige mensen de verklaring niet wilden ondertekenen.

.....

.....

.....

.....

.....

b Bedenk waarom de meeste mensen de verklaring wel ondertekenden.

.....

.....

.....

c Gebruik leertekst 2B. Vind je het tekenen van de ariërverklaring een voorbeeld van collaboratie, verzet of aanpassing? Leg je antwoord uit.

.....

.....

.....

9 **a** Maak de zinnen af.

– Westerbork was een ..... kamp.

Dat betekende dat er .....

.....

.....

– Auschwitz was een ..... kamp.

Dat betekende dat er .....

.....

b Al in 1933 werd in Duitsland het concentratiekamp Dachau opgericht. Welke groepen werden in de periode 1933-1939 in het kamp gevangengezet?

- ◯ A Joodse Duitsers en Nederlandse verzetsstrijders.
- ◯ B Joodse Duitsers en politieke tegenstanders van de nazi's.
- ◯ C Russische krijgsgevangenen en Nederlandse verzetsstrijders.
- ◯ D Russische krijgsgevangenen en politieke tegenstanders van de nazi's.

Examenvaardigheid

Oorzaak en gevolg

10 De Duitse bezetting had al vóór 1942 grote gevolgen voor Joodse Nederlanders.
➔ Noem een **sociaal** gevolg en een **economisch** gevolg.
Doe het zo:

Een sociaal gevolg was .....

.....

.....

.....

Een economisch gevolg was .....

.....

.....

.....

De moord op miljoenen

Leerdoel

- Je kunt beschrijven hoe mensen in vernietigingskampen om het leven kwamen.

De discriminatie van Joodse mensen en het geweld tegen Joden mondden uit in een massamoord op miljoenen mensen.

Besluit tot massamoord

In alle landen die door Duitsland bezet waren, werden Joodse mensen gediscrimineerd. Tijdens de Duitse opmars naar het oosten gingen de nazi's een stap verder. Zij wilden het Joodse volk geheel uitmoorden. Speciale legereenheden kregen daarom de opdracht om zoveel mogelijk Joden dood te schieten. Eind 1941 waren zo al ruim één miljoen Joodse mannen, vrouwen en kinderen in Polen en de Sovjet-Unie vermoord.

De vernietigingskampen

Het massaal doodschieten van Joodse mensen ging volgens de nazi's niet snel genoeg. Zij begonnen daarom met de bouw van vernietigingskampen. Vanaf 1942 werden Joodse mensen op fabrieksmatige wijze vergast in deze kampen. Dit systematisch vermoorden van Joodse mensen noemen we de **Holocaust**. Ook Roma en Sinti, gehandicapten en homoseksuelen werden vermoord.

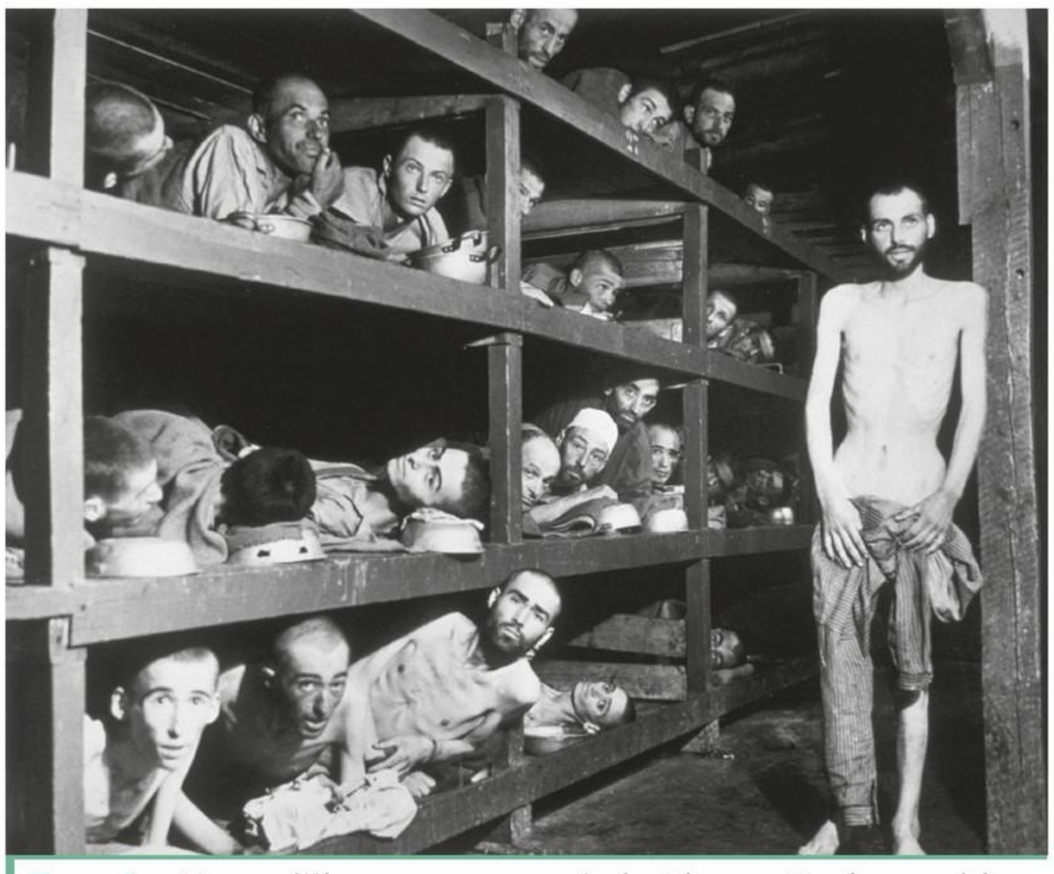
Iedere dag werden duizenden mensen naar de vernietigingskampen vervoerd. Het vervoer ging in veewagens, zonder water, voedsel en wc. Veel van deze mensen wisten niet wat hun te wachten stond. De Duitsers vertelden dat ze in de kampen moesten gaan werken, maar in werkelijkheid werden de meeste mensen direct vermoord. Bij aankomst in de vernietigingskampen werden ouderen, zieken en moeders met kinderen gescheiden van de rest. Kort daarna werden zij met Zyklon B-gas vergast en werden hun lichamen verbrand. De sterkere mannen en vrouwen moesten dwangarbeid doen, zoals lijken verbranden, in mijnen werken of wapens voor de Duitsers maken. Dat gebeurde onder streng toezicht van de SS. Veel dwangarbeiders stierven door honger, ziekten en mishandeling.

De ontdekking

Vanaf 1944 werden de kampen door geallieerde legers bevrijd. Soldaten troffen stapels lijken aan en barakken vol doodzieke gevangenen. De geallieerden hadden niet altijd de middelen om deze mensen te helpen; tienduizenden gevangenen stierven na de bevrijding van de kampen alsnog. In totaal hebben de nazi's ongeveer zes miljoen Joodse mensen vermoord.

Bron 5 Hédi Fried was een jonge Joodse vrouw uit Roemenië. Zij overleefde het vernietigingskamp. Hédi schreef later over wat ze had meegemaakt, bijvoorbeeld toen ze aankwam in het kamp.

Mijn moeder, met mijn zus en mij ieder aan een kant, liep in de stroom vrouwen mee naar een hek van prikkeldraad, waar [een nazi] met een kleine beweging van zijn zweep mijn moeder naar rechts stuurde en mijn zus en mij naar links. In die nacht verloor ik mijn ouders. Ze werden naar het badhuis gejaagd, waar hun werd wijsgemaakt dat ze gingen douchen. Maar in plaats daarvan werd er Zyklon B in de 'doucheruimte' gegooid. Ik heb niet eens afscheid van mijn vader en moeder kunnen nemen, hen zelfs niet een laatste keer kunnen omhelzen.

Bron 6 Mannelijke gevangenen in het kamp Buchenwald, nadat geallieerden het kamp hadden bevrijd. (Foto uit 1945.)

Bron 7 Duitse krijgsgevangenen kijken een documentaire over de Holocaust, als onderdeel van hun straf. (Foto uit 1945.)

Verwerking

11 (t) Leertekst A, B en C gaan over de gevolgen van het antisemitisme van nazi-Duitsland. Vul het schema hierover aan.

Tekst	Gaat over dit gebied:	In de periode
A		
B		
C	Europa	

12 Gebruik ook paragraaf 1.
In de Tweede Wereldoorlog vielen veel meer burgerslachtoffers dan in de Eerste Wereldoorlog. Noem drie oorzaken voor het hoge aantal burgerslachtoffers in de Tweede Wereldoorlog.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

13 Gebruik bron 5.

a Leg uit dat de bron past bij het begrip 'Holocaust'.

.....

.....

.....

.....

b Hédi Fried ging op latere leeftijd vaak op bezoek bij scholen om te vertellen over wat ze had meegemaakt. Ze wilde dat jongeren goed wisten wat er tijdens de Holocaust precies was gebeurd. Waarom zou ze dat belangrijk vinden?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

c De tekst van deze bron komt uit haar boek *Vragen die ik kreeg over de Holocaust*. Welke vraag zou jij Hédi Fried willen stellen?

.....

.....

.....

.....

14 Gebruik bron 7.
Hoe reageren deze Duitse krijgsgevangenen op de documentaire? Vind je dat vreemd of begrijpelijk? Leg je antwoord uit.

.....

.....

.....

.....

.....

Examenvaardigheid

Continuïteit en verandering

15 Vóór de Tweede Wereldoorlog spraken de nazi's openlijk over een oplossing van wat zij het 'Joodse probleem' noemden. Met discriminatie en geweld tegen Joodse mensen wilden zij bereiken dat alle Joden uit het Duitse Rijk zouden emigreren.
➔ Leg uit dat er vanaf het begin van de Tweede Wereldoorlog iets veranderde, maar dat er ook iets hetzelfde bleef.
Doe het zo:

Iets wat hetzelfde bleef, was dat .....

.....

.....

Een verandering was dat .....

.....

.....

Oefen meer in je *Oefenboek*.

Ga naar de *Flitskaarten* en de *Test jezelf*.

§4 Oorlog in Indonesië

BASIS

Indonesië was eeuwenlang een kolonie van Nederland. Al vóór de Tweede Wereldoorlog was er verzet tegen de Nederlandse overheersing. Tijdens de oorlog werd Indonesië bezet door Japan. Toen Japan zich overgaf, riep Indonesië de onafhankelijkheid uit.

A Roep om onafhankelijkheid

Leerdoel

- Je kunt beschrijven hoe in Nederlands-Indië vóór 1940 het verzet tegen Nederland groeide.

Europese landen heersten eeuwen over grote gebieden in Azië. Nederland veroverde een groot gebied in Azië dat Nederlands-Indië ging heten, het huidige Indonesië. Aan het begin van de 20e eeuw kwam daar steeds meer verzet tegen de Nederlandse overheersing.

Groeiend verzet

Nederlands-Indië werd bestuurd door een kleine groep witte Nederlanders. Er was altijd verzet geweest tegen de Nederlandse overheersing. Maar veel Indonesiërs hadden het idee dat Nederland te sterk was om te kunnen verslaan. Bovendien was Nederlands-Indië een groot land met veel onderlinge verschillen. Inheemse bevolkingsgroepen werkten daardoor weinig samen wanneer ze in opstand kwamen. Daardoor kon Nederland het verzet altijd onderdrukken.
Dit veranderde begin 20e eeuw.

- Japan wilde een groot rijk vormen en veroverde gebieden in Azië. Japan versloeg daarbij ook het Russische leger. Bij Indonesiërs ontstond toen het besef dat Europese landen, en dus ook Nederland, niet onverslaanbaar waren.
- Het **nationalisme** kwam op. Dat betekent dat mensen trots waren op hun eigen land, volk en cultuur. Indonesiërs kregen het gevoel dat zij samen één land en één volk vormden. Zij richtten eigen organisaties op. Hierdoor werd het verzet massaler en beter georganiseerd.

Soekarno

Het verzet werd vooral geleid door jonge mensen met veel scholing. Deze jongeren hadden evenveel opleiding gehad als de Nederlandse bestuurders en vonden daarom dat zij inspraak moesten krijgen in het bestuur. Eén van deze jongeren heette Soekarno. Nederland weigerde de Indonesiërs meer inspraak te geven. Daarom besloot Soekarno dat hij niet meer met Nederland wilde samenwerken. In plaats daarvan wilde Soekarno de **dekolonisatie** van Indonesië bereiken. Dekolonisatie betekent dat koloniën onafhankelijk worden van Europese landen. Soekarno wilde dus dat Indonesië een zelfstandig land werd. Alleen zo zou volgens hem een rechtvaardige samenleving kunnen ontstaan.
Soekarno richtte zijn eigen politieke partij op. Met vlammende toespraken wist hij een groot deel van het volk achter zich te krijgen. Het Nederlandse bestuur voelde zich bedreigd door het succes van Soekarno. Hij werd daarom gevangengezet en zijn politieke partij werd verboden.

Bron 1 Soekarno (in het witte pak) houdt een toespraak. (Foto uit 1949.)

Verwerking

1 **a** Wat is nationalisme?

.....

.....

b (t) Onder beide kopjes in de leertekst wordt een verandering besproken. Vul de zinnen hierover aan.

– Onder het kopje ‘Groeiend verzet’ staat dat

Indonesiërs eerst .....,

maar dat later .....

.....

– Onder het kopje ‘Soekarno’ staat dat jongeren

zoals Soekarno eerst .....,

maar dat Soekarno later .....

.....

.....

2 Gebruik bron 3.

a Maak de zinnen kloppend.

– Met ‘de witte man’ bedoelt Soekarno *de Indonesische nationalisten* / *de Nederlandse bestuurders*.

– Met ‘oorspronkelijke bewoners’ bedoelt Soekarno *de Indonesiërs* / *de Nederlanders*.

b De bron geeft een verklaring waarom Soekarno weigerde om samen te werken met het Nederlandse bestuur. Leg dit uit.

.....

.....

.....

.....

.....

3 Gebruik bron 2.

a Welke gebeurtenis past bij de groene pijl richting Pearl Harbor?

.....

.....

b Noem vier westerse landen die koloniën hadden in Azië.

.....

.....

Examenvaardigheid

Kaarten

4 *Gebruik bron 2.*

➔ Leg uit dat Japan tussen 1941 en 1945 profiteerde van de situatie in West-Europa.

Doe dit door:

– eerst, **zonder kaart**, uit te leggen wat er tussen 1941 en 1945 aan de hand was in West-Europa

– en dan, **met behulp van de kaart**, uit te leggen hoe Japan daarvan kon profiteren.

.....

.....

.....

.....

.....

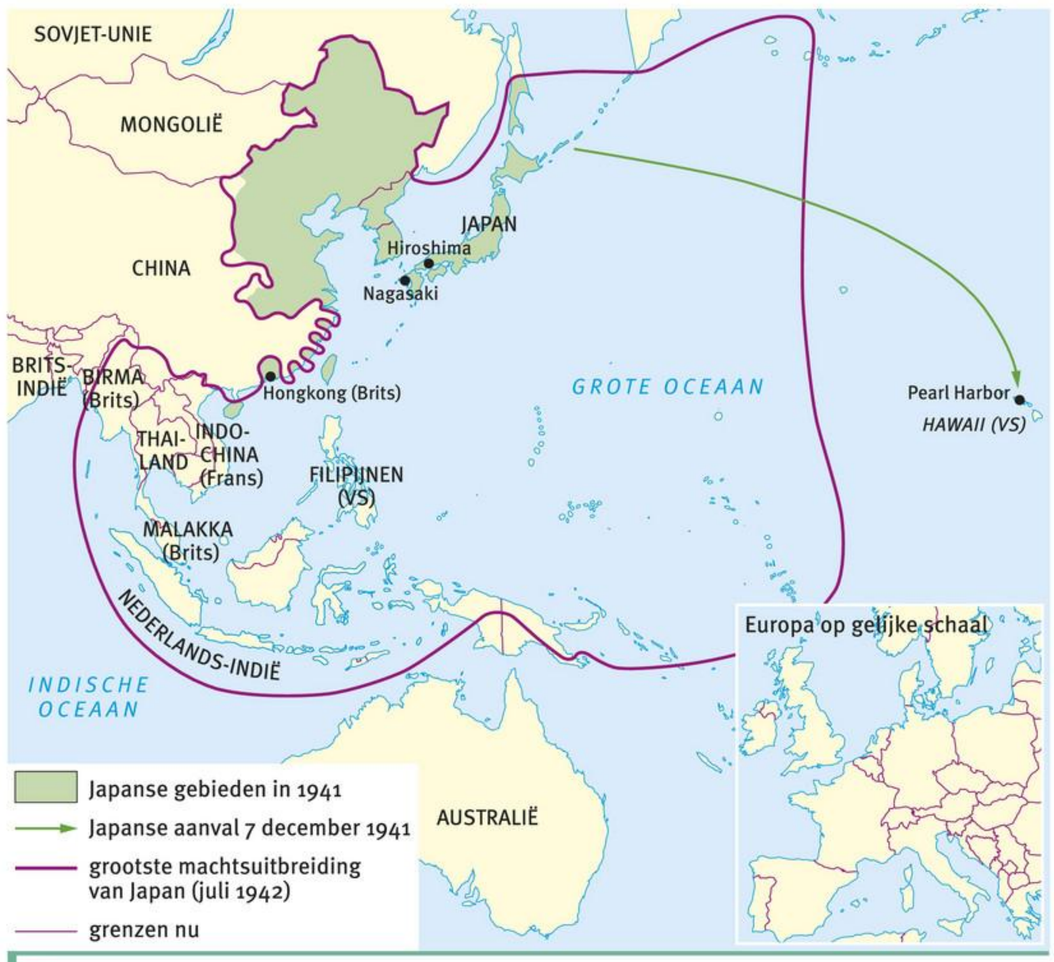
.....

.....

.....

Bron 3 Uit een artikel dat Soekarno schreef in de jaren 1920.

De witte man heeft zichzelf helemaal geïsoleerd in ons land. Hij heeft een muur gebouwd tussen zichzelf en iedereen die niet wit is. En hij weigert iedere toenadering door ons. Hij heeft voor zichzelf een leven opgebouwd waarin hij geen enkel contact heeft met de oorspronkelijke bewoners.

Bron 2 Zuidoost-Azië tijdens de Tweede Wereldoorlog.

Leerdoel

- Je kunt beschrijven wat er met Nederlands-Indië gebeurde tijdens de Japanse bezetting.

Japan veroverde steeds meer gebied in Azië. Van 1942 tot 1945 werd ook Nederlands-Indië bezet door Japan. Dat had gevolgen voor Nederlanders en Indonesiërs.

Nederland verslagen

In 1942 begon Japan een grote aanval op Nederlands-Indië. Het Japanse leger was beter getraind en had betere wapens dan het Nederlandse leger. Na enkele maanden moest het Nederlandse leger zich overgeven. Daarmee begon de **Japanse bezetting**: van maart 1942 tot augustus 1945 had Japan de macht in Nederlands-Indië.

De Japanners sloten Nederlandse burgers en mensen van Europees-Indonesische afkomst op in gevangenkampen, waar zij onder slechte omstandigheden leefden. Soekarno en andere nationalisten werden juist bevrijd uit de gevangenis, zodat ze konden helpen bij het bestuur.

De Indonesiërs

Tijdens de Japanse bezetting groeide het nationalisme onder de Indonesiërs sterk. Dat kwam zo:

- De Indonesiërs zagen hoe makkelijk Japan de Nederlanders had verslagen: opeens hadden de witte bezetters niets meer te zeggen.
- Japan verspreidde veel propaganda waarin het westerse kolonialisme werd zwartgemaakt.

Veel Indonesiërs hoopten dat het leven onder de Japanse bezetting beter zou zijn dan onder de Nederlandse bezetting. Ze verwachtten dat Japan Indonesië zelfstandigheid zou geven. Sommige nationalisten, zoals Soekarno, werkten daarom met de Japanners samen.

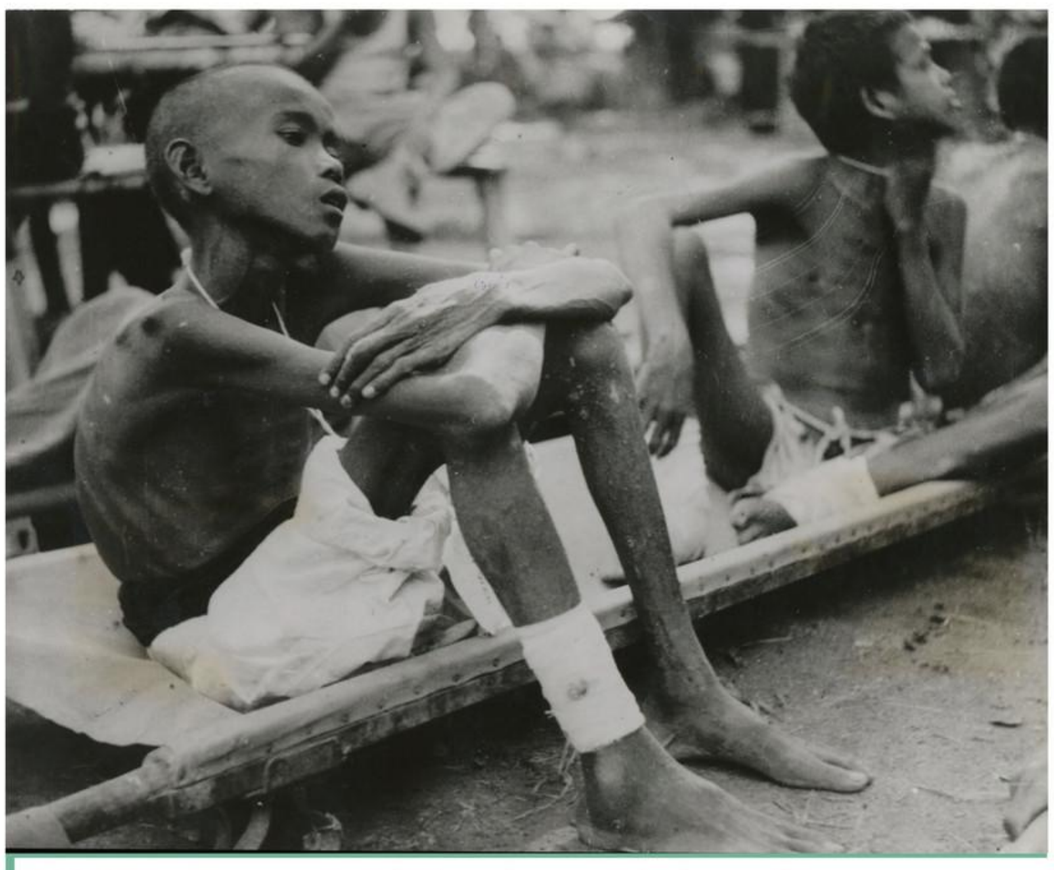
Maar de Japanners wilden dat Indonesië bij hun grote Japanse Rijk zou horen. Zij hadden Indonesië bovendien hard nodig om de oorlog vol te kunnen houden. Grondstoffen werden uit het land geroofd en veel mensen moesten dwangarbeid verrichten voor Japan. Duizenden Nederlanders en honderdduizenden Indonesiërs kwamen daarbij om. Het Indonesische volk werd nog steeds onderdrukt.

Japanse overgave

In augustus 1945 gooiden de Verenigde Staten twee atoombommen op de Japanse steden Hiroshima en Nagasaki. Japan gaf zich over. De Japanse soldaten waren niet meer de baas in Indonesië, maar er was ook nog geen nieuw Nederlands bestuur.

Voor Soekarno was dat hét moment om Indonesië onafhankelijk te verklaren. Hij riep, samen met andere nationalisten, op 17 augustus 1945 de **Republiek Indonesië** uit.

Nederland wilde Indonesië als kolonie niet kwijtraken. De Nederlandse regering geloofde dat de meeste Indonesiërs nog bij Nederland wilden horen. Ze was bovendien bang dat Nederland de inkomsten uit Indonesië niet kon missen. Nederland accepteerde de onafhankelijkheid daarom niet.

Bron 4 Een Indonesische dwangarbeider die tewerkgesteld was door Japan. (Foto uit 1944.)

Bron 5 Een 16-jarige Nederlander maakte in oktober 1945 deze tekening van een groep Indonesische nationalisten. ‘Merdekah’ betekent: vrijheid.

Verwerking

5 Zet de volgende gebeurtenissen in de juiste volgorde, van vroeger naar later.

A De VS gooien atoombommen op Japan.
B Japan bezet Indonesië.
C Japan haalt dwangarbeiders uit Indonesië.
D Soekarno roept de onafhankelijkheid uit.

.....

6 **a** Leg uit waarom Japan Soekarno uit de gevangenis bevrijdde.

.....

.....

.....

b Soekarno weigerde met de Nederlandse regering samen te werken. Noem een politieke reden waarom Soekarno wél met de Japanse regering wilde samenwerken.

.....

.....

.....

7 **a** Leg uit hoe tijdens de Japanse bezetting het nationalisme bij Indonesiërs groeide. Maak hiervoor de zin af.

Tijdens de Japanse bezetting .....

.....

.....

.....

.....

.....

Dit zorgde bij Indonesiërs voor een gevoel van

trots voor hun eigen volk en cultuur.

b Japan verbood ook veel nationalistische activiteiten. Bedenk daarvoor een reden.

.....

.....

.....

.....

.....

Examenvaardigheid

Propaganda

8 *Gebruik bron 6.*

➔ Wat wilde Japan bereiken door deze boodschap op deze plek te hangen?

◯ A Dat Indonesiërs Japan zouden steunen bij het stichten van een groot rijk.
◯ B Dat Indonesiërs zich onafhankelijk zouden verklaren van Nederland.
◯ C Dat Japanners geïnformeerd zouden worden over het verloop van de oorlog.
◯ D Dat Japanners zich zouden aanmelden voor het Japanse leger.

Bron 6 Japan heeft in een Indonesische stad een grote poster opgehangen. De poster toont een kaart met een groot Aziatisch rijk. Eronder staat in het Indonesisch: 'Japan is de leider van Azië.' (Foto uit 1942.)

Oefen meer in je *Oefenboek*.

Leerdoel
- Je kunt uitleggen hoe de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog verliep.

Nederland werd, net als Indonesië, in 1945 bevrijd. De Nederlanders regering hoorde wel over de onafhankelijkheidsverklaring van Soekarno, maar accepteerde de onafhankelijkheid van Indonesië niet.

Oorlog

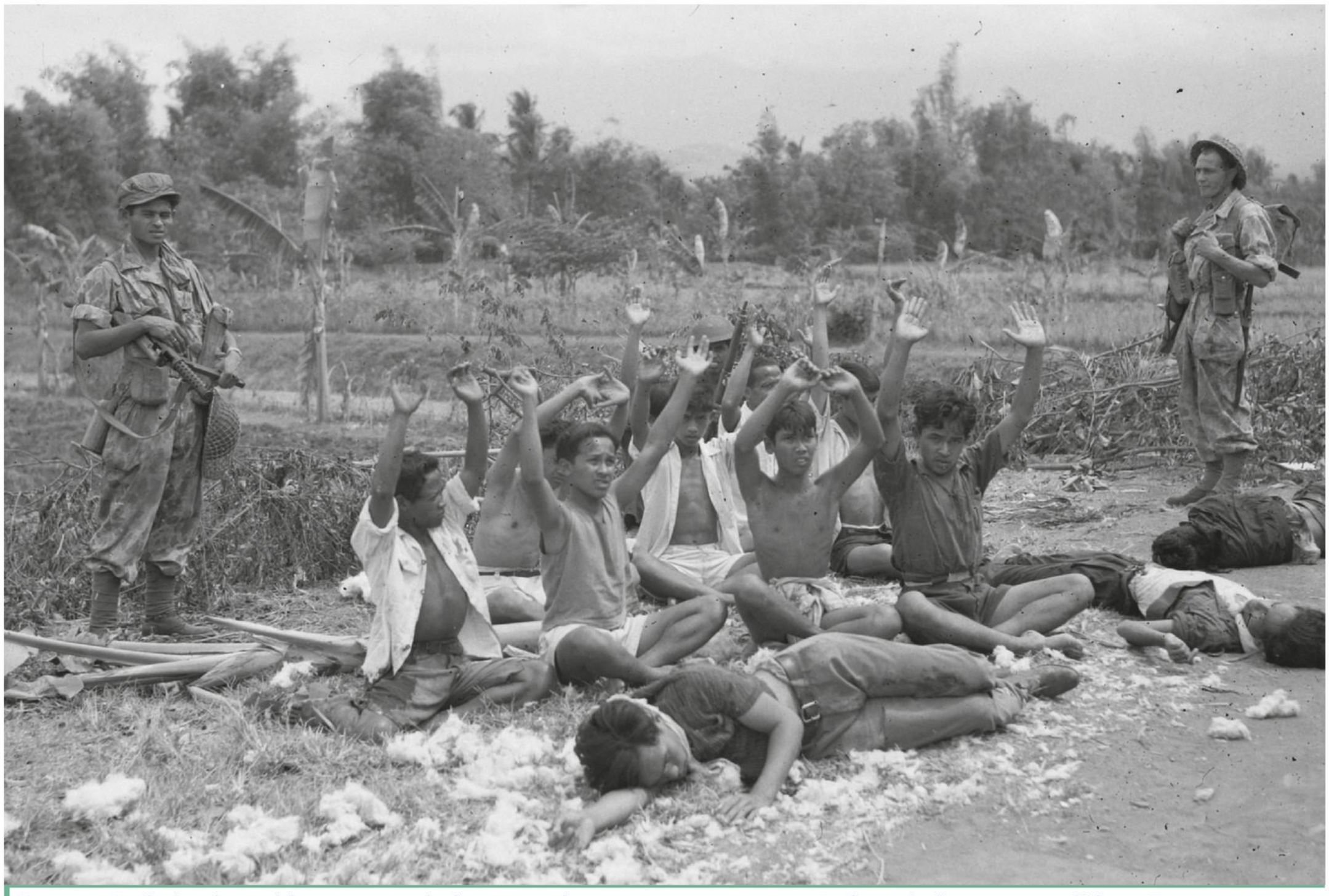
Om de gebieden in Indonesië weer onder controle te krijgen, stuurde Nederland in 1945 soldaten naar Nederlands-Indië. Zo begon een oorlog die tot 1949 zou duren. Tijdens deze oorlog voerde Nederland in 1947 en 1948 ook twee grootschalige militaire acties uit, waarbij nog veel meer soldaten werden ingezet. Nederland noemde ze **politionele acties**.

Het Nederlandse leger slaagde er niet in om heel Indonesië onder controle te krijgen. Nederlandse militairen gingen daardoor steeds vaker over op het plegen van oorlogsmisdaden, zoals het vermoorden van burgers en het platbranden van dorpen. Tijdens de oorlog zijn aan Nederlandse zijde ongeveer 5.000 mensen gesneuveld, aan Indonesische zijde naar schatting minstens 160.000 mensen.

Druk van buitenaf

Nederland kreeg veel kritiek op zijn optreden in Indonesië. Daarvoor waren verschillende redenen:
- De Verenigde Naties (VN) wilden een vreedzame oplossing voor het conflict. In deze internationale organisatie werken bijna alle landen van de wereld samen. De VN streven naar vrede en het beschermen van de basisrechten van mensen. Zij vonden dat Nederland moest zorgen voor democratie en grondrechten voor Indonesiërs.
- De Verenigde Staten vonden vrijheid belangrijk en steunden daarom vaak koloniën die zelfstandig wilden worden. De Amerikanen dreigden hun economische hulp aan Nederland stop te zetten als de Nederlanders doorgingen met de oorlog in Indonesië. Nederland had deze hulp hard nodig om de schade van de Tweede Wereldoorlog te herstellen.

Onder druk van de VN en de Verenigde Staten droeg Nederland in 1949 de **soevereiniteit** over. Soevereiniteit is het recht van een staat om zichzelf te besturen, zonder bemoeienis van andere landen. Indonesië was vanaf toen officieel een onafhankelijk land, met Soekarno als leider.

Bron 7 Nederlandse soldaten met gedode, gewonde en gevangengenomen Indonesische verzetsstrijders. Foto van een Nederlandse legerfotograaf. Deze foto mocht in Nederland niet gepubliceerd worden. (Foto uit 1947.)

Verwerking

9 Gebruik leertekst 4B en 4C.
Geef bij alle gebeurtenissen hieronder het juiste jaartal. Soms moet je voor het examen ook de maand en dag kennen: die staan er in deze lijst al bij.

– Japan bezet Nederlands-Indië: .....

– De VS gooien atoombommen op Japan:

augustus .....

– Soekarno roept de onafhankelijkheid uit:

17 augustus .....

– Nederland houdt twee politionele acties:

..... en .....

– Overdracht van de soevereiniteit: .....

10 Je gaat oefenen met het formuleren van antwoorden.

a (t) De VN hadden in de periode 1945-1949 veel kritiek op Nederland. Leg uit dat dat past bij hun taak. Een deel van het antwoord is gegeven.

De VN hadden als taak om .....

.....

Daarom vonden ze dat .....

.....

.....

.....

b (t) Ook de VS hadden in diezelfde periode veel kritiek op Nederland. Leg uit dat dat past bij hun idealen. Formuleer nu zelf het hele antwoord.

.....

.....

.....

.....

11 Gebruik bron 8.

a Welk begrip uit de leertekst past bij de bron? Leg je antwoord uit.

.....

.....

.....

.....

.....

b De soldaat in de bron vergelijkt de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog met de Tweede Wereldoorlog. Welk oordeel geeft hij daarbij?

.....

.....

.....

.....

Bron 8 Een Nederlandse soldaat die vocht in Indonesië, schreef op 29 december 1948 in een brief naar huis:

> Ik heb genoeg voorbeelden om te beweren dat wij net zo erg zijn als de moffen*. Omdat zelfs de mof bij de opmars van 1940 niet die schurkenstreken uithaalde die nu uitgehaald worden. [...] Er is haast geen jongen te vinden die bezwaar maakt tegen het neerschieten van de krijgsgevangenen of zelfs [van] burgers die in de weg lopen.
>
> * Scheldwoord voor de Duitsers tijdens de Tweede Wereldoorlog.

Examenvaardigheid

Onderzoek doen

12 *Gebruik bron 7 en 8.*
Stel, je onderzoekt welke informatie de Nederlandse regering aan Nederlanders gaf over de oorlog in Indonesië.
➔ Leg uit dat bron 7 **bruikbaar** is voor je onderzoek.
➔ Leg uit dat bron 8 **niet bruikbaar** is voor je onderzoek.
Doe het zo:

Bron 7 is bruikbaar, want .....

.....

.....

.....

Bron 8 is niet bruikbaar, want .....

.....

.....

.....

Ga naar de *Flitskaarten* en de *Test jezelf*.

Afsluiting

Samenvatten

Deze samenvatting gaat over paragraaf 1 t/m 3.

	Wereld	Nederland
Vóór 1939	In 1933 komt ..... aan de macht in Duitsland. Vanaf dat moment begint de discriminatie van ..... Dat wordt bijvoorbeeld duidelijk bij: • 1935: ..... Die houden in dat .... • 1938: ..... Dat houdt in dat .... Hitler sluit een bondgenootschap met ..... en ..... Dit bondgenootschap heet de ..... Frankrijk en Groot-Brittannië voeren een ..... politiek.	
1939	Hitler sluit een niet-aanvalsverdrag met ....., de leider van de ..... Hitler valt ..... binnen en daardoor begint de Tweede Wereldoorlog. De Duitse opmars heet ook wel de ....., want	Nederland wil ..... blijven.
1940	Hitler verovert landen in West-Europa. Hij valt Groot-Brittannië aan tijdens de ..... Die loopt zo af:	Duitsland bezet Nederland. Er komt gelijk ..... Joodse mensen worden gediscrimineerd. Bijvoorbeeld: ....
1941	Hitler begint Operatie ..... Dat is .... Japan valt ..... aan, want .... Het gevolg is dat de VS zich aansluiten bij de	De ..... staking breekt uit. Dat houdt in dat ....

	Wereld	Nederland
1942-1943	De slag om ..... begint. Die loopt zo af: .... Nazi's beginnen met het systematisch vermoorden van Joodse mensen. Dat heet de	
1944	6 juni 1944 heet ook wel ..... . Het is	Tijdens Operatie ..... in 19..... trekken geallieerden Nederland binnen. Dit loopt zo af: .... De ..... staking heeft als gevolg: ....
1945	Duitsland geeft zich over. Hitler ..... Japan geeft zich over nadat	Anne Frank .... Nederland wordt bevrijd op ..... 1945.

Deze samenvatting gaat over paragraaf 4.

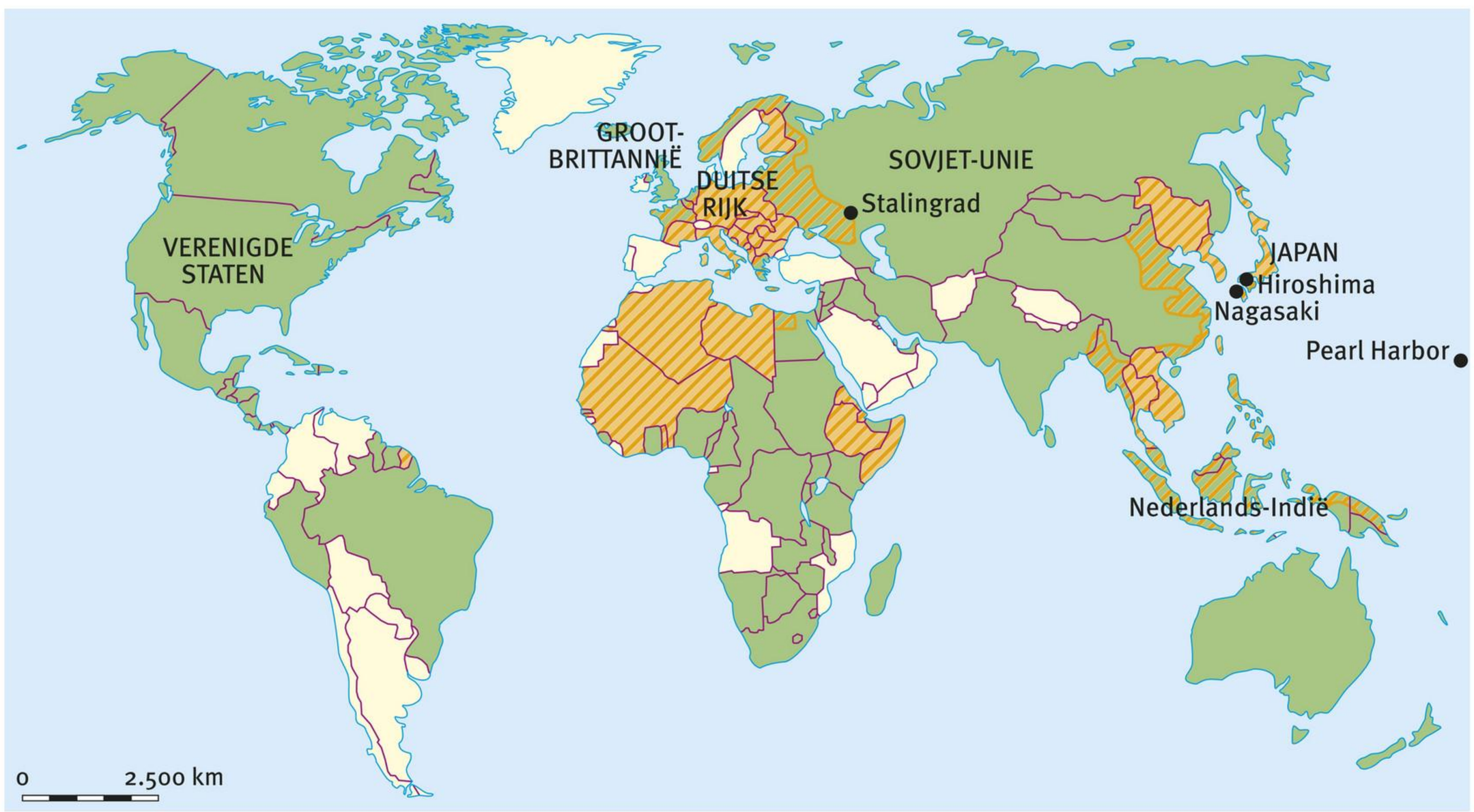
	Indonesië
Vóór 1942	Indonesië is een kolonie van ..... . Een belangrijke nationalistische leider in Indonesië is ..... . Hij wil ..... .
1942-1945	Indonesië wordt bezet door ..... . Dit gebeurt met Nederlanders: ..... Dit gebeurt met Indonesiërs: ..... Indonesiërs hopen dat Japan ..... , maar ....
1945	Japan geeft zich over nadat ..... Soekarno roept de ..... uit.
1945-1949	In 1945 begint Nederland in Indonesië een oorlog met als doel .... Tijdens de oorlog voert Nederland twee ..... acties uit. Nederland krijgt veel kritiek van de ..... en de ..... . In 1949 draagt Nederland de ..... over aan Indonesië.

Overzicht van de stof

Kaarten

Bron 1 Europa in 1942. Het Duitse Rijk was toen op zijn grootst.

Bron 2 De wereld in 1942.

Personen

Winston Churchill
Minister-president van Groot-Brittannië tijdens de Tweede Wereldoorlog.

Churchill werd in 1940 minister-president van Groot-Brittannië. Het land was toen in oorlog en had de appeasementpolitiek beëindigd. Op die politiek had Churchill veel kritiek gehad. Hij hield van krachtig militair optreden, bijvoorbeeld tijdens bombardementen op Duitsland. Churchill was (en is) erg populair bij de Britse bevolking.

Anne Frank
Joods meisje dat in 1945 omkwam in een vernietigingskamp. Haar dagboek werd wereldberoemd.

Anne Frank vluchtte in 1933 met haar familie uit Duitsland en ging in Amsterdam wonen. Na de Duitse bezetting van Nederland dook het gezin onder. Terwijl zij ondergedoken zat, schreef Anne een dagboek. In 1944 werd hun onderduikadres verraden en werd het hele gezin gedeporteerd. Anne stierf in 1945 in Bergen-Belsen.

Franklin D. Roosevelt
President van de Verenigde Staten tijdens de Tweede Wereldoorlog.

Roosevelt was president van 1933 tot zijn dood in 1945. Hij kwam aan de macht tijdens de economische crisis. Zijn presidentschap viel samen met de opkomst van Hitler en de Tweede Wereldoorlog. Na de aanval op Pearl Harbor ondertekende hij de Amerikaanse oorlogsverklaring tegen Japan en Duitsland.

Soekarno
Indonesisch politicus die tot 1949 streed voor onafhankelijkheid. Hij was de eerste president van de Republiek Indonesië.

Soekarno (of: Sukarno) werd geboren in 1901. Hij studeerde aan de Technische Hogeschool in Bandung op Java. Vanwege zijn politieke activiteiten werd hij gevangengezet door de Nederlanders. In 1945 riep hij de Republiek Indonesië uit. Nederland erkende hem als president in 1949.

Koningin Wilhelmina
Koningin van 1890 tot 1948. Zij was koningin van Nederland tijdens de Tweede Wereldoorlog. Tijdens de Duitse bezetting woonde en werkte ze in Londen.

Wilhelmina was 10 jaar toen haar vader stierf. Tot haar 18e verjaardag was haar moeder Emma regentes. Haar moeder, man en schoonzoon waren Duits. Tijdens de Tweede Wereldoorlog was zij anti-Duits. Vanuit Groot-Brittannië sprak ze via Radio Oranje de Nederlanders moed in.

Adolf Hitler
Dictator (Führer) van nazi-Duitsland. Hij begon de Tweede Wereldoorlog en gaf opdracht tot de Holocaust.

Zie ook de afsluiting van hoofdstuk 3.

Jozef Stalin
Dictator van de communistische Sovjet-Unie. Hij leidde de SU tijdens de Tweede Wereldoorlog.

Zie ook de afsluiting van hoofdstuk 3.

Controleer jezelf

§1 De wereld in oorlog

- Ik kan beschrijven hoe de Tweede Wereldoorlog begon en hoe de Duitse Blitzkrieg verliep.
- Ik kan uitleggen waarom de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten zich bij de geallieerden aansloten.
- Ik kan uitleggen hoe Italië, Duitsland en Japan werden verslagen.

§2 Nederland in de Tweede Wereldoorlog

- Ik kan beschrijven hoe Nederland bezet werd en welke veranderingen Duitsland doorvoerde in het Nederlandse bestuur.
- Ik kan voorbeelden geven en voorbeelden herkennen van collaboratie, verzet en aanpassing.
- Ik kan beschrijven hoe de laatste oorlogsjaren in Nederland verliepen.

§3 De Holocaust

- Ik kan beschrijven hoe de nazi's vóór 1940 Joodse Duitsers uitsloten en vervolgden.
- Ik kan beschrijven hoe de Jodenvervolging in Nederland verliep.
- Ik kan beschrijven hoe mensen in vernietigingskampen om het leven kwamen.

§4 Oorlog in Indonesië

- Ik kan beschrijven hoe in Nederlands-Indië vóór 1940 het verzet tegen Nederland groeide.
- Ik kan beschrijven wat er met Nederlands-Indië gebeurde tijdens de Japanse bezetting.
- Ik kan uitleggen hoe de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog verliep.

Jaartallen

1939	Duitsland valt Polen binnen: begin Tweede Wereldoorlog
10 mei 1940	Duitsland valt Nederland binnen
1941	Februaristaking
	Aanval op Pearl Harbor
	Operatie Barbarossa: Duitsland valt de SU binnen
	VS en SU sluiten zich aan bij de geallieerden
1942	Japanse bezetting Nederlands-Indië
1942-1943	Slag om Stalingrad
6 juni 1944	D-Day
1944	Spoorwegstaking
	Operatie Market Garden en Slag om Arnhem
5 mei 1945	Heel Nederland is bevrijd
mei 1945	Duitsland geeft zich over
augustus 1945	Atoomaanval op Japan, Japan geeft zich over
15 augustus 1945	Indonesië is bevrijd van Japan
17 augustus 1945	Soekarno roept de onafhankelijke Republiek Indonesië uit
1947 en 1948	Politionele acties
1949	Soevereiniteitsoverdracht Indonesië

Begrippen

§1 De wereld in oorlog

asmogendheden
Het bondgenootschap van Duitsland, Italië en Japan tijdens de Tweede Wereldoorlog.

Blitzkrieg
Duits voor: bliksemoorlog. De snelle Duitse opmars tijdens de Tweede Wereldoorlog.

Slag om Engeland
Een felle luchtoorlog tussen Duitsland en Groot-Brittannië.

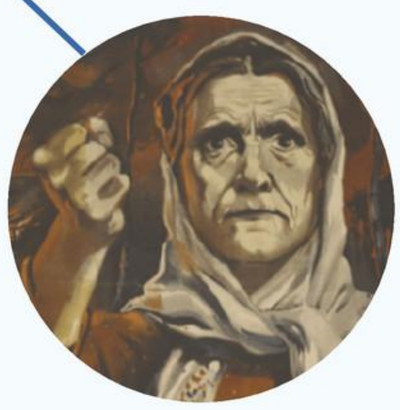
Operatie Barbarossa
Het Duitse plan om het westelijke deel van de Sovjet-Unie in te nemen.

Tijdbalk

1939 Duitse aanval op Polen
1940 Duitse aanval op Nederland
1941 Operatie Barbarossa aanval Pearl Harbor
1942 Japanse bezetting Indonesië
1943 SU wint Slag bij Stalingrad

1939

geallieerden (tijdens de Tweede Wereldoorlog)
Het bondgenootschap dat vocht tegen de asmogendheden. Belangrijke geallieerde landen waren Groot-Brittannië, de Sovjet-Unie (vanaf 1941) en de Verenigde Staten (vanaf 1941).

Slag om Stalingrad
Een veldslag bij de Russische stad Stalingrad in 1942-1943, waarbij de Duitsers een zware nederlaag leden tegen het Russische leger.

Pearl Harbor
Een Amerikaanse marinebasis op Hawaii, die in 1941 werd aangevallen door Japan.

D-day
De grote invasie in Normandië (Frankrijk) op 6 juni 1944 door de geallieerden.

tweefrontenoorlog
Een oorlog waarbij een land op twee fronten tegelijk moet vechten.

§2 Nederland in de Tweede Wereldoorlog

Duitse bezetting
De periode van 10 mei 1940 tot 5 mei 1945, toen Duitsland de macht had in Nederland.

capitulatie
Het leger legt de wapens neer en geeft zich over.

regering in ballingschap
Een regering die zegt de wettelijke macht te hebben in een land, maar die deze macht niet kan uitoefenen.

gelijkschakeling
Het onder directe controle van de nazi's brengen van alle organisaties en alle media.

rechtsstaat
Staat waarin de burgers beschermd zijn tegen onrechtmatig optreden van de overheid en van andere burgers.

collaboratie
Samenwerken met de bezetter.

verzet
De bezetter tegenwerken.

persoonsbewijs
Een identiteitsbewijs.

Februaristaking
Een grote staking in Amsterdam in 1941 tegen anti-Joodse maatregelen van de bezetter.

distributiestelsel
Een stelsel waarin je alleen producten kunt kopen met bonkaarten.

Operatie Market Garden
Een plan om via Nederland Duitsland binnen te vallen. De geallieerden moesten in korte tijd de bruggen over de grote rivieren innemen.

Slag om Arnhem
De poging van de geallieerden in 1944 om de brug over de Rijn in Arnhem te veroveren op de Duitsers. De geallieerden verloren de slag.

Spoorwegstaking
Een staking door het Nederlandse treinpersoneel in 1944. Met deze staking wilde de Nederlandse regering het Duitse leger verzwakken.

Hongerwinter
De strenge winter van 1944-1945, waarin er hongersnood was in West- en Noord-Nederland.

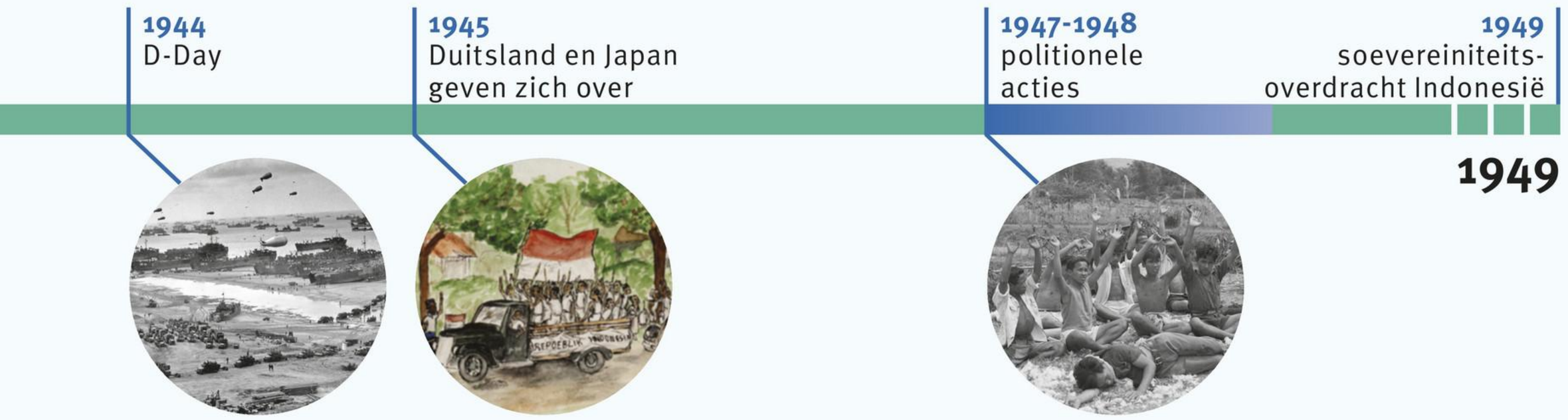
§3 De Holocaust

antisemitisme
Haat tegen Joden.

rassenleer
Het idee bij de nazi's dat er verschillende mensenrassen zijn en dat het ene ras beter is dan het andere.

Neurenberger rassenwetten
Wetten die vanaf 1935 in nazi-Duitsland golden. Joodse Duitsers werden volgens deze wetten niet meer gezien als volwaardige burgers.

Kristallnacht
Door de nazi's georganiseerde actie op 10 november 1938 waarbij Joodse mensen werden aangevallen en Joods bezit werd vernield.

deportatie
Het wegvoeren van mensen uit hun woonplaats.

razzia
Een door de overheid georganiseerde jacht om een groep mensen op te pakken.

Holocaust
Het systematisch vermoorden van Joodse mensen tijdens de Tweede Wereldoorlog.

§4 Oorlog in Indonesië

nationalisme
Gevoel van trots voor je eigen land, volk en cultuur.

dekolonisatie
Koloniën worden onafhankelijk van Europese landen.

Japanse bezetting
De periode van maart 1942 tot augustus 1945, toen Japan de macht had in Nederlands-Indië.

Republiek Indonesië
De naam die Soekarno gaf aan Indonesië toen hij op 17 augustus 1945 de onafhankelijkheid uitriep.

politionele acties
Twee grootschalige Nederlandse militaire acties in 1947 en 1948, waarbij extra soldaten werden ingezet.

soevereiniteit
Het recht van een staat om zichzelf te besturen, zonder bemoeienis van andere staten.

Ga naar de *Flitskaarten*, de *Test jezelf* en de *oefentoets*.

Aantekeningen

5 De wereld na 1945

Oriëntatie

Bron 1 Oost-Duitsers steken in 1989 de grens naar Oostenrijk over.

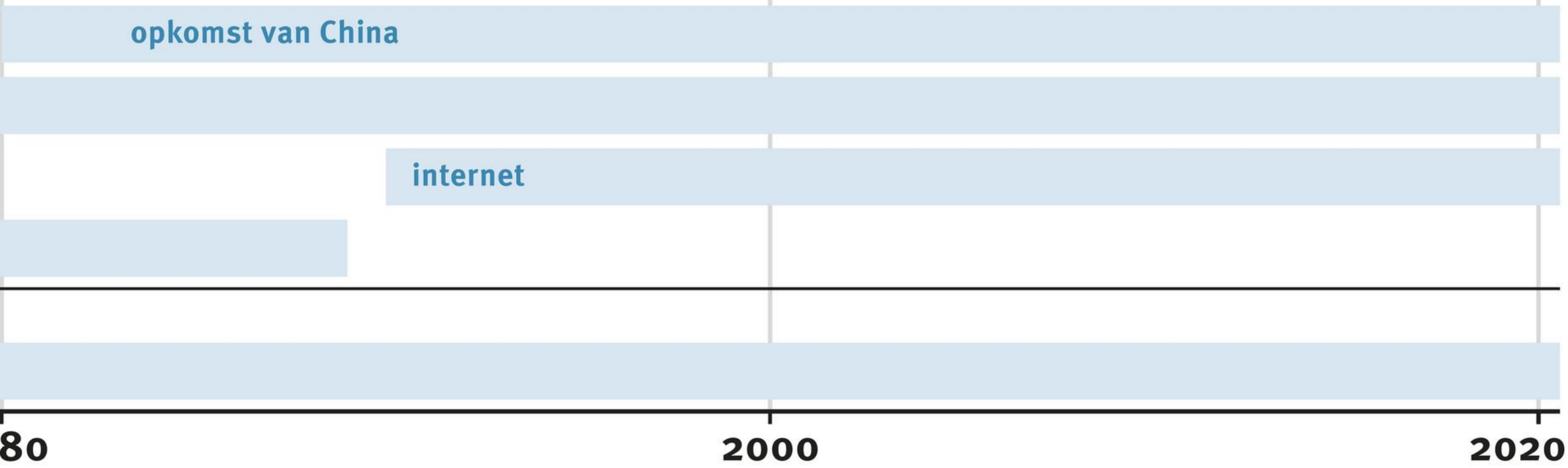
In 1989 was Europa al bijna 45 jaar in tweeën verdeeld. Al die tijd was de grens tussen West-Europa en Oost-Europa gesloten. Dat kwam door de Koude Oorlog. Het democratische Westen en het onvrije en communistische Oosten waren toen vijanden.

In 1989 protesteerden burgers uit West- en Oost-Europa tegen deze situatie met een gezamenlijke picknick op de grens tussen Oostenrijk en Hongarije. Een grenspost tussen het democratische Oostenrijk en het communistische Hongarije ging toen heel even open. Direct vluchtten honderden Oost-Duitsers naar het welvarende Westen. Kort daarna ging de grens tussen Oost- en West-Europa open en werden de communistische landen democratieën. Dit was een van de belangrijke veranderingen in de internationale politiek na 1945.

De vraag van dit hoofdstuk is:

Hoe veranderde de wereld na 1945?

Ga naar de *Ontdekkingsplaat*.

Opdrachten

1 Gebruik bron 1 en de oriëntatietekst.

a (t) Dit hoofdstuk gaat voor een belangrijk deel over 'internationale politiek'. Wat past daar **niet** bij?

- ◯ A De import en export tussen landen.
- ◯ B Een land wordt onafhankelijk.
- ◯ C Landen maken afspraken met elkaar.
- ◯ D Landen voeren oorlogen met elkaar.

b (t) Vat in één zin samen over welke belangrijke verandering in Europa de oriëntatietekst gaat.

Vóór 1989 ..... , maar na 1989 .....

.....

c Kun je tegenwoordig zomaar de grens oversteken naar Duitsland of België? Leg je antwoord uit.

.....

.....

d Ken je een land waar je niet zomaar naartoe kunt reizen? Leg uit waarom dat niet kan.

.....

.....

.....

2 Gebruik de tijdbalk.
Hieronder staan vier zinnen over belangrijke veranderingen in Nederland na 1945. Welke ontwikkeling uit de tijdbalk past bij elke zin?

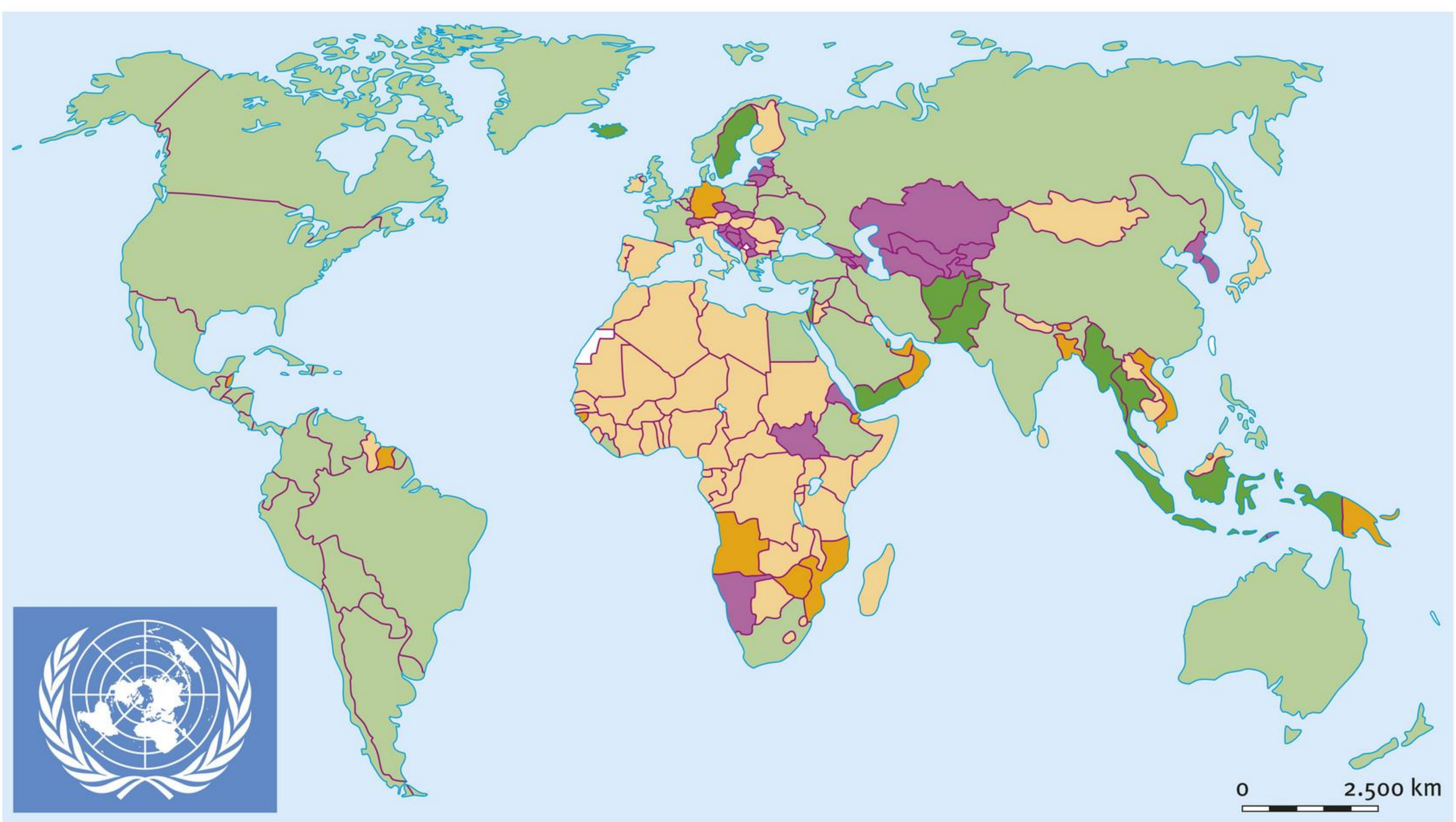
– In Nederland worden vernielde bruggen en spoorwegen hersteld: .....

– Nederlands-Indië wordt onafhankelijk van Nederland: .....

– Nederland wordt lid van de Europese Unie:

.....

– Nederlandse bedrijven verplaatsen fabrieken naar landen buiten Europa: .....

Bron 2 Kaart die laat zien welke landen lid zijn van de Verenigde Naties (VN) en wanneer zij lid werden. In de VN werken landen samen om te zorgen voor vrede, welvaart en rechtvaardigheid.

3 Gebruik bron 2 en de tijdbalk.

a Welke ontwikkeling uit de tijdbalk geeft een verklaring voor de oprichting van de Verenigde Naties in 1945? Leg je antwoord uit.

.....

.....

.....

b Welke ontwikkeling uit de tijdbalk geeft een verklaring voor de late toetreding van Afrikaanse landen tot de VN? Leg je antwoord uit.

.....

.....

c In welke periode traden de meeste Afrikaanse landen toe tot de VN?

.....

4 Gebruik bron 3.

a De Europese Unie (EU) heeft op verschillende plekken hekken op de grens gebouwd. Wat is het doel van die hekken?

.....

.....

b Gebruik ook bron 1. Tot 1989 stonden er ook hekken op de grens tussen West- en Oost-Europa. Hadden deze hekken hetzelfde doel als de hekken in bron 3?

.....

.....

.....

.....

c Noem twee mogelijke redenen waarom mensen naar Europa willen vluchten.

.....

.....

.....

.....

.....

d Langs de grenzen van de Europese Unie wonen duizenden vluchtelingen onder slechte omstandigheden. Bij pogingen om de EU binnen te komen sterven jaarlijks honderden mensen. Wie zijn volgens jou verantwoordelijk voor deze situatie? Leg je antwoord telkens uit.

– De vluchtelingen *wel* / *niet*, want .....

.....

.....

.....

.....

.....

– De EU *wel* / *niet*, want .....

.....

.....

.....

.....

.....

– De VN *wel* / *niet*, want .....

.....

.....

.....

.....

.....

Bron 3 Migranten zijn gestrand bij de gesloten Grieks-Macedonische grens. (Foto uit 2016.)

§1 De Koude Oorlog

BASIS

Tijdens de Tweede Wereldoorlog werkten de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie samen om nazi-Duitsland te verslaan. Maar vanaf 1945 groeide het wantrouwen tussen de twee grootmachten. Veel mensen waren bang dat er tussen deze twee snel een nieuwe oorlog zou uitbreken.

A Europa raakt verdeeld

Leerdoel

- Je kunt beschrijven hoe in Europa kort na 1945 een Westblok en een Oostblok ontstonden.

Na de Tweede Wereldoorlog waren de Europese landen zwak. Zij hadden geen geld meer en verloren hun koloniën. De Verenigde Staten en de Sovjet-Unie bleven over als de twee sterkste landen, maar zij waren heel verschillend.

De geallieerden bevrijden Europa

Tijdens de Tweede Wereldoorlog hadden de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie samen tegen nazi-Duitsland gevochten. De Sovjet-Unie bevrijdde de landen in Oost-Europa. Daarna bleven die landen onder Russische invloed. De Verenigde Staten en andere westerse geallieerden bevrijdden landen in West-Europa. Die kwamen onder Amerikaanse invloed. Zo raakte Europa na de Tweede Wereldoorlog verdeeld in twee **invloedssferen**. Een invloedssfeer is een gebied dat onder grote invloed staat van een ander land.

Het Oostblok

De Sovjet-Unie was communistisch. Het **communisme** is een politieke stroming die streeft naar een samenleving waarin iedereen gelijk is. Na afloop van de Tweede Wereldoorlog hielp de Sovjet-Unie ook in Oost-Europa overal communistische partijen aan de macht. Net als de Sovjet-Unie werden die landen dictaturen: de macht lag bij de leiders van de communistische partij. Andere partijen werden verboden en burgers mochten geen kritiek uiten op het bestuur.
Ook kregen deze landen, net als de Sovjet-Unie, een planeconomie. Dat betekent dat de economie volledig wordt geleid door de overheid. Fabrieken en landbouwgrond zijn eigendom van de staat, prijzen en lonen liggen vast en er is geen concurrentie.
De landen in de Russische invloedssfeer werden samen het **Oostblok** genoemd. Het waren **satellietstaten** van de Sovjet-Unie. Een satellietstaat is een land dat volledig afhankelijk is van een ander land.

Het Westblok

De Verenigde Staten waren een democratie en hadden een kapitalistische economie. Bij het **kapitalisme** willen ondernemers winst maken, bestaat er concurrentie en is er privébezit. De overheid maakt zo min mogelijk regels over bijvoorbeeld de prijzen of lonen.
Na 1945 kwam het westen van Europa onder invloed van de Verenigde Staten: samen met de VS vormden deze landen het **Westblok**. In die landen werden democratische verkiezingen gehouden. Hun economieën bleven kapitalistisch.

IJzeren Gordijn

Kort na de oorlog kon je vrij reizen in Europa, maar binnen enkele jaren maakte het **IJzeren Gordijn** dit onmogelijk. Tussen het Oostblok en het Westblok ontstond een zwaarbewaakte grens met prikkeldraad-versperringen en mijnenvelden. Dit 'gordijn' deelde Europa in tweeën.
Zo ontstond een **Koude Oorlog**. Dat is de periode van vijandschap tussen het kapitalistische Westen en het communistische Oosten (1945-1989), waarbij geen grote oorlog tussen deze blokken ontstond.

Bron 1 Europa in 1960.

Verwerking

1 **a** (t) In een kapitalistisch land concurreren bedrijven met elkaar. Wat wordt in deze zin bedoeld met 'concurreren'?

.....

.....

.....

b Vul het schema aan.

	VS	SU
Macht ligt bij:		
Bestuursvorm		
Economisch systeem		

c Passen de zinnen bij de economie van de SU of de VS?
– Bedrijven kunnen failliet gaan: *SU* / *VS*
– Bedrijven maken geen winst: *SU* / *VS*
– Burgers bezitten een eigen bedrijf: *SU* / *VS*
– De staat bepaalt wat bedrijven produceren: *SU* / *VS*
– Er is concurrentie tussen bedrijven: *SU* / *VS*

2 Gebruik bron 1.
a Maak de zinnen kloppend.
– De *groene* / *paarse* gebieden zijn het Oostblok.
– De *groene* / *paarse* gebieden zijn het Westblok.
– De satellietstaten zijn *groen* / *paars*.
b Maak de zin kloppend.
Een land dat in de Amerikaanse invloedssfeer lag, mocht *meer* / *minder* zelf bepalen dan een Russische satellietstaat.

3 Gebruik nogmaals bron 1.
a Wat valt op als je kijkt naar het IJzeren Gordijn in Duitsland?

.....

.....

.....

b Beschrijf de situatie in Duitsland. Gebruik daarbij het begrip 'invloedssfeer'.

.....

.....

.....

Examenvaardigheid

Meningen

4 *Gebruik bron 2 en 3.*
In 1946 waren in een aantal landen communistische partijen aan de macht gekomen. Stalin en Churchill gaven hierover hun mening.
➔ Geef voor elke leider aan of hij deze verandering goedkeurde of afkeurde.
➔ Verklaar de mening van elke leider met een onderdeel uit een van de bronnen.
Doe het zo:

Churchill keurde deze verandering *af* / *goed*, want in de bron zegt hij dat .....

.....

.....

.....

Stalin keurde deze verandering *af* / *goed*, want in de bron zegt hij dat .....

.....

.....

.....

Bron 2 Fragment uit een toespraak van de Britse politicus Churchill op 6 maart 1946.

Een ijzeren gordijn is neergedaald op het continent. Alle steden achter dat gordijn liggen in de Sovjetsfeer en zijn onderworpen aan een steeds groeiende controle vanuit Moskou. [...] Afgezien van Tsjechoslowakije bestaat er geen echte democratie.

Bron 3 Stalin reageert op de toespraak van Churchill (16 maart 1946).

Door de Duitse aanval [in 1941] en bezetting heeft de Sovjet-Unie [...] 7 miljoen levens verloren. Dat zijn veel meer mensen dan Groot-Brittannië en de Verenigde Staten samen hebben verloren. [...] Is het dan vreemd dat de Sovjet-Unie ervoor wil zorgen dat het land in de toekomst veilig is en ernaar streeft dat de landen in Oost-Europa regeringen hebben die trouw zijn aan de Sovjet-Unie?

Ruzie over Duitsland

Leerdoel

- Je kunt de oorzaken en gevolgen noemen van de Blokkade van Berlijn.

De Verenigde Staten en de Sovjet-Unie geloofden beide dat de ander uit was op nog meer macht en gebied. Daardoor ontstonden bijvoorbeeld over Duitsland grote spanningen.

Duitsland verdeeld

Al tijdens de Tweede Wereldoorlog bespraken de geallieerden wat er na de oorlog met Duitsland moest gebeuren, maar ze werden het niet eens. De Verenigde Staten, het Verenigd Koninkrijk en Frankrijk wilden Duitsland kapitalistisch maken, de Sovjet-Unie vond dat Duitsland communistisch moest worden. Daarom spraken ze af om Duitsland en Berlijn na de Duitse overgave voorlopig te verdelen. De westerse geallieerden bestuurden vanaf 1945 het westelijke deel van Duitsland en Berlijn, de Sovjet-Unie het oostelijke deel van Duitsland en Berlijn. Belangrijke besluiten zouden de geallieerden samen nemen.

Berlijn afgesloten

De westerse landen wilden in hun deel van Duitsland de economie zo snel mogelijk op gang brengen. Daarom voerden ze in 1948 een nieuwe munt in. Volgens Stalin ging dit besluit in tegen de afspraken. Hij besloot om alle toegangswegen tot West-Berlijn af te sluiten. Niemand kon de stad meer in of uit. Ook de aanvoer van voedsel en kolen naar de stad stopte. Deze gebeurtenis heet de **Blokkade van Berlijn**.
Stalin hoopte dat de Verenigde Staten West-Berlijn zouden opgeven, maar hij had geen succes. De Verenigde Staten stuurden vliegtuigen met voorraden naar West-Berlijn, zodat de bevolking niet uithongerde. Uiteindelijk hief Stalin de blokkade in 1949 op.

Gevolgen van de blokkade

- In 1949 viel Duitsland uiteen in twee aparte landen. Door de blokkade was duidelijk geworden dat de westerse landen en de Sovjet-Unie Duitsland niet samen konden besturen. Eerst werd de BRD (Bondsrepubliek Duitsland / West-Duitsland) opgericht en daarna de DDR (Duitse Democratische Republiek / Oost-Duitsland).
- Om sterker te staan tegen de Sovjet-Unie richtten de Verenigde Staten, Canada en de West-Europese landen in 1949 een militair bondgenootschap op: de **NAVO** (Noord-Atlantische Verdragsorganisatie). De NAVO-landen beloofden elkaar te helpen als een van hen zou worden aangevallen. In 1955 richtte de Sovjet-Unie met de Oostbloklanden ook een militair bondgenootschap op: het **Warschaupact**.

Bron 4 Russische ansichtkaart uit 1952. De titel is: 'Kletspraat en legerbasissen'. Het mannetje in de achterzak zegt: 'Vrede, verdediging en ontwapening'. Op de mouw van de man staat 'VS'.

Verwerking

5 **a** Waarom moest Duitsland na de oorlog een nieuwe bestuursvorm en nieuwe leiders krijgen?

.....

.....

.....

.....

b Waarom konden de VS en de SU het niet eens worden over een nieuw bestuur voor Duitsland?

.....

.....

.....

.....

6 **a** (t) Onderstreep in de leertekst de aanleiding van de Blokkade van Berlijn.

b Wat was een andere oorzaak van de blokkade? Tip: denk aan de ligging van Berlijn.

.....

.....

.....

.....

c Had Stalin succes met zijn blokkade? Leg je antwoord uit.

.....

.....

.....

d (t) Onderstreep in de leertekst twee belangrijke gevolgen van de Blokkade van Berlijn.

7 Gebruik bron 1 bij leertekst A.

a De begrippen 'NAVO' en 'Warschaupact' ontbreken in de legenda van de kaart. Zet de begrippen op de juiste plek in de legenda.

b In 1949 werd Nederland lid van de NAVO. Leg uit waarom veel Nederlanders zich daardoor veiliger voelden.

.....

.....

.....

.....

.....

c Gebruik leertekst 3A uit hoofdstuk 2. Voerde Nederland in 1949 nog een politiek van neutraliteit? Leg je antwoord uit.

.....

.....

.....

Examenvaardigheid

Propaganda

8 *Gebruik bron 5.*

➔ Welke regering zou de foto als propaganda kunnen gebruiken: de Amerikaanse of de Russische? Leg je antwoord uit.

Doe het zo:

De *Amerikaanse* / *Russische* regering zou de foto als propaganda kunnen gebruiken, want .....

.....

.....

Bron 5 West-Berlijners kijken naar een Amerikaans vliegtuig dat de stad komt bevoorraden. (Ingekleurde foto uit 1948.)

9 *Gebruik bron 4.*

➔ Welke propagandaboodschap brengt de ansichtkaart over?

- ◯ A De Amerikanen zijn bang voor de SU en willen ontwapenen.
- ◯ B De Amerikanen zijn gevaarlijk, want ze willen Oost-Europa bij hun invloedssfeer trekken.
- ◯ C De VS doen alsof ze zich alleen verdedigen, maar versterken ondertussen hun militaire macht.
- ◯ D De VS lijken heel sterk, maar de NAVO is verzwakt en zal snel uit Europa verdwijnen.

Verschillen tussen Oost en West

Leerdoel

- Je kunt uitleggen waarom bij mensen in het Oostblok meer onvrede was dan bij mensen in het Westblok, en welke gevolgen dit had.

Na afloop van de Tweede Wereldoorlog waren er in Europa grote problemen. Er was veel verwoest en er was te weinig voedsel. In het Oostblok verliep het herstel langzamer dan in het Westblok.

Hulp voor West-Europa

In het Westblok ging het al snel beter. De Verenigde Staten gaven vanaf 1948 geld, grondstoffen, voedsel en machines zoals tractoren aan landen in West-Europa. Dit herstelplan voor Europa heette het **Marshallplan**. De Verenigde Staten wilden daarmee de economie op gang brengen en voorkomen dat Europeanen het communisme zouden steunen. Mede dankzij het Marshallplan steeg de welvaart in West-Europa snel. Het Marshallplan paste bij de Amerikaanse **containmentpolitiek**. Die politiek hield in dat de Verenigde Staten overal ter wereld probeerden te voorkomen dat het communisme zich verder verspreidde.

Opstanden in Oost-Europa

De landen in Oost-Europa kregen van de Sovjet-Unie nauwelijks hulp bij het herstel van de schade en de opbouw van de economie. Daardoor herstelde de economie zich daar langzaam. Bovendien hadden mensen in die landen maar weinig vrijheid. Dat leidde tot onvrede.

- In 1956 ontstond de Hongaarse Opstand: burgers in Hongarije probeerden de communistische regering af te zetten. De opstand werd neergeslagen door een leger van het Warschaupact, dat vooral bestond uit Russische tanks en soldaten.
- In 1968 stond de communistische leider van Tsjechoslowakije meer vrijheid en democratie toe in zijn land. Deze Praagse Lente kreeg veel steun van de bevolking. Legers van het Warschaupact vielen het land binnen en brachten een nieuwe communistische leider aan de macht.

Gat in de grens

Oost-Europa was dus onvrij en minder welvarend dan West-Europa. Daardoor vluchtten veel mensen uit het Oosten naar het Westen. Dat gebeurde vooral in Duitsland. De meeste mensen gingen via Oost-Berlijn naar West-Berlijn en reisden dan verder naar West-Duitsland. West-Berlijn was dus een gat in het IJzeren Gordijn. Tussen 1949 en 1961 vluchtten ruim 2,5 miljoen Duitsers uit de DDR, vooral jonge mensen. Om deze leegloop te stoppen, bouwde de regering van de DDR in 1961 een muur rondom West-Berlijn. Door deze **Berlijnse Muur** konden de Oost-Duitsers hun land niet meer verlaten.

Bron 6 Spotprent uit 1949. Stalin, de man in het midden, zegt: 'Het is hetzelfde maar dan zonder mechanische problemen.' Op het bordje onderaan staat 'Stalins Marshallplan'.

Bron 7 Een jong stel praat vanuit West-Berlijn met de moeder van de vrouw aan de andere kant van de Berlijnse Muur. De foto is uit april 1962, acht maanden na de bouw van de muur.

Verwerking

10 Gebruik ook leertekst 1A en 1B. Geef bij elke gebeurtenis het juiste jaartal.

– Begin Koude Oorlog: .....

– Hongaarse Opstand: .....

– Bouw Berlijnse Muur: .....

– Praagse Lente: .....

11 **a** Maak de zinnen kloppend.
Arme / *Rijke* mensen steunden vaker het communisme, want een communistische partij wilde meer *gelijkheid* / *vrijheid*. Dat betekende dat rijke mensen geld en bezit zouden *krijgen* / *verliezen*, terwijl arme mensen geld en bezit zouden *krijgen* / *verliezen*.

b Noem een economisch doel en een politiek doel van het Marshallplan.

– Economisch doel: .....

.....

– Politiek doel: .....

.....

.....

c Het Marshallplan ondersteunde de Amerikaanse containmentpolitiek. Leg dit uit.

– Containmentpolitiek hield in dat .....

.....

.....

– Het Marshallplan hielp daarbij, doordat .....

.....

.....

.....

12 **a** Maak de zinnen kloppend.
Tijdens de Hongaarse Opstand en de Praagse Lente schoten de VS de opstandelingen *wel* / *niet* te hulp. Die houding paste *wel* / *niet* bij de containmentpolitiek.

b De NAVO en het Warschaupact hadden hetzelfde doel. Wat was dit doel?

.....

.....

.....

c Wat was een tweede doel van het Warschaupact, als je kijkt naar de acties in Hongarije en Tsjechoslowakije?

.....

.....

.....

.....

.....

13 **a** Wat was een oorzaak van de bouw van de Berlijnse Muur?

.....

.....

b Was de Berlijnse Muur onderdeel van het IJzeren Gordijn? Leg je antwoord uit.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Examenvaardigheid

Spotprenten

14 *Gebruik bron 6.*
➔ Bespot de tekenaar van de prent het Marshallplan of de politiek van Stalin? Leg je antwoord uit.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Oefen meer in je *Oefenboek*.

Ga naar de *Flitskaarten* en de *Test jezelf*.

§2 Het einde van de Koude Oorlog

BASIS

Tijdens de hele Koude Oorlog bedreigden de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie elkaar met atoomwapens. Steeds probeerden ze om meer wapens te hebben dan de ander. Uiteindelijk was de Sovjet-Unie uitgeput en moest het deze wapenwedloop opgeven.

A Angst voor een atoomoorlog

Leerdoel

- Je kunt uitleggen dat de wapenwedloop voor veiligheid zorgde, maar ook kon leiden tot gevaarlijke situaties.

In 1945 maakten de Verenigde Staten met een nieuw wapen, de atoombom, een einde aan de Tweede Wereldoorlog. De vernietigingskracht van deze bom bleek groot en veroorzaakte een grote angst voor een atoomoorlog. Tegelijkertijd zorgde het bezit van zulke kernwapens ook voor veiligheid.

Wapenwedloop

De Sovjet-Unie had in 1945 geen atoombom. Om even sterk te worden als de Verenigde Staten ontwikkelden de Russen ook een atoombom. Daarna maakten beide grootmachten steeds nieuwe, sterkere wapens, zoals de waterstofbom en kernraketten die over steeds grotere afstand afgeschoten konden worden. Zo ontstond een wapenwedloop.
Door de wapenwedloop was er een constante dreiging van oorlog. Toch durfden de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie elkaar niet aan te vallen. Als een van hen dat zou doen, zou de ander onmiddellijk terugslaan met een atoomaanval. Een oorlog zou dus leiden tot grote vernietiging in beide landen. Juist door de atoomwapens bleef het in de Koude Oorlog bij dreigen.

Cubacrisis

In 1962 kwam een atoomoorlog wel heel dichtbij. Tijdens de **Cubacrisis** ontstond een conflict tussen de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten over de plaatsing van kernraketten op Cuba. Cuba was kort daarvoor communistisch geworden. De leider van de Sovjet-Unie, Nikita Chroesjtsjov, besloot kernraketten te plaatsen op Cuba, dat vlak bij de Verenigde Staten ligt. Maar voordat de raketten waren afgebouwd, ontdekten de Verenigde Staten wat de Russen van plan waren. De Amerikaanse president John F. Kennedy stuurde toen marineschepen om de zee rondom Cuba te blokkeren en de Russische schepen met raketonderdelen tegen te houden.
Kennedy eiste de verwijdering van alle kernraketten op Cuba. Dagenlang volgden mensen overal ter wereld in grote spanning hoe de Sovjet-Unie zou reageren.
Op het laatste moment liet Chroesjtsjov de schepen omkeren. Hij beloofde geen raketten meer op Cuba te plaatsen. Kennedy had in geheime gesprekken beloofd de communistische regering van Cuba met rust te laten en Amerikaanse raketten uit Turkije weg te halen.
De leiders van de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten waren erg geschrokken van de Cubacrisis. Ze maakten voor het eerst afspraken over het verminderen van het aantal wapens. Daardoor waren de spanningen tussen de twee landen een tijdje wat minder groot.

Bron 1 Een Russische postzegel uit 1961. De zegel eert de Russische astronaut Joeri Gagarin, die in 1961 de eerste mens in de ruimte was.

Bron 2 Een vliegtuig van de Amerikaanse luchtmacht vliegt boven een Russisch schip dat met raketonderdelen op weg is naar Cuba. (Foto uit 1962.)

Verwerking

1 Gebruik zo nodig paragraaf 1 van hoofdstuk 2. Je gaat oefenen met het formuleren van antwoorden. Vlak voor de Eerste Wereldoorlog was er ook een wapenwedloop.

a (t) Noem een verschil tussen de wapenwedloop rond 1900 en de wapenwedloop tijdens de Koude Oorlog, vanaf 1945. Een deel van het antwoord is gegeven.

Rond 1900 .....

.....

.....

terwijl in de Koude Oorlog .....

.....

.....

.....

b (t) Noem nog een verschil tussen de wapenwedloop rond 1900 en de wapenwedloop tijdens de Koude Oorlog, vanaf 1945. Formuleer nu zelf het antwoord.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

2 **a** Welk land liep in 1945 voorop in de wapenwedloop: de Verenigde Staten of de Sovjet-Unie? Leg je antwoord uit.

.....

.....

b Gebruik bron 1. Welk land leek in 1961 in technologisch opzicht voorop te lopen? Leg je antwoord uit.

.....

.....

3 Gebruik bron 2 van de oriëntatie en zo nodig een atlas.

a Zet op de kaart in de oriëntatie een cirkel rond Cuba.

b Wat was de aanleiding van de Cubacrisis?

.....

.....

.....

.....

c Leg uit waarom president Kennedy koos voor een blokkade op zee en niet voor een aanval op Cuba.

.....

.....

.....

.....

.....

d Iemand zegt: 'De uitkomst van de Cubacrisis was in het voordeel van de VS.' Geef een argument tegen deze bewering.

.....

.....

.....

Examenvaardigheid

Tabel

4 *Gebruik zo nodig leertekst 1C.*

In 1959 namen communisten de macht over in Cuba.

➔ Was de containmentpolitiek in 1959 in Cuba dus wel of niet succesvol geweest? En wie was blij met deze machtsovername in Cuba: Chroesjtsjov of Kennedy?

	Wel of geen succes?	Wie was blij?
A	Wel	Chroesjtsjov
B	Wel	Kennedy
C	Geen	Chroesjtsjov
D	Geen	Kennedy

.....

Leerdoel

- Je kunt beschrijven welke vijf hervormingen Gorbatsjov doorvoerde.

Na de Cubacrisis maakten de Verenigde Staten en Sovjet-Unie afspraken over ontwapening, maar vanaf 1975 staken beide landen opnieuw veel geld in de ontwikkeling van wapens. De Sovjet-Unie kwam daardoor in de problemen.

Grote problemen

In 1985 werd Michail Gorbatsjov de leider van de Sovjet-Unie. Het land had toen grote problemen. De landbouw bracht weinig op en in de staatsfabrieken werden producten van slechte kwaliteit gemaakt. Aan veel producten was een tekort. Niemand durfde daar openlijk kritiek op te geven, waardoor er niets veranderde. Daardoor stond de economie op instorten en was de Sovjet-Unie bijna failliet.
De binnenlandse problemen hadden ook gevolgen voor de buitenlandse politiek. Doordat de Sovjet-Unie weinig geld had, kon ze de wapenwedloop niet meer volhouden.

Binnenlandse politiek

Gorbatsjov zag in dat hervormingen nodig waren en nam drie belangrijke maatregelen.

- Er kwam **perestrojka**. Dat is een grote verandering in de communistische economie. De planeconomie werd versoepeld. Voortaan bepaalde de regering niet meer alles in de economie, maar mochten burgers kleine bedrijven bezitten en daarmee winst maken. Zo hoopte Gorbatsjov de mensen weer enthousiast aan het werk te krijgen en de economie te verbeteren.
- Er kwam ook **glasnost**. Dat betekent 'openheid': er kwam meer vrijheid om je mening te geven en kritiek te uiten. Gorbatsjov wilde die kritiek gebruiken om het communisme te verbeteren.
- Het bestuur werd democratischer. Burgers mochten zelf de leden van het parlement kiezen. Naast de Communistische Partij mochten voortaan ook andere partijen meedoen aan verkiezingen.

Buitenlandse politiek

Gorbatsjov nam ook twee belangrijke maatregelen op het gebied van buitenlandse politiek.

- Gorbatsjov ging met de Amerikaanse president Ronald Reagan praten over ontwapening. Zo hoopte hij minder geld aan het leger kwijt te zijn.
- In 1988 besloot Gorbatsjov dat de Sovjet-Unie geen militaire hulp meer zou bieden aan andere landen van het Warschaupact.

Bron 3 Een verkoper van vleeswaren in Moskou, 1987. Doordat de planeconomie niet goed werkte, hadden winkels in de Sovjet-Unie veel minder keus dan die in westerse landen.

Verwerking

5 **a** Maak de juiste combinaties.

A	Chroesjtsjov	◯	◯ 1 Blokkade van Berlijn
B	Gorbatsjov	◯	◯ 2 Cubacrisis
C	Stalin	◯	◯ 3 Glasnost en perestrojka

b Zet de Russische leiders uit vraag a (A t/m C) in de juiste volgorde, van vroeger naar later.

.....

c (t) Gorbatsjov en Reagan spraken over ontwapening. Wat betekent 'ontwapening'?

.....

.....

.....

6 In de leertekst staan de grote problemen waarmee Gorbatsjov te maken kreeg.

a (t) Onderstreep de zinnen waarin deze problemen zijn beschreven.

b Welke zin over de Russische economie rond 1985 is juist?

◯ A Dankzij betere machines maakten fabrieken steeds meer winst.

◯ B Fabrieken die slechte producten maakten, gingen failliet.

◯ C Russen gaven in kranten kritiek op de slechte werking van de planeconomie.

◯ D Russische machines werkten minder snel dan machines in het Westen.

7 **a** Past het voorbeeld bij glasnost (G) of bij perestrojka (P)? Zet een G of P voor de zin.

..... Boeren mochten producten op de markt verkopen.

..... Kledingfabrikanten bepaalden zelf wat ze maakten.

..... Openheid in het bestuur moest corruptie verminderen.

..... Russen lazen voor het eerst over de misdaden van Stalin.

b Maak de zinnen kloppend.

Tot 1985 stond in de planeconomie *wel* / *niet* vast wat een boer verbouwde en verdiende. Na 1985 mocht een boer *wel* / *niet* zelf bepalen wat hij verbouwde en verkocht. Dat moest leiden tot *grotere oogsten* / *hogere prijzen*.

c Het bestuur werd democratischer. Leg uit dat dit past bij glasnost.

.....

.....

.....

.....

.....

Examenvaardigheid

Oorzaak en gevolg

8 *Gebruik bron 4.*

In de bron legt Reagan uit wat zijn plan voor het leger was. Het Amerikaanse parlement stemde kort daarna in met dit plan.

➔ Wat was voor Reagan een reden om te komen met dit plan?

➔ Leg uit, **zonder bron**, welk gevolg dit plan had voor de Sovjet-Unie.

Doe het zo:

Als reden noemt Reagan dat .....

.....

.....

.....

Een gevolg voor de SU was dat .....

.....

.....

.....

.....

Bron 4 In 1983 hield president Ronald Reagan op televisie een toespraak.

Mijn mede-Amerikanen, [...]
Aan het begin van dit jaar heb ik het parlement om geld voor onze defensie gevraagd [...]. Het hoort bij een plan om Amerika weer sterk te maken na jaren van verwaarlozing. [...] In de afgelopen twintig jaar heeft de SU een enorme militaire macht verkregen. [En dat terwijl] onze veiligheid is gebaseerd op het afschrikwekkende effect van een directe Amerikaanse tegenaanval in het geval van een Russische aanval.

Communistische regeringen komen ten val

Leerdoel

- Je kunt uitleggen welke gevolgen de hervormingen van Gorbatsjov hadden in Oost-Europa en de Sovjet-Unie.

De hervormingen van Gorbatsjov hadden grote gevolgen voor de landen in Oost-Europa en de Sovjet-Unie. Ze maakten een einde aan de Koude Oorlog.

De Val van de Muur

Omdat mensen in de Sovjet-Unie meer vrijheid kregen, hoopten ook inwoners van de Oostbloklanden op verandering. Zij gingen massaal de straat op nadat bekend werd dat de Sovjet-Unie hun regeringen niet langer militair zou steunen. De burgers eisten vrije verkiezingen, waaraan meerdere partijen mochten meedoen. Onder druk van de demonstraties kwamen er verkiezingen. De communistische regeringen moesten aftreden en werden vervangen door democratisch gekozen regeringen.

Ook in de DDR kwam de regering door massale demonstraties onder druk te staan. Burgers eisten niet alleen meer democratie, maar wilden ook vrij naar West-Duitsland kunnen reizen. Uiteindelijk besloot de Oost-Duitse regering de grens te openen. In Berlijn gingen de grensposten in de Berlijnse Muur open. Deze gebeurtenis in 1989 heet de **Val van de Berlijnse Muur** en wordt gezien als het einde van de Koude Oorlog.

Oost-Europa na 1989

Het einde van de Koude Oorlog leidde in Oost-Europa tot allerlei veranderingen. Die veranderingen leidden tot nieuwe problemen.

- De landen werden een democratie. Maar in veel landen behielden voormalige partijleiders macht en rijkdom. Ze kregen bijvoorbeeld voor weinig geld grote bedrijven in handen.
- De landen werden kapitalistisch. Maar industrie en landbouw waren in die landen sterk verouderd. Bedrijven in het Westen produceerden tegen veel lagere kosten. Daardoor gingen veel bedrijven in het voormalige Oostblok failliet en raakten veel mensen werkloos.

In Oost-Duitsland verliep de overgang naar een kapitalistische economie iets makkelijker, want het kreeg veel economische steun van West-Duitsland. In 1990 werd besloten tot een **Duitse hereniging**. Dat is de vereniging van Oost-Duitsland en West-Duitsland tot één land.

De Sovjet-Unie valt uiteen

De maatregelen van Gorbatsjov hadden twee onbedoelde gevolgen voor de Sovjet-Unie zelf.

- De hervorming van de economie leidde tot groeiende tekorten en stijgende prijzen. Daardoor ontstond ontevredenheid en verloor Gorbatsjov steun.
- In 1990 en 1991 verklaarden verschillende gebieden zich onafhankelijk van de Sovjet-Unie, zoals Letland, Estland en Litouwen, Oekraïne en Armenië. Van de Sovjet-Unie bleef uiteindelijk alleen Rusland over. In 1991 werd de Sovjet-Unie opgeheven. Gorbatsjov trad af.

Het nieuwe Rusland werd in 1991 een democratie en schakelde over op een kapitalistische economie. Er ontstonden dezelfde problemen als in Oost-Europa.

Bron 5 Duitsers op de Berlijnse Muur.

Bron 6 Russen demonstreren tegen het bestuur van Gorbatsjov. (Foto uit 1991.)

Verwerking

9 **a** Zet de gebeurtenissen in de juiste volgorde, van vroeger naar later.

A De Sovjet-Unie wordt opgeheven.
B De SU steunt de DDR niet langer militair.
C In de DDR eisen demonstranten vrije verkiezingen.
D Oost- en West-Duitsland worden herenigd.
E Oost-Duitsers mogen vrij naar West-Duitsland reizen.

.....

b Zet achter de volgende gebeurtenissen het juiste jaartal.

– De Val van de Muur: .....

– De SU valt uit elkaar: .....

10 Gebruik bron 5.

a Welke gebeurtenis laat de bron zien?

.....

b Noem drie belangrijke oorzaken voor deze gebeurtenis.

Situatie in Oost-Duitsland:

– .....

.....

Veranderingen in de SU:

– .....

.....

– .....

.....

c Wat veranderde in Oost-Duitsland na 1989?

– Politieke verandering: .....

.....

.....

– Economische verandering: .....

.....

.....

11 (t) Wat past **niet** bij vrije verkiezingen?

◯ A Censuur.
◯ B Democratie.
◯ C Persvrijheid.
◯ D Vrijheid van vereniging en vergadering.

12 **a** Maak de zinnen kloppend.

Als gevolg van *glasnost* / *perestrojka* bepaalden boeren zelf de prijs van hun producten. In de SU was aan veel producten een *overschot* / *tekort*. Dat was gunstig voor boeren, want daardoor konden zij *hoge* / *lage* prijzen vragen.

b Gebruik bron 6. Hoe denken de demonstranten over Gorbatsjov? Bedenk ook een verklaring voor hun mening.

De demonstranten zijn *ontevreden* / *tevreden* over Gorbatsjov, want .....

.....

Examenvaardigheid

Kaarten

13 *Gebruik bron 7.*

➔ Zie je op deze kaart de situatie in Europa **tijdens** of **na** de Koude Oorlog? Onderbouw je antwoord met één argument over Duitsland en één argument over Litouwen.

Doe het zo:

De kaart laat de situatie *tijdens* / *na* de Koude Oorlog zien.

Argument 1, over Duitsland: .....

.....

.....

.....

Argument 2, over Litouwen: .....

.....

.....

.....

Bron 7 Kaart van Europa.

Oefen meer in je *Oefenboek*.

Ga naar de *Flitskaarten* en de *Test jezelf*.

§3 Nederland na 1945

BASIS

Kort na 1945 werkte iets meer dan 25% van de vrouwen; rond 2000 was dat zo'n 60%. Het percentage mensen dat gelovig is of in de landbouw werkt, is tussen deze jaren juist sterk afgenomen. Deze voorbeelden laten zien dat er in Nederland vanaf 1945 veel is veranderd.

A Wederopbouw en groei, 1945-1960

Leerdoel

- Je kunt beschrijven wat er tussen 1945 en 1960 in Nederland veranderde op economisch en politiek gebied.

Door de Tweede Wereldoorlog was veel verwoest. Na 1945 moesten huizen, fabrieken en wegen in Nederland worden hersteld, maar deze **wederopbouw** verliep snel.

Snelle wederopbouw

Al in 1950 was de wederopbouw voltooid: de economie was weer op het niveau van vóór de oorlog. Ook daarna groeide de economie. Daarvoor waren twee oorzaken:

- De Nederlandse regering sprak met de werkgevers en de vakbonden af om de lonen laag te houden. Daardoor waren de prijzen van Nederlandse producten laag in vergelijking met die van andere landen. Zo konden fabrieken veel producten verkopen in het buitenland.
- Vanaf 1948 kreeg Nederland steun van de Verenigde Staten via het Marshallplan. Vanuit dit herstelplan ontving Nederland geld, voedsel, bouwmaterialen en machines, zoals tractoren.

Ondanks het snelle economische herstel emigreerden na de oorlog honderdduizenden Nederlanders. Zij wilden in bijvoorbeeld Canada, de Verenigde Staten of Australië een leven opbouwen. De regering steunde deze emigratie, want zij was bang dat er in Nederland niet voor iedereen werk zou zijn.

De lonen gaan omhoog

Begin jaren 1950 ontstond een tekort aan arbeidskrachten. Dat had twee gevolgen.

- Er kwamen arbeidskrachten uit het buitenland om tijdelijk in Nederland te werken. De regering hielp bedrijven bij het werven van deze **gastarbeiders**, eerst in Italië en Spanje en later in Marokko en Turkije. De arbeiders verrichtten vaak zwaar en vies werk, bijvoorbeeld in de mijnen en de scheepsbouw.
- De regering besloot begin jaren 1960 om alle loonafspraken los te laten. Daardoor stegen de lonen heel snel en veranderde Nederland in een **consumptiemaatschappij**. Dat betekent dat veel Nederlanders genoeg geld hadden om allerlei luxeproducten te kopen, zoals een koelkast, televisie of auto.

Er komt een verzorgingsstaat

Na de Tweede Wereldoorlog kwam de verzuiling terug: de meeste mensen stemden weer op de politieke partij van hun zuil. Nieuw was dat de sociaaldemocratische partij ging regeren, samen met de katholieke partij. In de jaren 1950 was de sociaaldemocraat Willem Drees minister-president.
De regering van Drees begon met de opbouw van een **verzorgingsstaat**. Dat betekent dat de overheid ervoor zorgt dat burgers een inkomen hebben en zorg krijgen, als ze dat nodig hebben. Burgers die geen werk hebben of niet kunnen werken, krijgen een uitkering. Vanaf 1957 was er bijvoorbeeld de AOW: een uitkering voor 65-plussers. Iedereen die werkt, betaalt via belastingen mee aan de verzorgingsstaat. De regering wilde zo grote armoede, zoals tijdens de crisis in de jaren 1930, voorkomen.

Bron 1 Een gezin kijkt televisie. (Foto van rond 1960.)

Verwerking

1 Hieronder staan vier oorzaken:

1 De crisis in de jaren 1930
2 De Tweede Wereldoorlog
3 Het loslaten van de lonen
4 Een tekort aan arbeidskrachten

Hieronder staan vier ontwikkelingen uit de periode 1945-1965. Wat is de oorzaak van elke ontwikkeling? Vul bij elke zin het juiste cijfer in en leg je antwoord telkens uit.

– Bij de wederopbouw past oorzaak ..... , want

.....

.....

.....

.....

.....

– Bij de opbouw van een verzorgingsstaat past oorzaak ..... , want .....

.....

.....

.....

– Bij de komst van gastarbeiders past oorzaak ..... , want .....

.....

.....

.....

– Bij het ontstaan van een consumptiemaatschappij past oorzaak ..... , want

.....

.....

.....

2 **a** Gebruik bron 1. Welk begrip uit de leertekst past bij de bron?

.....

b Gebruik paragraaf 2 van hoofdstuk 1. Geef een omschrijving van het begrip 'verzuiling'.

.....

.....

.....

.....

c Gebruik paragraaf 2 van hoofdstuk 1. Leg uit dat de verzorgingsstaat past bij de idealen van de sociaaldemocraat Willem Drees.

.....

.....

.....

.....

.....

3 Gebruik de leertekst onder het kopje 'Er komt een verzorgingsstaat'.

a (t) Wat bleef na 1945 op politiek gebied hetzelfde, in vergelijking met de periode vóór de oorlog? Onderstreep de zin waarin het antwoord staat.

b (t) Wat waren twee veranderingen na 1945 op politiek gebied, in vergelijking met de periode vóór de oorlog? Onderstreep de twee zinnen waarin het antwoord staat.

Examenvaardigheid

Begrippen in samenhang

4 Iemand beweert: 'Het stimuleren van emigratie door de Nederlandse regering was achteraf niet nodig.'

➔ Leg uit dat deze bewering juist is. Gebruik daarbij de begrippen **wederopbouw** en **gastarbeiders** in een juiste samenhang en betekenis.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Oefen meer in je *Oefenboek*.

Leerdoel

- Je kunt beschrijven wat er in de jaren 1960 en 1970 in Nederland veranderde in de positie van jongeren en vrouwen.

Na de Tweede Wereldoorlog bleven ook het onderwijs en het dagelijks leven verzuild. Sporten deed je bijvoorbeeld bij een club van je eigen zuil. Maar zo'n vijftien jaar na de oorlog begon de verzuiling af te brokkelen.

Jongerenculturen ontstaan

Na de oorlog werden veel kinderen geboren. Dankzij de stijgende welvaart gingen jongeren langer naar school en hadden ze meer geld om kleding te kopen en uit te gaan. Vooral Amerikaanse mode, muziek en films waren populair. Deze beïnvloeding van de Nederlandse cultuur door de Amerikaanse cultuur heet ook wel **amerikanisering**. Jongeren kleedden zich anders dan hun ouders en ze hadden ook andere ideeën. Zo ontstonden vanaf midden jaren 1950 **jongerenculturen**. Drie voorbeelden:

- Nozems gaven hun geld uit aan brommers, leren jasjes en muziek.
- Provo's wilden de samenleving veranderen en daagden de politie uit.
- Hippies kwamen in verzet tegen de consumptiemaatschappij en wilden op een vredige manier samenleven. Zij vielen op door hun lange haren, fleurige tweedehandskleding en sandalen.

Jongeren doen het anders

In de jaren 1960 hadden jongerenculturen veel invloed op de samenleving. Vóór 1960 moesten jongeren vooral gehoorzaam zijn aan hun ouders, de leraar en de kerk, maar vanaf 1960 durfden zij kritisch te zijn. Jongeren wilden meer hun eigen keuzes maken. Dat past bij **individualisering**. Dat leidde tot een aantal grote veranderingen.

Ten eerste eisten jongeren dat zij mochten meepraten en meebeslissen over regels, bijvoorbeeld binnen het gezin, politieke partijen of op scholen. Dat past bij toenemende **democratisering** van de samenleving.

Ten tweede geloofden vanaf de jaren 1960 steeds minder jongeren. Zij hoorden niet meer bij een kerk. Dat heet ook wel **secularisatie** of ontkerkelijking.

Ten slotte waren jongeren niet meer trouw aan één zuil. Zo ontstond **ontzuiling**; dat betekent dat de invloed van de zuilen afnam. De verzuilde politieke partijen kregen bijvoorbeeld minder stemmen en er ontstonden nieuwe partijen.

Vrouwen eisen gelijke rechten

Naast jongeren eisten ook vrouwen meer vrijheid en meer rechten. Veel mensen vonden dat vrouwen thuis hoorden te zijn. Daarom gingen meisjes minder lang naar school en hadden veel vrouwen geen betaalde baan. Feministen wilden dat vrouwen eigen keuzes konden maken. Ze eisten dat kinderopvang en deeltijdwerk beter geregeld werden, zodat beide ouders konden werken. Ook wilden ze dat vrouwen bij gelijk werk hetzelfde verdienden als mannen. In de jaren 1960 en 1970 voerden feministen actie om bestaande rollenpatronen te doorbreken en om te zorgen voor gelijke rechten voor vrouwen. Deze periode heet de **tweede feministische golf**.

De protesten van feministen leidden tot veranderingen. Steeds meer meisjes gingen hoger onderwijs volgen en meer vrouwen gingen werken.

Bron 2 Koningin Juliana spreekt in 1973 met 25 jongeren, ter gelegenheid van haar 25-jarige jubileum als vorstin. Juliana zit rechts, in het midden van de tafel.

Bron 3 Een poster van een feministische actiegroep uit 1971.

Verwerking

5 Je gaat oefenen met het formuleren van antwoorden.

a (t) Leg uit dat de stijgende welvaart ertoe leidde dat jongeren langer naar school konden gaan. Een deel van het antwoord is gegeven.

Doordat de welvaart steeg, ...

..... Daardoor

.....

b (t) Leg uit dat de stijgende welvaart ook op een andere manier bijdroeg aan het ontstaan van een jongerencultuur. Formuleer nu zelf het antwoord.

.....

.....

.....

.....

6 **a** Hieronder staan vier begrippen en omschrijvingen. Maak de juiste combinaties.

A	Amerikanisering ◯	◯ 1	Je eigen keuzes maken
B	Democratisering ◯	◯ 2	Meer inspraak krijgen
C	Individualisering ◯	◯ 3	Mode uit de VS navolgen
D	Secularisatie ◯	◯ 4	Niet meer geloven

b Gebruik bron 2 en 4. Bij welk begrip (A t/m D) uit vraag a passen deze bronnen? Leg je antwoord uit.

Bij begrip ....., want .....

.....

.....

.....

.....

.....

Bron 4 Krantenbericht uit 1973 over het gesprek tussen jongeren en koningin Juliana.

'Wij praatten en de koningin luisterde,' zei Bert Kooistra uit Stadskanaal. [...] 'We hebben allemaal onze mening kunnen zeggen. [...] Ik heb gezegd dat ik het belangrijk vind om de welvaart eerlijk te verdelen. De koningin zal dus wel begrepen hebben dat ik daarmee bedoelde dat zij evenveel moet verdienen als ik.'

7 Gebruik leertekst 3B van hoofdstuk 1.

a Vul de juiste jaartallen in.

– De eerste feministische golf begon rond

..... en eindigde rond

..... .

– De tweede feministische golf begon rond

..... en eindigde rond

..... .

b Gebruik paragraaf 2 van hoofdstuk 1. Vul de zin aan.

Het begrip 'emancipatie' past bij de tweede feministische golf, want .....

.....

.....

Examenvaardigheid

Continuïteit en verandering

8 *Gebruik bron 3.*

Stel, je onderzoekt hoe Nederlanders tussen 1950 en 1970 dachten over de rol van vrouwen in de Nederlandse samenleving. Bron 3 laat zien dat daarin rond 1970 iets veranderd was, maar ook dat iets hetzelfde was gebleven in vergelijking met de jaren 1950.

➔ Noem, met behulp van bron 3, iets wat **veranderde**.

➔ Noem, met behulp van bron 3, iets wat **hetzelfde bleef**.

Doe het zo:

Iets wat veranderde, is dat .....

.....

.....

.....

.....

Iets wat hetzelfde bleef, is dat .....

.....

.....

.....

.....

.....

Economie en politiek vanaf de jaren 1980

Leerdoel

- Je kunt beschrijven hoe Nederland vanaf 1980 veranderde op politiek en economisch gebied.

In de jaren 1970 kwam er een einde aan de economische groei. Er ontstond een langdurige economische crisis, waardoor vooral in de jaren 1980 veel mensen werkloos waren. In de jaren 1990 groeide de economie weer.

Oorzaken van de crisis

De economische crisis in de jaren 1970 en 1980 had twee oorzaken, die met elkaar te maken hadden:

- De lonen in Nederland waren hoog. Daardoor hadden bedrijven hoge kosten en waren Nederlandse producten duur. Nederlandse bedrijven konden daarom niet goed concurreren met bedrijven uit landen met lagere lonen. Sommige bedrijven verplaatsten hun fabrieken naar deze landen. Ook gingen ze investeren in automatisering: machines en later computers namen het werk van mensen over. Het gevolg was dat in Nederland veel mensen werkloos raakten.
- De verzorgingsstaat bleek erg duur. Door de hoge werkloosheid moest de regering veel geld uitgeven aan uitkeringen, terwijl er minder belastinggeld binnenkwam.

Uit de crisis komen

Om uit deze economische crisis te komen maakte de regering in de jaren 1980 afspraken met werkgevers en werknemers. Die samenwerking heet het **poldermodel**. De volgende afspraken werden gemaakt:

- De lonen werden verlaagd, zodat Nederland weer kon concurreren met het buitenland.
- Er werd bezuinigd op de verzorgingsstaat: uitkeringen gingen omlaag en de regels voor het krijgen van een uitkering werden strenger.

In de jaren 1990 bloeide de economie weer op en nam de werkloosheid snel af. Wel waren er in de industrie veel minder banen. Vooral de dienstensector groeide. Dat zijn banen bij de overheid, banken, in de ict, het onderwijs en de gezondheidszorg.

De macht terug bij het volk

Lange tijd stonden socialisten en liberalen lijnrecht tegenover elkaar. Vanaf de jaren 1980 werd de oude tegenstelling tussen socialisten en liberalen kleiner. Door het poldermodel gingen vakbonden juist samenwerken met ondernemers en de overheid. Ook in de regering werkten sociaaldemocraten en liberalen vaker samen. Vanaf de jaren 1990 voelde een groeiende groep mensen zich niet gehoord door de politiek. Zij hadden het idee dat politici niet opkwamen voor hun belangen. Hierdoor groeide het **populisme**. Dat is een politieke beweging die opkomt voor de belangen van het 'volk' en die zich afzet tegen zittende politici, die volgens hen niet goed naar het 'volk' luisteren.

Bron 5 Een politieagent protesteert tegen het plan van de regering om de lonen van ambtenaren met 3,5% te verlagen. (Foto uit 1983.)

Bron 6 Verkiezingsposter uit 1966.

Verwerking

9 Gebruik ook leertekst A en B.
Wat zijn twee overeenkomsten tussen de jaren 1950 en de jaren 1980?

- ☐ A De lonen werden laag gehouden.
- ☐ B De werkloosheid was bijna nul.
- ☐ C Er was een economische crisis.
- ☐ D Er werd bezuinigd op de verzorgingsstaat.
- ☐ E Regering, werkgevers en werknemers werkten samen.

10 (t) Wat betekent automatisering?

.....

.....

.....

11 **a** In de jaren 1980 bleek de verzorgingsstaat erg duur. Leg dat uit door de zinnen kloppend te maken.
In de jaren 1980 *daalde* / *steeg* de werkloosheid. Daardoor *daalde* / *steeg* het aantal uitkeringen en gaf de overheid *meer* / *minder* geld uit aan uitkeringen. Tegelijkertijd ontving de overheid *meer* / *minder* geld uit belastingen.

b Welke twee oplossingen kwamen er om de verzorgingsstaat minder duur te maken?

.....

.....

.....

c Om Nederland uit de crisis te krijgen, gingen de lonen omlaag.
Quincy zegt daarover: 'Het is niet logisch dat de vakbonden instemden met lagere lonen.'
Rosa zegt: 'De lage lonen waren uiteindelijk voordelig voor iedereen, ook voor de vakbonden.'
Geef voor beide uitspraken een argument.

– Argument Quincy: .....

.....

.....

.....

– Argument Rosa: .....

.....

.....

.....

.....

12 In de leertekst staat dat populistische partijen opkomen voor de belangen van het 'volk'.

a (t) Waarom staat het woord 'volk' tussen aanhalingstekens?

- ◯ A Het is niet duidelijk wie met het volk worden bedoeld.
- ◯ B Met het volk worden alleen arme mensen bedoeld.

b Gebruik bron 6. Iemand beweert: 'De Boerenpartij was misschien een populistische partij.'
Ondersteun die bewering met een onderdeel uit bron 6.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Examenvaardigheid

Oorzaak en gevolg

13 *Gebruik ook leertekst B.*
Twee ontwikkelingen:

1. In 1960 werkte 88% van de volwassen mannen, in 1980 was dat 68%.
2. In 1960 werkte 34% van de volwassen vrouwen, in 2020 was dat 60%.

➔ Wat was voor elke ontwikkeling een **oorzaak**?
Leg je antwoord uit.
Doe het zo:

Een oorzaak voor ontwikkeling 1 is .....

.....

....., waardoor .....

.....

Een oorzaak voor ontwikkeling 2 is .....

....., waardoor .....

.....

Ga naar de *Flitskaarten* en de *Test jezelf*.

§4 Internationale samenwerking

BASIS

Twee keer was er in het hart van Europa een grote oorlog begonnen: de Eerste Wereldoorlog en de Tweede Wereldoorlog. Veel mensen wilden een volgende grote oorlog voorkomen. Dat was een van de redenen waarom landen na 1945 steeds meer gingen samenwerken, binnen Europa en over de hele wereld.

A De Verenigde Naties

Leerdoel

- Je kunt beschrijven wat de Verenigde Naties willen bereiken en hoe de Veiligheidsraad werkt.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog kwam de Amerikaanse president Roosevelt met het plan om de Volkenbond te vervangen door een nieuwe organisatie die de wereldvrede moest handhaven. Veel landen steunden dit idee.

Oprichting

In 1945 werden de **Verenigde Naties (VN)** opgericht. Dat is een internationale organisatie waarin bijna alle landen van de wereld samenwerken om te zorgen voor vrede, welvaart en rechtvaardigheid. De VN helpen bijvoorbeeld bij de zorg voor vluchtelingen. Daarnaast houden ze in de gaten of landen belangrijke rechten van mensen respecteren, zoals de vrijheid van meningsuiting of het recht op onderwijs. Elk jaar komen regeringsleiders en presidenten van alle landen die lid zijn van de VN, bijeen in het VN-gebouw in New York. Na 1945 groeide het aantal landen dat lid was van de VN snel. Dat kwam doordat veel koloniën tussen 1945 en 1960 onafhankelijk werden.

Zorgen voor vrede

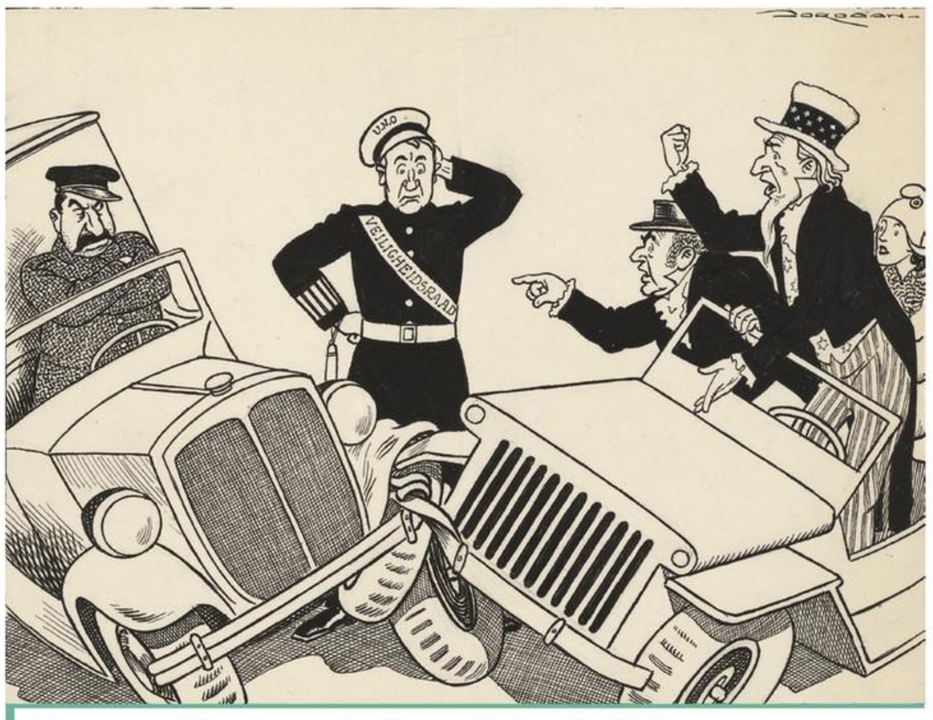
Een belangrijk onderdeel van de VN is de **Veiligheidsraad**. Deze raad van vijftien landen heeft als taak de vrede te bewaken. De raad komt bijeen als landen ruzie hebben en mag een land een straf opleggen, zoals een handelsverbod, of een VN-leger sturen. De raad bepaalt ook wat dat leger moet doen: vechten of toezien op orde en veiligheid.
De Veiligheidsraad heeft tien niet-permanente leden, die elke twee jaar wisselen. In de raad zitten ook vijf permanente leden. Deze vijf landen (de VS, Frankrijk, het Verenigd Koninkrijk, Rusland en China) zitten altijd in de Veiligheidsraad en hebben het **vetorecht**. Dat is het recht om 'nee' te zeggen tegen een besluit waardoor het niet wordt aangenomen, ook als een meerderheid vóór het besluit is.

Samenwerken is moeilijk

In praktijk blijkt de samenwerking tussen landen in de VN lastig. Tijdens de Koude Oorlog werkte de Veiligheidsraad bijvoorbeeld slecht: de Sovjet-Unie hield met het vetorecht westerse voorstellen tegen en omgekeerd. Maar ook na 1989 waren landen het vaak oneens. Daardoor traden de VN bij allerlei conflicten weinig daadkrachtig op en bleven de misdaden van allerlei leiders ongestraft.

Bron 1 Unicef, een VN-organisatie, ondersteunt een school in een vluchtelingenkamp in Turkije. In deze school krijgen dagelijks 1.266 Syrische kinderen onderwijs. (Foto uit 2015.)

Bron 2 Spotprent uit 1948. In de linker auto zit Stalin, in de rechter auto zie je mensen die het Verenigd Koninkrijk, de Verenigde Staten en Frankrijk voorstellen. Op de pet van de man in het midden staat 'VN' en op zijn sjerp 'Veiligheidsraad'.

Verwerking

1 Gebruik ook leertekst 4C van hoofdstuk 2.

a Vul de zinnen aan.

– De Volkenbond werd opgericht in ....., na de ..... Wereldoorlog.

– De VN werden opgericht in ....., na de ..... Wereldoorlog.

b Bedenk een reden waarom Nederland in 1945 lid werd van de VN.

.....

.....

.....

.....

.....

c Gebruik bron 1. Welk doel van de VN past bij de bron?

.....

.....

.....

.....

.....

2 Je gaat oefenen met het formuleren van antwoorden.

a (t) Gebruik bron 2 van de oriëntatie. Leg uit waarom veel landen in Afrika niet in 1945, maar later lid werden van de VN. Een deel van het antwoord is gegeven.

Veel landen in Afrika waren in 1945 ....., maar later .....

.....

.....

b (t) Gebruik paragraaf 2. Leg uit waarom landen als Litouwen en Letland niet in 1945, maar later lid werden van de VN. Formuleer nu zelf het hele antwoord.

.....

.....

.....

.....

3 **a** Vul de juiste getallen in.

In de Veiligheidsraad zitten ..... landen:

..... permanente leden en

..... niet-permanente leden.

b Gebruik bron 2 uit de oriëntatie en zo nodig een atlas. Schrijf op de juiste plek in de kaart de namen van de permanente leden van de Veiligheidsraad.

c Past de omschrijving bij de permanente leden (P) of de niet-permanente leden (N-P) van de Veiligheidsraad? Eén omschrijving past bij beide.

	P	N-P
Hebben vetorecht		
Zijn twee jaar lid		
Zitten altijd in de raad		
Zijn lid van de VN		

Examenvaardigheid

Spotprenten

4 *Gebruik bron 2.*

De prent gaat over een probleem van de Veiligheidsraad tijdens de Koude Oorlog.

➔ Noem het probleem dat wordt bedoeld.

➔ Leg uit, **zonder bron**, waarom de Veiligheidsraad dit probleem niet kon oplossen.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

B Het begin van samenwerking in Europa

Leerdoel

- Je kunt uitleggen waarom Europese landen gingen samenwerken in de EGKS en de EEG.

Frankrijk en Duitsland waren tot 1945 grote vijanden: ze wantrouwden elkaar. Vanaf 1945 gingen de landen stap voor stap steeds meer samenwerken en groeide het vertrouwen weer.

Redenen om samen te werken

Na de Tweede Wereldoorlog besloot een aantal landen in West-Europa met elkaar samen te werken op economisch gebied. Daar hadden ze drie redenen voor:

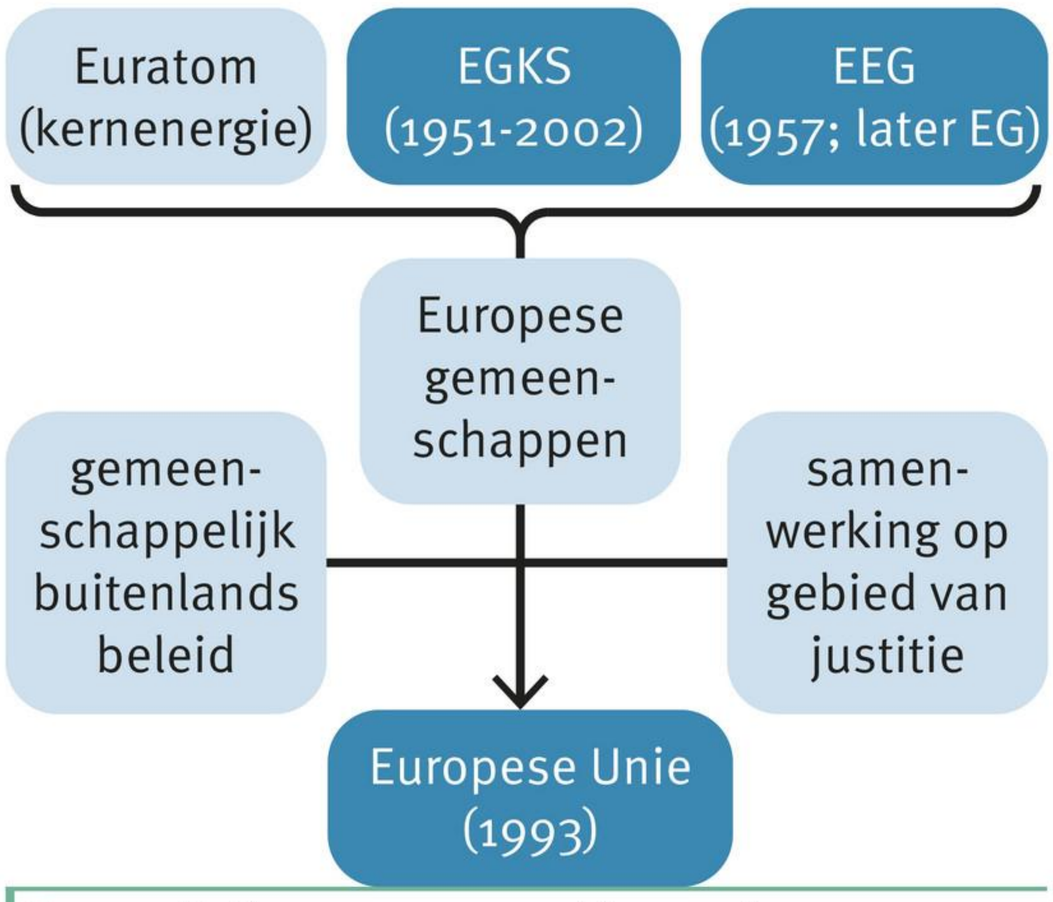
- Een nieuwe oorlog moest worden voorkomen.
- Europa lag in puin na de oorlog en de landen wilden hun economie snel opbouwen.
- De Verenigde Staten wilden een sterk Europa tegenover het communisme. Daarom eisten zij samenwerking tussen de Europese landen, in ruil voor Marshallhulp.

Samenwerken in kolen en staal

In 1951 richtten Nederland, België, Luxemburg, Italië, Frankrijk en West-Duitsland samen de **Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal (EGKS)** op. Kolen en staal waren belangrijke grondstoffen voor de wapenindustrie en de wederopbouw van Europa. De EGKS hield toezicht op de levering ervan. Ook golden voortaan voor alle kolen- en staalbedrijven dezelfde regels. Een groot voordeel van de samenwerking was dat een land niet stiekem een groot leger kon opbouwen. Daardoor groeide het vertrouwen en kon de Europese samenwerking worden uitgebouwd.

Nauwere economische samenwerking

De zes landen waren zo enthousiast over de samenwerking dat ze ook op het gebied van landbouw en handel wilden gaan samenwerken. Zij richtten daarom in 1957 nog een organisatie op: de **Europese Economische Gemeenschap (EEG)**. De zes landen wilden de handel stimuleren door een gemeenschappelijke markt te organiseren. Dat betekent dat bedrijven hun producten even makkelijk en volgens dezelfde regels in elk van de zes landen kunnen verkopen.
Zo'n gemeenschappelijke markt ontstond als eerste op het gebied van landbouw. De zes landen spraken af aan de buitengrenzen dezelfde invoerrechten op landbouwproducten te heffen, terwijl ze onderling geen belasting hieven over deze goederen. Ook werden boeren in de zes landen op dezelfde manier ondersteund met subsidies. Later kwamen er ook afspraken over andere producten en diensten.

Bron 3 De Europese samenwerking vanaf 1945.

Bron 4 In Hamburg (Duitsland) staan mensen in de rij voor voedsel. (Foto uit 1946.)

Verwerking

5 In de leertekst staan drie redenen waarom Europese landen gingen samenwerken.

a Welke twee redenen hadden te maken met de wederopbouw?

.....

.....

.....

b Welke reden had te maken met de Koude Oorlog? Leg je antwoord uit.

.....

.....

.....

.....

c Gebruik bron 4. Welke reden voor Europese samenwerking past bij de foto? Leg je antwoord uit.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

6 Gebruik bron 5.

a Zet een kruisje in de landen die in 1951 deelnamen aan de EGKS.

b Teken een lijn rond de buitengrenzen van de EEG in 1957.

c (t) Stel, de EEG hief op wortels invoerrechten van 10%. Wat betekent dat?

.....

.....

.....

.....

d Maak de zinnen kloppend.

Een Britse en een Nederlandse boer verkochten in 1960 elk wortels aan Duitse supermarkten. De Britse boer betaalde *wel* / *geen* invoerrechten en de Nederlandse boer *wel* / *niet*. De invoerrechten waren dus *nadelig* / *voordelig* voor de Britse boer.

Bron 5 Europa in de jaren 1950.

Examenvaardigheid

Tabel

7 *Gebruik bron 6.*

Twee Europese afspraken:

1. Alle bedrijven in een bepaalde sector hebben te maken met dezelfde regels.
2. Over bepaalde producten betalen de landen onderling geen invoerheffingen.

➔ Gaat bron 6 over een besluit van de EGKS of van de EEG? En gaat dit besluit, volgens de Limburgse mijnen, in tegen afspraak 1 of 2?

	EGKS of EEG?	Tegen afspraak
A	EGKS	1
B	EGKS	2
C	EEG	1
D	EEG	2

.....

Bron 6 In 1957 protesteerde de directie van de Limburgse steenkoolmijnen tegen een besluit van Europese bestuurders. Deze hadden besloten dat de Duitse regering mocht meebetalen aan een hoger pensioen voor Duitse mijnwerkers. In een krant stond daarover het volgende.

De Limburgse mijnen zijn op zich niet tegen de hogere pensioenen, maar zijn tegen de betaling ervan door de Duitse regering. Volgens de mijnen verbieden Europese regels zulke subsidie, omdat het leidt tot oneerlijke concurrentie.

Oefen meer in je *Oefenboek*.

Leerdoel

- Je kunt met een voorbeeld uitleggen dat landen binnen de EU nauwer gingen samenwerken, en uitleggen welke kritiek daarop kwam.

Steeds meer Europese landen kwamen bij de EEG. Na 2000 breidde de Europese samenwerking zich uit naar de Oost-Europese landen. De samenwerking was dus een groot succes, maar er kwam ook meer kritiek.

Samenwerking op meer gebieden

In 1993 werd besloten tot de oprichting van een nieuw samenwerkingsverband, de **Europese Unie (EU)**. De EU-landen gingen samenwerken op meer gebieden, zoals milieu en veiligheid. Ook werkten ze op economisch gebied nog nauwer samen. Twee belangrijke voorbeelden daarvan zijn:

- Een groot aantal EU-landen voerde in 2002 de **euro** in, een gemeenschappelijke Europese munt. De euro maakte de onderlinge handel nog gemakkelijker, doordat er geen geld meer gewisseld hoefde te worden.
- In de hele EU kwam er vrij verkeer van goederen, diensten, geld en personen. Dat betekent bijvoorbeeld dat je zonder extra kosten geld kunt overmaken aan bedrijven binnen Europa, en dat EU-burgers in alle EU-landen kunnen wonen en werken.

Het bestuur van de EU

Alleen landen die democratisch bestuurd worden, mogen lid worden van de EU. De EU is zelf ook een democratie. Er zijn drie belangrijke bestuursorganen:

- De **Europese Commissie** (EC) is het 'dagelijks bestuur', een soort regering van de EU. De EC bestaat uit 27 commissarissen, uit elke lidstaat één. Een commissaris doet wetsvoorstellen, voert besluiten uit en controleert of EU-leden zich aan de afspraken houden.
- Het **Europees Parlement** (EP) is de volksvertegenwoordiging van de EU. De burgers van EU-landen kiezen eens in de vijf jaar wie er namens hen in het Europees Parlement zitten. Het Europees Parlement besluit over Europese wetten en over de begroting. Ook controleert het of de Europese Commissie haar werk goed doet.
- Nadat het Europees Parlement over een wet heeft gestemd, moet de **Raad van Ministers** (RvM) ermee instemmen. Deze raad bestaat uit ministers uit alle lidstaten. Als er bijvoorbeeld een besluit over landbouw genomen moet worden, komen alle ministers van Landbouw samen.

Hoe gaat het verder met de EU?

De Europese landen zijn sinds 1945 steeds meer gaan samenwerken. Maar na 2000 nam de onvrede over de Europese Unie toe. Groot-Brittannië stapte zelfs uit de EU. Deze onvrede heeft onder andere de volgende oorzaken:

- De rijke landen dragen meer af aan de EU dan ze ontvangen aan EU-gelden. Voor minder rijke landen geldt het omgekeerde.
- Arbeiders uit minder rijke EU-landen komen werken in de rijkere EU-landen. Vooral mensen die werk doen waarvoor weinig scholing nodig is, moeten met deze arbeidsmigranten concurreren.
- Er bestaat een gevoel van een 'democratisch tekort': een gevoel dat de EU besluiten oplegt en dat burgers geen inspraak hebben.

Bron 7 Koningin Beatrix neemt de eerste Nederlandse euro in ontvangst. De staatssecretaris van Financiën kijkt toe.

Verwerking

8 **a** Schrijf het juiste jaartal op.

– Oprichting van de EU: .....

– Invoering van de euro: .....

b (t) In de EU is er vrij verkeer van goederen, diensten, geld en personen. Leg uit wat wordt bedoeld met 'vrij verkeer'.

- ◯ A Burgers van buiten de EU kunnen altijd een EU-land inreizen.
- ◯ B EU-landen betalen onderling dezelfde invoerrechten.
- ◯ C Tussen EU-landen kun je zonder hindernissen reizen of zaken doen.
- ◯ D Voor bedrijven in EU-landen gelden geen regels waaraan ze moeten voldoen.

9 **a** Is het een taak van de Europese Commissie (EC), het Europees Parlement (EP) of de Raad van Ministers (RvM)? Bij één item passen twee bestuursorganen.

	EC	EP	RvM
Nieuwe wetsvoorstellen schrijven			
Besluiten of een wet wordt aangenomen			
Aangenomen wetten uitvoeren			
Europese Commissie controleren			

b Vul de zinnen aan.

– De regeringen van lidstaten kunnen over EU-wetten stemmen in .....

.....

– Burgers van lidstaten hebben invloed op EU-wetten via .....

.....

c Sommige Europeanen vinden dat de EU niet echt democratisch is. Welk argument past daarbij?

- ◯ A Bij verkiezingen voor het Europees Parlement stemmen weinig burgers.
- ◯ B De Europese Commissie bestuurt de EU, niet het Europees Parlement.
- ◯ C Elke lidstaat moet zich aan EU-wetten houden, ook al is het land tegen.
- ◯ D Kleine landen hebben in het Europees Parlement minder macht dan grote.

Examenvaardigheid

Meningen

10 *Gebruik bron 8.*
Gebruik ook leertekst 3C.
➔ Leg met de bron uit dat de mening van Farage over de EU past bij nationalisme en bij populisme.
Doe het zo:

Zijn mening past bij nationalisme, want .....

.....

.....

Zijn mening past bij populisme, want .....

.....

.....

.....

.....

Bron 8 In 2020 hield de Britse politicus Nigel Farage een toespraak in het Europees Parlement over het vertrek van het Verenigd Koninkrijk uit de EU.

Als we handel en vriendschap binnen Europa willen, hebben we geen Europese Commissie nodig, geen Europese rechtbank en geen macht bij een Europees bestuur. Wij houden van Europa, we haten alleen de Europese Unie. Het gaat in tegen de democratie. [...] Mijn populisme heeft grote voordelen: geen geld meer naar de EU, geen Europese rechters, geen gemeenschappelijke visserijpolitiek, geen dwingelandij en opgelegde regels.

11 *Gebruik bron 8.*
Stel, je bent een voorstander van de EU. Je bent het niet eens met wat Farage in de toespraak zegt.
➔ Geef een argument tegen Farage.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Ga naar de *Flitskaarten* en de *Test jezelf*.

§5 De wereld vanaf 1990

BASIS

In 1991 hield de Sovjet-Unie op te bestaan en bleven de Verenigde Staten over als enige supermacht. Dat had grote gevolgen voor de verhoudingen tussen landen. Allerlei conflicten laaiden op en er ontstond verzet tegen de Amerikaanse macht. Ook de Europese Unie en het kleine Nederland moesten hun plek vinden in de wereld van na de Koude Oorlog.

A Globalisering

Leerdoel

- Je kunt met voorbeelden beschrijven dat de wereld door globalisering meer verbonden is, maar dat niet alle mensen daarvan voordeel hebben.

Tot 1945 overheersten de West-Europese landen veel gebieden in Afrika en Azië. Daar haalden ze grondstoffen vandaan en verkochten ze industrieproducten. Na 1945 werden bijna alle koloniën onafhankelijk, maar wereldwijd is de rijkdom nog steeds ongelijk verdeeld.

Sterker verbonden

Vanaf 1945 raakten landen over de hele wereld op politiek, economisch en cultureel gebied steeds sterker met elkaar verbonden. Dit heet **globalisering**.

- Op politiek gebied gingen landen samenwerken, bijvoorbeeld in de Verenigde Naties.
- Op economisch gebied zijn de economieën van landen sterker verbonden geraakt. Grote bedrijven hebben bijvoorbeeld vestigingen in landen over de hele wereld.
- Op cultureel gebied namen burgers overal op de wereld steeds meer van elkaar over, bijvoorbeeld door de uitvinding van de televisie. Vanaf de jaren 1990 wordt informatie nog sneller uitgewisseld door de komst van het internet.

Economische afhankelijkheid

Door globalisering hebben landen elkaar nodig.
Op economisch gebied zijn bedrijven in Europa bijvoorbeeld afhankelijk van grondstoffen uit Afrika of onderdelen uit Aziatische fabrieken. Omgekeerd is het rijke Europa een belangrijke afzetmarkt voor Afrikaanse boeren en Aziatische kleding, elektronica en andere producten.
Dat betekent niet dat landen evenveel voordeel hebben van globalisering. Mensen in de voormalige koloniën zijn gemiddeld veel armer dan inwoners van westerse landen. Vaak halen westerse landen of bedrijven er nog steeds goedkoop grondstoffen. Dat gebeurt soms in ruil voor politieke steun aan een leider van het land. De Verenigde Staten kopen bijvoorbeeld olie in Saudi-Arabië en steunen in ruil daarvoor al tientallen jaren de niet-democratische bestuurders van dat land.
In een aantal Aziatische landen is de welvaart wel sterk gegroeid. Japan, Zuid-Korea en China bouwden zelf een industrie op. De economie van China zal binnenkort groter zijn dan die van de Verenigde Staten.

Politieke afhankelijkheid

Om grote problemen op te lossen hebben landen elkaar nodig. Om bijvoorbeeld klimaatverandering tegen te gaan moeten alle landen minder broeikasgassen uitstoten. Landen moeten daarover afspraken maken. Andere problemen zijn oorlog en armoede, waardoor wereldwijd tientallen miljoenen mensen op de vlucht zijn. Oorlog of armoede in één land heeft dus gevolgen voor veel meer landen. Daarom maken landen bijvoorbeeld afspraken over de opvang van vluchtelingen en de bestrijding van armoede.

Bron 1 Treinpersoneel bij de spoorlijn tussen havenstad Mombasa en Nairobi, de hoofdstad van Kenia. Kenia leende voor de aanleg geld bij China; een Chinees bedrijf bouwde de spoorlijn. (Foto uit 2019.)

Verwerking

1 **a** (t) Maak de juiste combinaties.

A	Afhankelijk	◯	◯ 1 Gebonden
B	Afzetmarkt	◯	◯ 2 Kopers van je product
C	Grondstoffen	◯	◯ 3 Onbewerkt materiaal
D	Onafhankelijk	◯	◯ 4 Zelfstandig

b Onderstreep in de leertekst de zin waarin het begrip 'dekolonisatie' wordt omschreven. Gebruik zo nodig de begrippenlijst van hoofdstuk 4.

2 In maart 2021 kwam een gigantisch containerschip zes dagen vast te zitten in het Suezkanaal. Daardoor ontstond de duurste file op aarde: honderden schepen vanuit de hele wereld kwamen stil te liggen, met aan boord goederen ter waarde van miljarden euro's.

a Leg uit dat dit voorbeeld past bij globalisering.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

b Leg uit dat dit voorbeeld ook laat zien dat landen economisch afhankelijk zijn.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

3 Gebruik bron 1.

a Bedenk om welke reden Kenia de spoorlijn niet aanlegt met Keniaanse bedrijven en eigen geld.

.....

.....

.....

.....

b Bedenk voor China een voordeel van het aanleggen van de spoorlijn.

.....

.....

.....

.....

.....

Examenvaardigheid

Onderzoek doen

4 *Gebruik bron 2.*

➔ Leg uit of de bron bruikbaar is voor een onderzoek naar globalisering op **cultureel**, **economisch** of **politiek** gebied.

Doe het zo:

Op *cultureel* / *economisch* / *politiek* gebied, want

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Bron 2 Het Amerikaanse tijdschrift *Time* riep in 2020 de Koreaanse K-popband BTS uit tot belangrijkste entertainer van het jaar wereldwijd. BTS verkocht in dat jaar twee miljoen tickets voor een online show, die via internet te zien was.

Leerdoel

- Je kunt uitleggen waarom in de jaren 1990 nationalisme in Europa en de politieke islam in het Midden-Oosten populair werden, en een gevolg daarvan noemen.

Het einde van de Koude Oorlog zorgde voor grote veranderingen in Europa. Het leek alsof de Amerikaanse manier van leven – met vrijheid, democratie en kapitalisme – had 'gewonnen'. Maar al snel kwam de macht van de Verenigde Staten onder druk te staan.

Europa

Sinds 1989 heeft Europa grote veranderingen doorgemaakt.
Een eerste belangrijke verandering was de groei van de EU doordat Oost-Europese landen aansloten. Dat kon omdat deze landen geen satellietstaten van Rusland meer waren en democratieën waren geworden. Met steun van de EU wilden deze landen hun economieën moderniseren. De Oost-Europese landen sloten zich ook aan bij de NAVO: ze werden bondgenoot van de Verenigde Staten. Zo wilden ze zich beschermen tegen Rusland.
Een tweede verandering was dat het nationalisme in Europa oplaaide. Tijdens de Koude Oorlog bestond er in Oost-Europa geen vrijheid van meningsuiting. In veel landen was ook het uiten van nationalistische gevoelens verboden. Na 1989 eisten verschillende volken een eigen staat. Tsjechoslowakije viel bijvoorbeeld uiteen in Tsjechië en Slowakije. In Joegoslavië ontstond een burgeroorlog tussen de verschillende volken.

De VS en het Midden-Oosten

De Verenigde Staten waren niet overal populair. In het Midden-Oosten bijvoorbeeld groeide de afkeer van dat land. Dat had een aantal oorzaken:

- De VS steunden verschillende ondemocratische leiders, die vaak weinig deden tegen armoede.
- De VS steunden Israël. Veel inwoners van het Midden-Oosten vinden de stichting van dat land onwettig en onrechtvaardig.
- Sommige leiders en inwoners van landen in het Midden-Oosten namen de westerse manier van leven over. Anderen zagen dit als oorzaak van allerlei problemen in hun land. Volgens hen zou een betere samenleving ontstaan als mensen de islamitische leefregels beter zouden naleven.

Als gevolg van deze ontwikkelingen groeide in het Midden-Oosten de populariteit van de **politieke islam**. Deze beweging wil dat de samenleving wordt bestuurd volgens een bepaalde, strenge uitleg van de islam.

De aanslagen van 9/11

Een klein aantal aanhangers van de politieke islam werd steeds radicaler en ging over tot **terrorisme**. Dat is het gebruik van geweld om mensen angst aan te jagen en zo politieke doelen te bereiken. Aanhangers van de politieke islam pleegden vanaf de jaren 1990 een reeks van aanslagen. De meeste aanslagen vonden plaats in het Midden-Oosten en maakten slachtoffers onder moslims. Maar sommige waren ook gericht op het Westen, zoals de aanslagen op 11 september 2001 (ook wel: 9/11), toen in de VS bijna 3.000 mensen omkwamen. In reactie op deze aanslagen begonnen de Verenigde Staten een 'oorlog tegen het terrorisme' en vielen ze onder meer Afghanistan binnen.

Bron 3 De Amerikaanse president Barack Obama bezoekt koning Salman bin Abdulaziz van Saudi-Arabië in 2015.

Verwerking

5 Gebruik ook bron 1 en 2 uit de afsluiting.
Je gaat oefenen met het formuleren van antwoorden.

a (t) Vergelijk de situatie in Oost-Europa vóór 1989 met de situatie in 2010. Noem een politiek verschil. Een deel van het antwoord is gegeven.
Vóór 1989 waren de meeste landen in Oost-Europa

.....,

maar in 2010 waren zij .....

.....

b (t) Noem nog een politiek verschil. Formuleer nu zelf het hele antwoord.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

c Nam de macht van Rusland tussen 1991 en 2004 toe of af? Leg je antwoord uit.

.....

.....

.....

.....

6 Gebruik bron 1 en 2 uit de afsluiting.

a Noem drie landen die ontstonden uit het voormalige Joegoslavië.

.....

.....

b Leg uit dat nationalisme een oorzaak was voor het uiteenvallen van Joegoslavië.

.....

.....

.....

7 **a** Wat willen aanhangers van de politieke islam bereiken?

.....

.....

.....

b Volgens de VN is vrijheid van godsdienst een basisrecht van mensen. Leg uit dat aanhangers van de politieke islam dat recht afwijzen.

.....

.....

.....

c Zijn alle aanhangers van de politieke islam terroristen? Leg je antwoord uit.

.....

.....

.....

d De volgende zinnen gaan over aanslagen door aanhangers van de politieke islam. Zijn deze zinnen juist of onjuist?
– De meeste aanslagen vinden plaats in het Westen: *juist* / *onjuist*
– Moslims zijn vrijwel nooit slachtoffer van deze aanslagen: *juist* / *onjuist*
– In 2001 pleegden terroristen een aanslag in de VS: *juist* / *onjuist*

8 Geef bij de gebeurtenissen het juiste jaartal. Soms moet je voor het examen ook de maand en dag kennen: die staan er hier al bij.

– Het einde van de Koude Oorlog: .....

– Terroristische aanslagen in de VS:

11 september .....

Examenvaardigheid

Meningen

9 *Gebruik bron 3. Gebruik ook leertekst A.*
Mees en Rick hebben een discussie over het bezoek van president Obama aan Saudi-Arabië. Mees vindt dat de VS door hun relatie met Saudi-Arabië tegen hun eigen waarden ingaan. Rick vindt die relatie wel begrijpelijk, als je kijkt naar de economische belangen van de VS.
➔ Geef voor beide meningen een argument.
Doe het zo:

Argument voor de mening van Mees: .....

.....

.....

Argument voor de mening van Rick: .....

.....

.....

Leerdoel

- Je kunt uitleggen hoe in Nederland een multiculturele samenleving is ontstaan en welke verschillende opvattingen hierover bestaan.

Door globalisering hebben mensen meer mogelijkheden om zich overal ter wereld te vestigen. Daardoor is in veel landen een **multiculturele samenleving** ontstaan. Dat is een samenleving waarin groepen mensen met verschillende culturen samenleven. Dit wordt ook wel een **pluriforme samenleving** genoemd.

Migratie naar Nederland

Tot 1945 kwamen vooral migranten uit Europa naar Nederland, maar vanaf 1945 kwamen er ook migranten uit andere werelddelen. In Nederland zijn er vier belangrijke groepen migranten.

- Honderdduizenden mensen uit de vroegere koloniën Nederlands-Indië en Suriname vestigden zich in Nederland, nadat deze koloniën onafhankelijk werden. Ze maakten zich zorgen over hun toekomst in het onafhankelijke Indonesië of Suriname.
- Veel gastarbeiders vestigden zich in de jaren 1970 definitief in Nederland en lieten hun vrouw en kinderen overkomen. De meesten werkten toen al jarenlang in Nederland.
- Vanaf de jaren 1990 steeg het aantal mensen dat op de vlucht was voor oorlog of vervolging. Deze mensen zochten veiligheid in Nederland.
- Ongeveer de helft van alle migranten in Nederland komt uit een ander EU-land.

Een veranderde samenleving

In de jaren 1970 en 1980 veranderden vooral oude wijken in de grote steden snel. Daar werden veel migranten gehuisvest, zoals Surinamers en gastarbeiders met hun gezinnen. De oorspronkelijke bewoners vonden het moeilijk dat 'hun' omgeving snel verdween. In de wijken ontstonden allerlei sociale problemen. Daarvoor waren meerdere oorzaken.

- Tot in de jaren 1980 vond de regering inburgering niet nodig. Zij ging ervan uit dat gastarbeiders terugkeerden naar hun land van herkomst of 'vanzelf' wel inburgerden. Veel gastarbeiders spraken daardoor weinig Nederlands.
- Tijdens de crisis in de jaren 1980 raakten veel gastarbeiders werkloos. Zij hadden vaak weinig scholing en vonden niet makkelijk nieuw werk.

Rond 1990 veranderde het beleid van de overheid. Nieuwe migranten waren voortaan verplicht de Nederlandse taal te leren. Ook ging de overheid meer doen om discriminatie op de arbeidsmarkt tegen te gaan. De achterstand van migranten en hun kinderen bestaat nog steeds, maar wordt op veel gebieden kleiner.

Anti-migratiepartijen

In reactie op het ontstaan van een multiculturele samenleving werden partijen opgericht die tegen immigratie waren. Deze partijen waren vaak populistisch en keerden zich soms ook tegen de islam. Een voorbeeld is de partij die Pim Fortuyn rond 2000 oprichtte. Hij vond dat de multiculturele samenleving was mislukt. Dat sommige groepen migranten gemiddeld lager opgeleid bleven en ook minder verdienden, zag hij daarvan als bewijs. Ook vond hij dat vooral islamitische migranten en hun kinderen zich te weinig aanpasten aan de Nederlandse cultuur.

Bron 4 Vier migranten hebben hun zwemdiploma gehaald. (Foto uit 2019.)

Verwerking

10 **a** Gebruik leertekst 4C van hoofdstuk 4. Sommige Indonesiërs hadden tussen 1945 en 1949 tegen de nationalisten van Soekarno gevochten. Bedenk waarom zij in 1949 naar Nederland moesten komen.

b Gebruik leertekst 3A. Wat was voor gastarbeiders een reden om naar Nederland te komen?

11 Gebruik bron 4.

a Leg uit dat de bron een goed voorbeeld is van een multiculturele samenleving.

b De pluriforme samenleving bestaat uit veel verschillende groepen met een eigen cultuur. Wat is **geen** voorbeeld van een cultuurgroep?

- ◯ A Aanhangers van voetbalclub De Graafschap.
- ◯ B Alle jongens van 10 jaar.
- ◯ C Leden van de Protestantse Kerk in Nederland.
- ◯ D Mensen van Antilliaanse afkomst.

12 Pim Fortuyn wilde de Nederlandse grenzen sluiten.

a Leg uit tegen welke afspraak binnen de EU dit ingaat.

b Gebruik zo nodig leertekst 3C. Wat is populisme?

c Gebruik bron 5. Leg met behulp van de bron uit dat Fortuyn een populist was.

Bron 5 Pim Fortuyn stelt vóór de Tweede Kamerverkiezingen van 2002 de kandidaten van zijn partij voor. Een fragment uit die toespraak.

Nederland moet een echt levendige democratie worden van en voor gewone mensen. [We moeten] afscheid [nemen] van de democratie die we nu kennen en waarin een kleine groep partijen zonder ons over ons beslist. Onze mensen gaan voor een nieuw geluid in de Nederlandse politiek zorgen.

Examenvaardigheid

Ordenen

13 *Gebruik bron 6.*

➔ In welke tijd moet je dit verhaal van Wafa al Ali plaatsen?

- ◯ A In de jaren 1960.
- ◯ B In de jaren 1980.
- ◯ C Kort na 1989.
- ◯ D Kort na 2001.

Bron 6 Fragment uit het Jeugdjournaal. Wafa al Ali (11 jaar) vertelt over hoe ze werd gepest op haar basisschool in Winterswijk.

Ik zat naast een jongen in de klas en die fluisterde in mijn oor: 'Terrorist.' Ik vertelde het even later aan mijn meester en die nam mij niet serieus. Toen moest ik huilen. [...] Op het [journaal] zeiden ze [...] dat het Osama bin Laden was [die verantwoordelijk was voor 9/11], de meest gezochte terrorist van de wereld. En hij was moslim. Dat vond ik best wel erg, want dan denken mensen zeker dat ik ook slecht ben. Als één moslim slecht is, dan wil het niet zeggen dat alle andere moslims ook slecht zijn.

Oefen meer in je *Oefenboek*.

Ga naar de *Flitskaarten* en de *Test jezelf*.

Afsluiting

Samenvatten

§1 • De Koude Oorlog

Westblok — TEKST 1A EN 1C

1945: West-Europa komt in de ..... invloedssfeer.
Kenmerken:
- bestuur: .....
- economie: .....

Hulp van VS bij wederopbouw.
Dit heet: .....

De VS willen zo communisme indammen. Dat heet de ..... politiek.

Duitsland verdeeld — TEKST 1B EN 1C

1948-1949: .....

Twee gevolgen:
1 .....
.....
2 .....
.....

1961: .....
.....
.....

Oostblok — TEKST 1A EN 1C

1945: Oost-Europa komt in de ..... **invloedssfeer.**
Kenmerken:
- bestuur: .....
- economie: .....

Oost-Europa krijgt van de SU *wel / geen* hulp bij de wederopbouw.

Er ontstaan twee opstanden:
1 In 1956 in .....
2 In 1968 in .....

§2 • Het einde van de Koude Oorlog

Wapenwedloop — TEKST 2A

Tussen de ..... en de .....

Wapenwedloop zorgt voor veiligheid, want .....
.....
.....

Wapenwedloop zorgt voor gevaar, bijv. in 1962 tijdens de .....

Hervormingen van Gorbatsjov — TEKST 2B

Gorbatsjov bestuurt de SU vanaf 19.....

Binnenlandse hervormingen:
1 .....
2 .....
3 Meer democratie

Buitenlandse hervormingen:
1 Met VS praten over
.....
2 Geen militaire hulp meer aan
.....

Gevolgen hervormingen — TEKST 2C

Oost-Europa
1989: .....
.....

Duitsland
1989: .....
1990: .....

Sovjet-Unie
1990-1991: .....
.....
1991: .....
.....

§3 • Nederland na 1945

1945 - 1960

TEKST 3A

Economische veranderingen

Snelle wederopbouw

Oorzaak 1:

.....

Oorzaak 2:

.....

Tekort aan arbeidskrachten

Gevolg 1:

.....

.....

Gevolg 2:

.....

.....

Opbouw verzorgingsstaat

Ingevoerd onder minister-president:

.....

1960 - 1980

TEKST 3B

Mensen willen meer eigen keuzes maken. Dit heet: .....

Bijv. jongerenculturen, zoals:

.....

Drie veranderingen:

- Meer inspraak =

.....

- Ontkerkelijking =

.....

- Invloed zuilen neemt af =

.....

Bijv. tweede feministische golf

Feministen eisen veranderingen, bijv.:

- School:

.....

- Werk:

.....

- Gezin:

.....

1970 - 1990

TEKST 3C

Economische veranderingen

Economische crisis

Oorzaak 1:

.....

Oorzaak 2:

.....

Uit de crisis komen, jaren 1980

Poldermodel = afspraken tussen:

.....

.....

Afspraak 1: .....

.....

Afspraak 2: .....

.....

Economische groei, jaren 1990

Veel groei in ..... sector

Politieke verandering

Opkomst van het .....

in de jaren 1990

§4 • Internationale samenwerking

De VN
TEKST 4A

Opgericht in: 19.....

Taak van de Veiligheidsraad:

.....

Geen veto:

.....

wisselende leden

Wel veto:

..... vaste leden.

Dat zijn: .....

.....

.....

EGKS en EEG
TEKST 4B

Samenwerking begint in de jaren 19.....

De EGKS werkt samen op het gebied van:

.....

Doel: .....

.....

De EEG werkt samen op het gebied van:

.....

EU
TEKST 4C

Opgericht in: 19.....

- Meer landen
- Werkt ook samen op het gebied van: .....

.....

- 2002: invoering .....

Dagelijks bestuur door:

.....

Besluiten over wetten door:

- .....
- .....

§5 • De wereld vanaf 1990

Globalisering
TEKST 5A

Dat betekent: .....

.....

Economie:

.....

.....

Cultuur:

.....

.....

Politiek:

.....

.....

Nieuwe machtsverhoudingen
TEKST 5A EN 5B

VS

- Macht neemt direct na 1989 *af / toe*.
- 11-9-2001:

.....

.....

Rusland

Macht neemt na 1989 *af / toe*.

Midden-Oosten

Groei ..... islam

Nederland en de wereld
TEKST 5C

Groepen migranten na 1945:

- .....

.....

- .....
- .....
- .....

Nederland wordt een

.....

.....

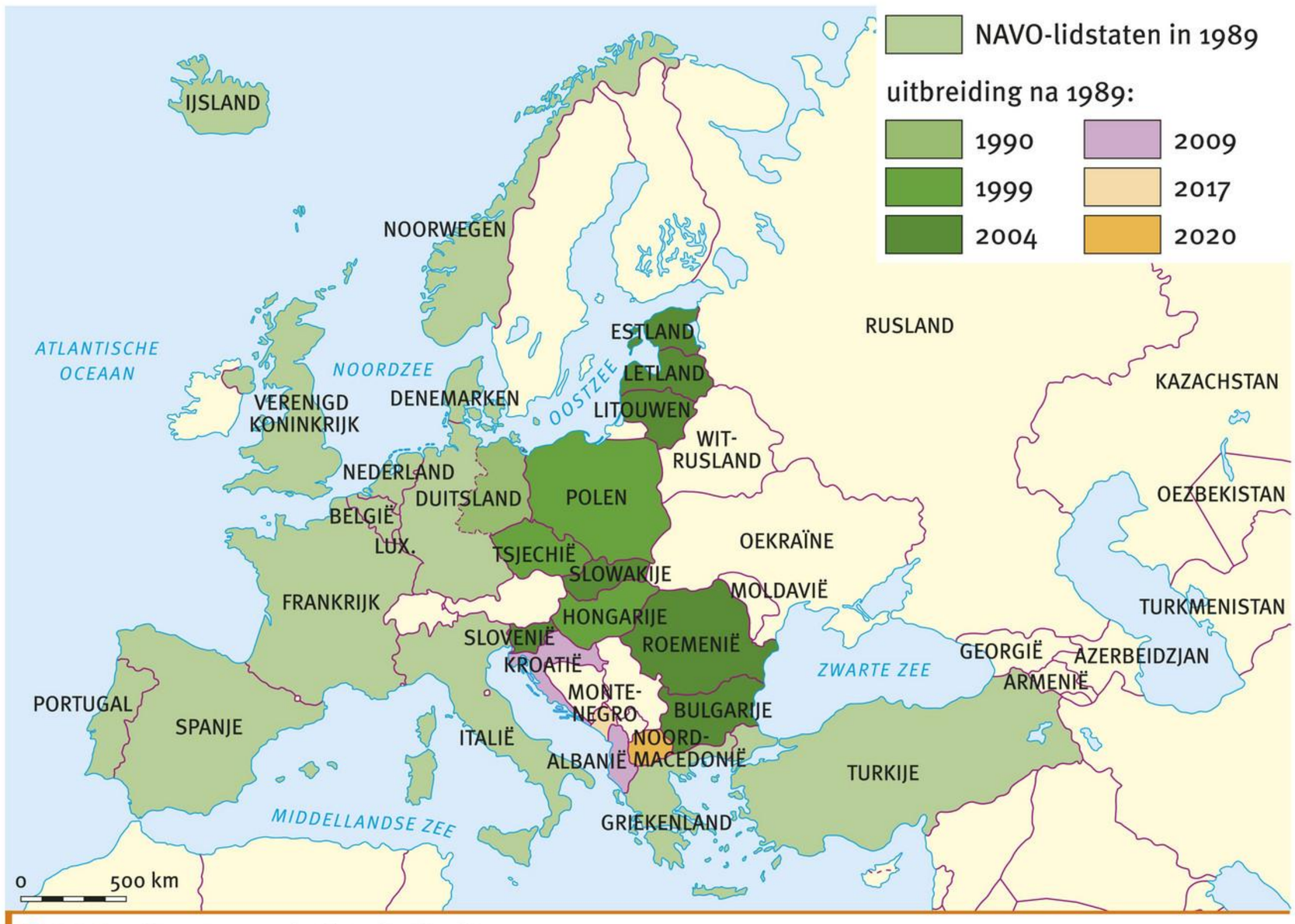
samenleving.

Overzicht van de stof

Kaarten

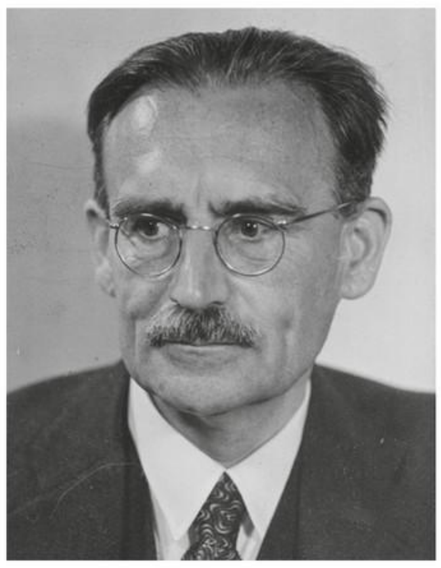

Bron 1 Europa tijdens de Koude Oorlog (in 1960).

Bron 2 Europa na de Koude Oorlog.

Personen

Willem Drees
Sociaaldemocraat en premier van Nederland. In de jaren 1950 begon zijn regering met de opbouw van een verzorgingsstaat.

Willem Drees had de crisis van de jaren 1930 meegemaakt. Toen hij na de Tweede Wereldoorlog minister-president werd, was hij vóór lage lonen, zodat de Nederlandse economie kon groeien. Hij voerde ook allerlei uitkeringen in, om armoede te voorkomen. Zijn sociaaldemocratische partij werkte daarvoor samen met de katholieke partij.

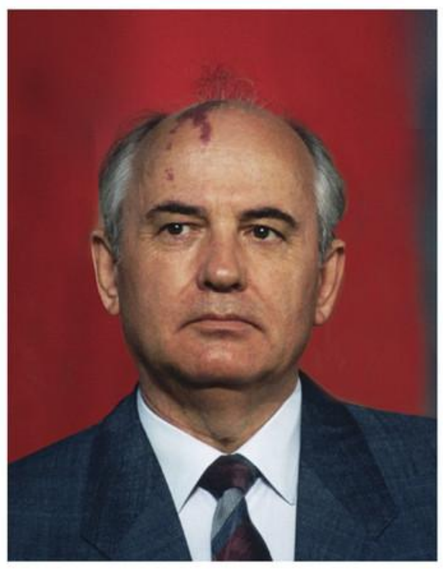
Ronald Reagan
Amerikaanse president. Hij sprak eind jaren 1980 met de Sovjet-Unie over ontwapening.

Toen Ronald Reagan president werd, stak hij eerst flink meer geld in de ontwikkeling van nieuwe wapens. Later sprak hij met de Russische leider Gorbatsjov over de vermindering van het aantal atoomwapens. Onder andere door die afspraken beëindigden Reagan en Gorbatsjov de wapenwedloop en de Koude Oorlog.

Nikita Chroesjtsjov
Leider van de Sovjet-Unie tijdens de Hongaarse Opstand in 1956, de bouw van de Berlijnse Muur in 1961 en de Cubacrisis in 1962.

Nikita Chroesjtsjov volgde Stalin op. De hoop dat er onder zijn bestuur meer vrijheid zou komen, verdween na de Hongaarse Opstand. Chroesjtsjov gaf de regering van de DDR toestemming voor de bouw van de muur rond West-Berlijn en wilde kernraketten op Cuba plaatsen, wat leidde tot de Cubacrisis.

Michael Gorbatsjov
Leider van de Sovjet-Unie. Hij kwam met grote hervormingen die leidden tot de Val van de Berlijnse Muur en het einde van de Koude Oorlog in 1989.

Michael Gorbatsjov zag dat grote hervormingen nodig waren om de Sovjet-Unie te redden. Hij stond meer openheid (glasnost) toe. Ook kwam er iets meer vrijheid in de economie (perestrojka). Hij onderhandelde met de Amerikaanse president Reagan over ontwapening en gaf geen militaire hulp meer aan de Oostbloklanden.

John F. Kennedy
President van de Verenigde Staten tijdens de bouw van de Berlijnse Muur in 1961 en de Cubacrisis in 1962.

John F. Kennedy was president van de VS van 1961 tot 1963. In die jaren liepen de spanningen in de Koude Oorlog hoog op. Tijdens de Cubacrisis onderhandelde hij met de SU. Na de bouw van de Berlijnse Muur maakte Kennedy met de woorden ‘Ich bin ein Berliner’ duidelijk dat de VS West-Berlijn zouden blijven steunen. Kennedy werd in 1963 vermoord.

Pim Fortuyn
Een Nederlandse politicus die (in 2002) een nieuwe partij oprichtte. Zijn partij was tegen immigratie en tegen de islam.

Volgens Pim Fortuyn was de multiculturele samenleving mislukt. Hij trok met die mening veel aandacht en zijn partij kreeg veel steun. Fortuyn werd in mei 2002 vermoord in Hilversum, vlak voor de Tweede Kamerverkiezingen.

Controleer jezelf

§1 De Koude Oorlog

- Ik kan beschrijven hoe in Europa kort na 1945 een Westblok en een Oostblok ontstonden.
- Ik kan de oorzaken en gevolgen noemen van de Blokkade van Berlijn.
- Ik kan uitleggen waarom bij mensen in het Oostblok meer onvrede was dan bij mensen in het Westblok, en welke gevolgen dit had.

§2 Het einde van de Koude Oorlog

- Ik kan uitleggen dat de wapenwedloop voor veiligheid zorgde, maar ook kon leiden tot gevaarlijke situaties.
- Ik kan beschrijven welke vijf hervormingen Gorbatsjov doorvoerde.
- Ik kan uitleggen welke gevolgen de hervormingen van Gorbatsjov hadden in Oost-Europa en de Sovjet-Unie.

§3 Nederland na 1945

- Ik kan beschrijven wat er tussen 1945 en 1960 in Nederland veranderde op economisch en politiek gebied.
- Ik kan beschrijven wat er in de jaren 1960 en 1970 in Nederland veranderde in de positie van jongeren en vrouwen.
- Ik kan beschrijven hoe Nederland vanaf 1980 veranderde op politiek en economisch gebied.

§4 Internationale samenwerking

- Ik kan beschrijven wat de Verenigde Naties willen bereiken en hoe de Veiligheidsraad werkt.
- Ik kan uitleggen waarom Europese landen gingen samenwerken in de EGKS en de EEG.
- Ik kan met een voorbeeld uitleggen dat landen binnen de EU nauwer gingen samenwerken, en uitleggen welke kritiek daarop kwam.

§5 De wereld vanaf 1990

- Ik kan met voorbeelden beschrijven dat de wereld door globalisering meer verbonden is, maar dat niet alle mensen daarvan voordeel hebben.
- Ik kan uitleggen waarom in de jaren 1990 nationalisme in Europa en de politieke islam in het Midden-Oosten populair werden, en een gevolg daarvan noemen.
- Ik kan uitleggen hoe in Nederland een multiculturele samenleving is ontstaan en welke verschillende opvattingen hierover bestaan.

Jaartallen

1945	Einde van de Tweede Wereldoorlog Begin van de Koude Oorlog
1956	Hongaarse Opstand
1961	Bouw van de Berlijnse Muur
1962	Cubacrisis
1968	Praagse Lente
1989	Val van de Berlijnse Muur Einde van de Koude Oorlog
1990-1991	Sovjet-Unie valt uit elkaar
1991	Sovjet-Unie wordt opgeheven
1993	Oprichting van de EU
11 september 2001	Aanslagen in de Verenigde Staten
2002	Invoering van de euro

Begrippen

§1 De Koude Oorlog

invloedssfeer
Een gebied dat onder grote invloed staat van een ander land.

communisme
Een politieke stroming. Communisten streven naar een samenleving waarin iedereen gelijk is.

Oostblok
De Oost-Europese landen die tijdens de Koude Oorlog in de Russische invloedssfeer lagen.

satellietstaat
Een land dat volledig afhankelijk is van een ander land. Bijvoorbeeld: tijdens de Koude Oorlog waren de Oost-Europese landen volledig afhankelijk van de Sovjet-Unie.

kapitalisme
Economie waarin ondernemers winst willen maken, er concurrentie bestaat en er privébezit is.

Westblok
De West-Europese landen die tijdens de Koude Oorlog in de Amerikaanse invloedssfeer lagen.

IJzeren Gordijn
De zwaarbewaakte grens tussen het Oostblok en het Westblok.

Koude Oorlog
De periode van vijandschap tussen het kapitalistische Westen en het communistische Oosten (1945-1989), waarbij geen grote oorlog tussen deze blokken ontstond.

Blokkade van Berlijn
Het afsluiten van alle toegangswegen tot West-Berlijn door Stalin (1948-1949).

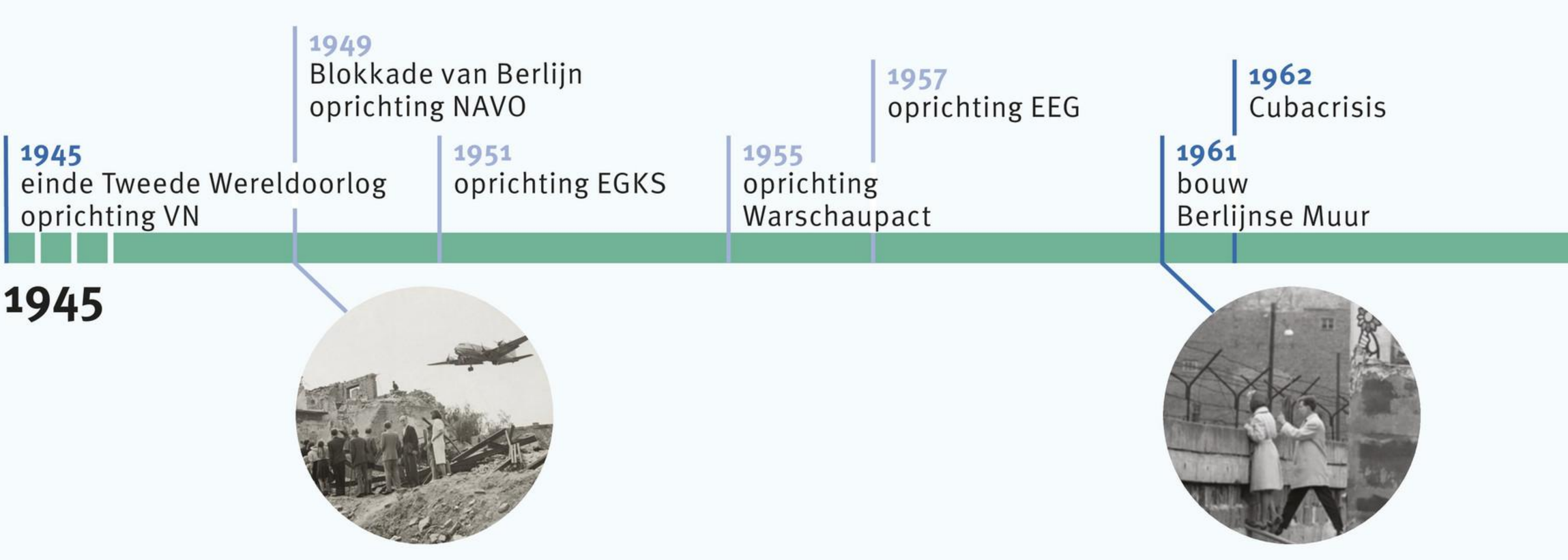
NAVO
Een militair bondgenootschap van de Verenigde Staten, Canada en West-Europese landen.

Warschaupact
Een militair bondgenootschap tussen de Sovjet-Unie en de communistische landen in Oost-Europa.

Marshallplan
De economische steun van de Verenigde Staten aan landen in Europa, na de Tweede Wereldoorlog.
containmentpolitiek
De Amerikaanse politiek die moest voorkomen dat het communisme zich verder verspreidde.
Berlijnse Muur
Een muur rondom West-Berlijn, gebouwd door de regering van de DDR.

§2 Het einde van de Koude Oorlog
Cubacrisis
De grote spanningen tussen de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten, toen de Sovjet-Unie raketten op Cuba wilde plaatsen.
perestrojka
Een grote verandering in de communistische economie in de SU: de regering bepaalde niet meer alles in de economie en burgers mochten kleine bedrijven bezitten.
glasnost
Russisch voor 'openheid'. Een grote verandering op politiek gebied in de SU waardoor er meer vrijheid kwam om je mening te geven en kritiek te uiten.
Val van de Berlijnse Muur
Het opengaan van de grens tussen West- en Oost-Berlijn.
Duitse hereniging
De vereniging van Oost-Duitsland en West-Duitsland tot één land.

§3 Nederland na 1945
wederopbouw
Het herstel van de schade die de Tweede Wereldoorlog had veroorzaakt.
gastarbeiders
Arbeidskrachten uit het buitenland die tijdelijk naar Nederland kwamen om te werken.
consumptiemaatschappij
Een maatschappij waarin veel mensen luxeproducten kunnen kopen.
verzorgingsstaat
De overheid zorgt ervoor dat burgers een inkomen hebben en zorg krijgen, als ze dat nodig hebben.
amerikanisering
De beïnvloeding van een cultuur door de Amerikaanse cultuur.
jongerencultuur
De eigen stijl, houding en opvattingen van een groep jongeren.
individualisering
Niet de groep waarbij iemand hoort, maar het individu (de persoon zelf) bepaalt steeds meer wat goed voor hem of haar is.
democratisering
Als mensen meer inspraak krijgen, bijvoorbeeld in het bestuur, een organisatie of het gezin.
secularisatie
Steeds minder mensen zijn gelovig en gaan naar de kerk. Ook wel: ontkerkelijking.
ontzuiling
De invloed van de zuilen neemt af.
tweede feministische golf
Feministen voerden actie in de jaren 1960 en 1970 om bestaande rollenpatronen te doorbreken en om te zorgen voor meer rechten voor vrouwen.
poldermodel
Samenwerking tussen de regering, werkgevers en werknemers om afspraken te maken.
populisme
Een politieke beweging die opkomt voor de belangen van het 'volk' en die zich afzet tegen zittende politici, die niet goed naar het 'volk' zouden luisteren.

Tijdbalk

§4 Internationale samenwerking

Verenigde Naties (VN)
Een internationale organisatie waarin bijna alle landen van de wereld samenwerken om te zorgen voor vrede, welvaart en rechtvaardigheid.

Veiligheidsraad
Onderdeel van de VN dat als taak heeft de vrede te bewaken en dat militair mag ingrijpen. De raad heeft vijf permanente en tien niet-permanente leden.

vetorecht
Het recht om 'nee' te zeggen tegen een besluit waardoor het niet wordt aangenomen, ook als een meerderheid vóór het besluit is.

Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal (EGKS)
Samenwerking van zes Europese landen op het gebied van kolen en staal (vanaf 1951).

Europese Economische Gemeenschap (EEG)
Samenwerking van een groeiend aantal Europese landen op economisch gebied (vanaf 1957).

Europese Unie (EU)
Samenwerking van een groot aantal Europese landen op verschillende gebieden vanaf 1993.

euro
De gemeenschappelijke Europese munt die vanaf 2002 gebruikt wordt in een groot aantal EU-landen.

Europese Commissie
Het dagelijks bestuur van de Europese Unie.

Europees Parlement
Volksvertegenwoordiging van de Europese Unie.

Raad van Ministers
Vergadering waaraan uit elke EU-lidstaat één minister deelneemt, namelijk de minister die verantwoordelijk is voor het te behandelen onderwerp.

§5 De wereld vanaf 1990

globalisering
Landen over de hele wereld raken op politiek, economisch en cultureel gebied steeds sterker met elkaar verbonden.

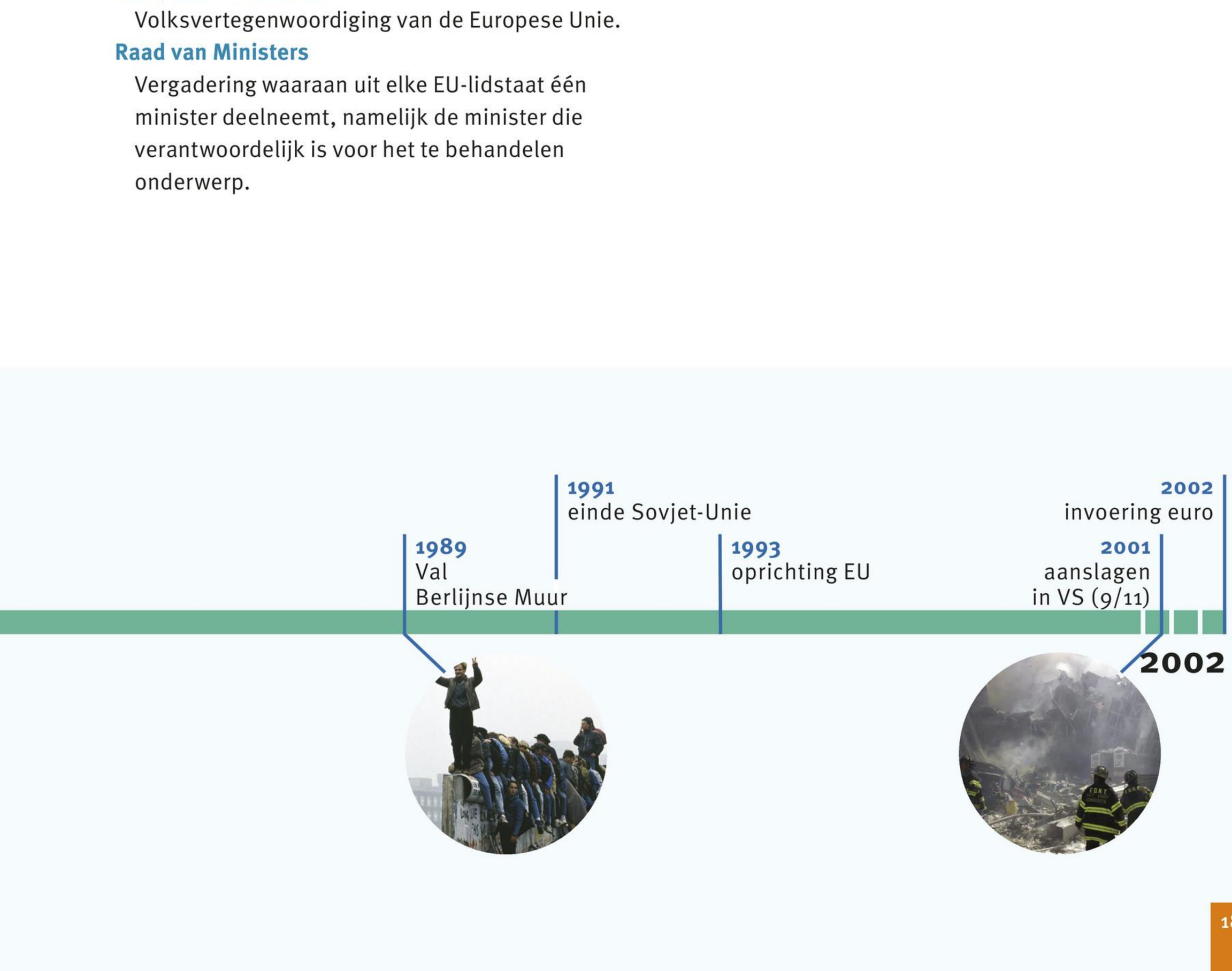
politieke islam
Een politieke beweging die wil dat de samenleving wordt bestuurd volgens een bepaalde, strenge uitleg van de islam.

terrorisme
Het gebruik van geweld om mensen angst aan te jagen en zo politieke doelen te bereiken.

multiculturele samenleving
Samenleving die bestaat uit groepen mensen met verschillende culturen. Ook wel: pluriforme samenleving.

pluriforme samenleving
Samenleving die bestaat uit groepen mensen met verschillende culturen. Ook wel: multiculturele samenleving.

Ga naar de *Flitskaarten*, de *Test jezelf* en de *oefentoets*.

Overzicht examenvaardigheden

Ordenen

Om gebeurtenissen uit het verleden te **ordenen**, delen we de tijd op in stukken: een aantal eeuwen of jaren die bij elkaar horen, bijvoorbeeld omdat mensen in die tijd op ongeveer dezelfde manier leefden. Soms moet je gebeurtenissen of bronnen in de juiste **volgorde** zetten, van vroeger naar later. Je moet dan zo precies mogelijk bepalen wanneer iets heeft plaatsgevonden. Bij bronnen doe je dat zo:

1 Bekijk of lees de bron zorgvuldig, lees het bronbijschrift en de eventuele toelichting
2 Zoek in de bron een gebeurtenis of ontwikkeling die je kent uit de leerstof. Bedenk welke jaartal bij die gebeurtenis of ontwikkeling past
3 Gebruik dit jaartal om de bron in de juiste tijd te plaatsen.

Continuïteit en verandering

Bij het vak geschiedenis onderzoek je wat veranderde en wat er hetzelfde bleef (continuïteit). Sommige veranderingen zijn plotseling (**schoksgewijs**), andere zijn langzaam (**geleidelijk**).
Je kijkt vaak naar veranderingen op een bepaald gebied. Er zijn de volgende gebieden:

- **politiek-bestuurlijk**: alles wat te maken heeft met hoe in een land de macht verdeeld is, hoe het bestuur georganiseerd is en hoe wetten gemaakt en gecontroleerd worden;
- **economisch**: alles wat te maken heeft met de manier waarop mensen in hun levensonderhoud voorzien;
- **cultureel**: alles wat te maken heeft met de ideeën van mensen, hun gewoonten, hun geloof, kunst en wetenschap;
- **sociaal**: alles wat te maken heeft met de verschillen tussen groepen mensen in rijkdom, macht en aanzien.

Oorzaak en gevolg

Een oorzaak verklaart waarom iets gebeurt; een gevolg komt voort uit een gebeurtenis. Je kunt verschillende oorzaken en gevolgen onderscheiden.

- Er zijn economische, politiek-bestuurlijke, culturele en sociale oorzaken en gevolgen.
- Een **directe** oorzaak (of **aanleiding**) leidt meteen tot een gebeurtenis; een **indirecte** oorzaak leidt met een tussenstap tot een gebeurtenis.
- Een gevolg op **korte termijn** is direct merkbaar; een gevolg op **lange termijn** wordt pas later duidelijk.
- Een gevolg waarvan mensen wilden dat het gebeurde, is een **bedoeld** gevolg. Een gevolg dat onverwacht is of niet met opzet gebeurt, is **onbedoeld**.
- Een gebeurtenis heeft altijd meerdere oorzaken. Sommige oorzaken waren van grote invloed, andere hadden minder invloed op de gebeurtenissen erna. De eerste zijn belangrijker (**meer belang**) dan de laatste (**minder belang**).

Meningen

Je begrijpt dat mensen in het verleden niet allemaal dezelfde mening hadden over gebeurtenissen in hun tijd. Soms kun je dat verklaren met behulp van hun **standplaatsgebondenheid**. Daarmee bedoelen we dat hun opvattingen, ervaringen en persoonlijke eigenschappen invloed hebben op hoe zij gebeurtenissen ervaren. Denk bijvoorbeeld aan nationaliteit, geslacht, leeftijd, godsdienst, normen en waarden of kennis.

Als je je mening geeft over mensen of gebeurtenissen in het verleden, onderbouw je je mening altijd met argumenten. Daarbij houd je rekening met de volgende zaken:

- **waarden**: mensen in het verleden vonden andere zaken belangrijk in hun leven dan wij nu;
- **normen**: in samenlevingen bestonden andere leefregels dan in onze tijd;
- **opvattinge**n: mensen vroeger hadden andere meningen of ideeën dan mensen nu;
- **kennis**: mensen in het verleden wisten niet hetzelfde als wij nu.

Je bent je ook bewust van je eigen standplaatsgebondenheid.

Onderzoek doen

Een onderzoek naar het verleden begint altijd met een vraag. Er zijn drie soorten onderzoeksvragen:

- Een **beschrijvende** vraag: je wilt weten wat er is gebeurd of hoe mensen in het verleden leefden.
- Een **verklarende** vraag: je vraagt naar oorzaken van iets uit het verleden (waarom).
- Een **waarderende** vraag: je gaat iets uit het verleden beoordelen.

Bronnen geven informatie over het verleden. Bij een onderzoek heb je bronnen nodig.
Een bron is **bruikbaar** als deze informatie geeft over het juiste onderwerp (wie en/of wat), de juiste tijd (wanneer) en de juiste plaats (waar).
Een bron is **betrouwbaar** als de informatie in de bron klopt. Je let dan op:

- wanneer de bron is gemaakt (kort of lang na de gebeurtenis);
- wie de bron heeft gemaakt (ooggetuige of niet, standplaatsgebondenheid van de maker);
- met welk doel de bron is gemaakt.

Een bron is **representatief** als deze een goed voorbeeld is voor de groep die je onderzoekt.

Spotprenten

In een spotprent geeft iemand zijn mening over een persoon of gebeurtenis. De volgende stappen helpen je om een spotprent te begrijpen.

STAP 1 Bronbijschrift lezen
Lees het bronbijschrift. Wanneer en door wie is de prent gemaakt?
STAP 2 Prent bekijken
Bekijk de spotprent en lees de toelichting. Wat doen de mensen of figuren? Welke kleren dragen ze? Welke spullen hebben ze bij zich? Staat er tekst in de prent?
STAP 3 Inhoud herkennen
Waar gaat de prent over? Aan welke gebeurtenis of ontwikkeling kun je deze koppelen? Wat weet je daarover?
STAP 4 Prent begrijpen
Wat wordt bespot? Wat wordt negatief, wat positief getoond? Zie je een overdrijving of een tegenstelling? Welke persoon of groep wordt belachelijk gemaakt?
STAP 5 Boodschap
Wat wil de tekenaar met deze spotprent zeggen? Gebruik al je antwoorden bij de vorige stappen.

Propaganda

Een propagandaprent wil een politieke boodschap overbrengen en heeft als doel om de mening van een grote groep mensen te beïnvloeden. De volgende stappen helpen je om een propagandaprent te begrijpen.

STAP 1 Door wie en voor wie?
Lees het bronbijschrift en bekijk de bron. Wie heeft deze bron gemaakt en voor welke groep is de bron gemaakt?
STAP 2 Inhoud herkennen
Vergelijk de bron met je kennis uit de leertekst. Wat is het onderwerp van de bron en wat weet je daarover?
STAP 3 De boodschap
Propaganda heeft altijd een politieke boodschap. Welke boodschap wil de maker van deze bron geven? Hoe zie je dat in de tekst of op de afbeelding?

Tabel

In een tabelvraag beantwoord je twee meerkeuzevragen in één keer. Geef eerst bij elk van de vragen het juiste antwoord en bepaal dan welk antwoord in de tabel juist is.

Begrippen in samenhang

Bij deze vraag formuleer je zelf een antwoord op een open vraag. Je moet daarbij het verband uitleggen tussen twee of drie begrippen.

Kaarten

Op het examen moet je landen en gebieden uit de leerstof op een kaart kunnen aanwijzen. Je moet dus weten waar belangrijke landen uit het verleden lagen.

Register

A

aanleiding ... 192
aanpassingspolitiek ... 96, 110
algemeen kiesrecht ... 16, 39
amendement, recht van ... 30, 40
amerikanisering ... 166, 188
Anschluss ... 92, 109
antisemitisme ... 86, 109, 128, 145
appeasementpolitiek ... 92, 109
Arnhem, Slag om ... 126, 145
asmogendheden ... 116, 144

B

bedoeld gevolg ... 192
Berlijn, Blokkade van ... 154, 187
Berlijnse Muur ... 156, 188
Berlijnse Muur, Val van de ... 162, 188
beschrijvende vraag ... 193
betrouwbare bron ... 193
beurskrach ... 84, 109
Blitzkrieg ... 116, 144
Blokkade van Berlijn ... 154, 187
bondgenootschap ... 50, 74
bron, betrouwbare ... 193
bron, bruikbare ... 193
bron, representatieve ... 193
bruikbare bron ... 193
budget, recht van ... 30, 40

C

caoutchouc-artikel ... 22, 39
capitulatie ... 122, 145
censuskiesrecht ... 16, 39
censuur ... 56, 75
centralen ... 50, 74
coalitie ... 28, 40
collaboratie ... 124, 145
collectivisatie ... 98, 110
communisme ... 64, 75, 98, 110, 152, 187
concentratiekamp ... 90, 109
Conferentie van München ... 92, 109
confessionalisme ... 16, 39
constitutionele monarchie ... 10, 38
consumptiemaatschappij ... 164, 188
containmentpolitiek ... 156, 187
Cubacrisis ... 158, 188
cultureel gebied ... 192

D

Dawesplan ... 82, 109
D-day ... 120, 145
dekolonisatie ... 134, 146
democratisering ... 166, 188
deportatie ... 130, 146
dictatuur ... 88, 109
directe oorzaak ... 192
discriminatie ... 39
distributiestelsel ... 60, 75, 126, 145
districtenstelsel ... 12, 39
Dodendraad ... 62, 75
dolkstootlegende ... 80, 108
duikbotenoorlog, onbeperkte ... 66, 75
Duitse bezetting ... 122, 145
Duitse hereniging ... 162, 188

E

economisch gebied ... 192
economische crisis ... 84, 109
eerste feministische golf ... 24, 39
emancipatie ... 20, 39
Engeland, Slag om ... 116, 144
enquête, recht van ... 30, 40
euro ... 174, 189
Europees Parlement ... 174, 189
Europese Commissie ... 174, 189
Europese Economische Gemeenschap (EEG) ... 172, 189
Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal (EGKS) ... 172, 189
Europese Unie (EU) ... 174, 189
evenredige vertegenwoordiging ... 26, 40

F

fascisme ... 94, 110
Februaristaking ... 124, 145
feminisme ... 24, 39
feministische golf, eerste ... 24, 39
feministische golf, tweede ... 166, 188
financiële gelijkstelling van openbaar en bijzonder onderwijs ... 26, 40
Führerprincipe ... 86, 109

G

gastarbeiders ... 164, 188
geallieerden (tijdens de Eerste Wereldoorlog) ... 50, 74
geallieerden (tijdens de Tweede Wereldoorlog) ... 118, 145
geleidelijke verandering ... 192
gelijkschakeling ... 90, 109, 122, 145
Gestapo ... 90, 109
gevolg, bedoeld ... 192
gevolg, korte termijn ... 192
gevolg, lange termijn ... 192
gevolg, onbedoeld ... 192
glasnost ... 160, 188
globalisering ... 176, 189
grondrechten ... 10, 38
grondrechten, klassieke ... 32, 40
grondrechten, sociale ... 32, 40
grondwet ... 10, 38
Grote Terreur ... 100, 110

H

handelsbelemmeringen ... 60, 75
Heim ins Reich ... 92, 109
Holocaust ... 130, 146
Hongerwinter ... 126, 145

I

IJzeren Gordijn ... 152, 187
Imperialisme, modern ... 46, 74
indirecte oorzaak ... 192
individualisering ... 166, 188
indoctrinatie ... 90, 109
industriële revolutie ... 18, 39
inflatie ... 82, 108
initiatief, recht van ... 30, 40
Interbellum ... 80, 108
interpellatie, recht van ... 30, 40
invloedssfeer ... 152, 187

J

Japanse bezetting ... 136, 146
jongerencultuur ... 166, 188

K

kapitalisme ... 152, 187
kennis ... 192
kiesrecht, algemeen ... 16, 39
kiesrecht, census- ... 16, 39
klassieke grondrechten ... 32, 40
korte termijn, gevolg ... 192
Koude Oorlog ... 152, 187
Kristallnacht ... 128, 145

L

lange termijn, gevolg ... 192
Lebensraum ... 92, 109
liberalisme ... 16, 39
loopgraven ... 54, 75
Luxemburgse kwestie ... 14, 39

M

macht, rechterlijke 32, 40
macht, uitvoerende 32, 40
macht, wetgevende 32, 40
Marshallplan 156, 187
meer belang, oorzaak 192
militarisme 48, 74, 86, 109
minder belang, oorzaak 192
ministeriële verantwoordelijkheid 12, 38
modern imperialisme 46, 74
monarchie, constitutionele 10, 38
multiculturele samenleving 180, 189

N

Nationaalsocialistische Beweging (NSB) 96, 110
Nationaalsocialistische Duitse Arbeiderspartij (NSDAP) 86, 109
nationalisme ... 46, 74, 86, 109, 134, 146
NAVO 187
Neurenberger rassenwetten 128, 145
neutraal 58, 75
niet-aanvalsverdrag 102, 110
normen 192

O

onbedoeld gevolg 192
onbeperkte duikbotenoorlog 66, 75
onderwijs, financiële gelijkstelling van openbaar en bijzonder 26, 40
onschendbaar 12, 38
ontzuiling 166, 188
oorzaak, directe 192
oorzaak, indirecte 192
oorzaak, meer belang 192
oorzaak, minder belang 192
Oostblok 152, 187
Operatie Barbarossa 118, 144
Operatie Market Garden 126, 145
oppositie 28, 40
opvattingen 192
ordenen 192

P

Pacificatie van 1917 ..... 26, 39
parlement 10, 38
parlementair stelsel 12, 39
parlementaire democratie 26, 40, 80, 108
Pearl Harbor 118, 145
perestrojka 160, 188
persoonsbewijs 124, 145
persoonsverheerlijking 86, 109
planeconomie 98, 110
pluriforme samenleving 180, 189
poldermodel 168, 188
politiek-bestuurlijk gebied 192
politieke Islam 178, 189
politionele acties 138, 146
populisme 168, 188
propaganda 56, 75

R

Raad van Ministers 174, 189
rassenleer 128, 145
razzia 130, 146
recht van amendement 30, 40
recht van budget 30, 40
recht van enquête 30, 40
recht van initiatief 30, 40
recht van interpellatie 30, 40
rechterlijke macht 32, 40
rechtsstaat 32, 40, 122, 145
referendum 28, 40
regering 10, 38
regering in ballingschap 122, 145
representatieve bron 193
Republiek Indonesië 136, 146
Republiek van Weimar 80, 108
Russische Revolutie 64, 75

S

SA 90, 109
satellietstaat 152, 187
schoksgewijze verandering 192
schoolstrijd 18, 39
secularisatie 166, 188
showproces 100, 110
Slag om Arnhem 126, 145
Slag om Engeland 116
Slag om Stalingrad 118, 145
sociaal gebied 192
sociale grondrechten 32, 40
sociale kwestie 18, 39
sociale wetten 18, 39
socialisme 16, 39
soevereiniteit 138, 146
Spoorwegstaking 126, 145
SS 90, 109
staatshoofd 12, 38
Stalingrad, Slag om 118, 145
stalinisme 100, 110
standplaatsgebondenheid 192

T

terrorisme 178, 189
totale oorlog 56, 75
totalitaire staat 90, 100, 109, 110
tweede feministische golf 166, 188
tweefrontenoorlog 50, 74, 120, 145

U

uitvoerende macht 32, 40

V

Val van de Berlijnse Muur 162, 188
Veiligheidsraad 170, 189
verandering, geleidelijke 192
verandering, schoksgewijze 192
Verdrag van Versailles 68, 75, 80, 108
Verenigde Naties (VN) 170, 189
verklarende vraag 193
Versailles, Verdrag van ... 68, 75, 80, 108
verstedelijking 18, 39
verzet 145
verzorgingsstaat 164, 188
verzuiling 20, 39
vetorecht 170, 189
vijandbeeld 56, 75
vijfjarenplannen 98, 110
volgorde 192
Volkenbond 68, 75
Von Schlieffenplan 50, 75
vraag, beschrijvende 193
vraag, verklarende 193
vraag, waarderende 193
vrouwenkiesrecht 24, 39

W

waarden 192
waarderende vraag 193
wapenstilstand 66, 75
wapenwedloop 48, 74
Warschaupact 154, 187
wederopbouw 164, 188
werkverschaffingsproject 96, 110
Westblok 152, 187
wetgevende macht 32, 40

Colofon

ONTWERP OMSLAG

Studio Struis

ONTWERP BINNENWERK

SKON Creative Communications, Eindhoven
i.s.m. Uitgeverij Malmberg, 's-Hertogenbosch

OPMAAK

Crius Group

CARTOGRAFIE

Van Oort redactie en kartografie, Almere

TECHNISCH TEKENWERK

Sittrop Grafisch Realisatie Bureau, Rotterdam
Marjolein Luiken

BUREAUREDACTIE

Nelly van de Mortel, Deurne

BEELDVERWERVING

Beeldbalie, Utrecht

OVER HET OMSLAG

Op de voorkant van dit boek zie je Amerikaanse soldaten aan boord van een schip. De Eerste Wereldoorlog is afgelopen en ze zijn op weg naar huis. De soldaten worden de 'Harlem Hellfighters' genoemd, want de meesten komen uit Harlem, een wijk in New York. Ze hebben in de Franse loopgraven hard gevochten tegen de Duitsers. Ze verwachten daarom als helden te worden behandeld, maar de thuiskomst is een teleurstelling.

In de Verenigde Staten is namelijk veel racisme. Op veel plekken wonen en werken zwarte Amerikanen gescheiden van witte Amerikanen, net zoals deze zwarte soldaten gescheiden van witte soldaten hebben moeten vechten. Ondanks hun inzet in de oorlog worden de teruggekeerde zwarte soldaten nog steeds als minderwaardige mensen behandeld. Zo lukt het ze vaak niet om werk te vinden. Sommigen vinden zelfs dat zwarte mensen helemaal niet in het leger hadden mogen vechten. Pas in 2015 krijgt Henry Johnson, de beroemdste soldaat van de 'Harlem Hellfighters' en dan al lang dood, de hoogste Amerikaanse medaille voor zijn dapperheid in 1918.

BRONVERMELDING

Omslag

Pictorial Press Ltd / Alamy / Imageselect

Binnenwerk

AKG Images: p. 66; Alamy: p. 73, 112, 143; – Lebrecht Music and Arts Photo Library: p. 143; Amsterdam Museum: p. 11, 12, 36; ANP: p. 29, 36, 73, 186; – Erald Van Der Aa: p. 32; – AP Images: p. 120, 148; – DPA: p. 79; – Rob Engelaar: p. 44; – Lex van Lieshout: p. 28; – Annemiek Mommers: p. 180; – Raymond Rutting: p. 174; – Spaarnestad: p. 134; – Robin Utrecht: p. 8, 25, 29, 36; Atlas van Stolk, Leo Jordaan: p. 170; Atria: p. 166; Beeldbank WO2 – NIOD: p. 96, 124, 126, 130, 136, 137; BPK, Deutsches Historisches Museum: p. 90; Bridgeman: p. 68, 94, 102; British Cartoon archive, University of Kent / David Low: p. 102; Bundesarchiv: p. 76, 82, 88; Collectie Museon Den Haag: p. 60, 136; Corbis, Bettman: p. 186; – Wally McNamee: p. 186; – Peter Turnley: p. 186; Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen, Rijksuniversiteit Groningen: p. 167; Fotoarchief Hengelo: p. 96; Getty Images: p. 92, 99, 107, 120, 121, 143, 158; – Anne Frank Fonds Basel: p. 143; – Bettman: p. 156; – Régis Bossu: p. 162; – Corbis: p. 55; – DPA: p. 84; – Albert Harlingue / Roger-Viollet: p. 107, 143; – Heritage Images: p. 98, 128; – Hulton Archive: p. 54, 86, 132; – George De Keerle: p. 160; – Laski Diffusion: p. 100; – NurPhoto / Artur Widak: p. 115; – Roger Viollet Collection: p. 50; – Rykoff Collection: p. 154; – Sygma/Alain Nogues: p. 162; – Three Lions: p. 82; – C.E. Turner: p. 48; – Ullstein Bild: p. 80; – Universal History Archive: p. 80, 107, 129; – VWPics / Sergi Reboredo: p. 130; Groninger Archieven: p. 22; ImageSelect, Alamy: p. 87, 94, 118, 151, 172, 178; – / Margaret Bourke-White: p. 100; – / Claudia Wiens: p. 170; Imperial War Museum: p. 56, 64; Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis: p. 15, 123; – Alphons: p. 15; – Albert Hahn: p. 27; Jan-Paul Kuit: p. 21; Koninklijke Bibliotheek: p. 24, 123, 143; Library of Congress: p. 42, 48, 66, 68, 156, 186; – Jack Chitham: p. 155; Marjolein Luiken: p. 104, 105, 182, 183, 184; Museum de Fundatie, Jan Sluijters: p. 60; Nationaal Archief, Collectie Spaarnestad / Het Leven / fotograaf onbekend: p. 24, 58; – Rob Croes: p. 167; – Fotocollectie Anefo / Hans Peters: p. 166; – Fotocollectie Anefo / Willem van de Poll: p. 126; – Fotocollectie Dienst voor Legercontacten Indonesië: p. 138; National Archive, London: p. 116; Nederlands Fotomuseum, Violetta Cornelius: p. 124; Noordhoff Uitgevers, J.H. Isings: p. 10; onbekend: p. 26, 47, 52, 107; Van Oort redactie en kartografie: p. 45, 46, 51, 54, 72, 78, 106, 114, 135, 142, 150, 152, 163, 173, 185; Reclamearsenaal: p. 20, 23; Reuters, Thomas Mukoya: p. 176; Rex, Steve Wood: p. 189; Rijksmuseum, Otto Eerelman: p. 6; – Uit het leven van koning Gorilla, Sicco Ernst Willem Roorda van Eysinga, 1897: p. 14; Shutterstock: p. 158; Sittrop Grafisch Realisatie Bureau: p. 6, 9, 12, 29, 34, 38, 42, 70-71, 74, 76, 108, 112, 140-141, 144, 148, 172, 188; Spaarnestad: p. 37, 61, 62, 73, 164; – Het Leven / fotograaf onbekend: p. 117; – J. van Rhijn: p. 37; Sputnik: p. 65; Stadsarchief Amsterdam: p. 18; Stadsarchief Rotterdam: p. 122; Theater Instituut Nederland: p. 14; Time Magazine, Mok Jung Wook: p. 177; United States Holocaust Memorial Museum, courtesy of Joseph Eaton: p. 132; University of Nottingham: p. 119; Verlag Berger: p. 73; Yad Vashem, Stadtarchiv Wuerzburg: p. 90

ISBN 978 94 020 7389 8

Release 5.0, elfde oplage

MALMBERG

Alle rechten voorbehouden. Geen tekst- en datamining toegestaan. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16b Auteurswet 1912 j° het Besluit van 20 juni 1974, St.b. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, St.b. 471, en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

©2025 Malmberg 's-Hertogenbosch.

Ondanks vele inspanningen is het de uitgever misschien niet gelukt alle rechthebbenden te achterhalen. Wie denkt rechthebbende te zijn, kan zich wenden tot de uitgever.

MAX

Je mag dit boek houden.
Handig als naslagwerk.

Je mag in dit boek schrijven
en aantekeningen maken.

Je hebt ook toegang tot
de online leeromgeving.

AUTEURS

Sanne van den Dries
Pia Fruytier
Katja Krediet
Greetje Ligthart
Nadya Molenaar
Judith Tadema
Stefan Voeten

EINDREDACTIE

Katja Krediet
Judith Tadema

MET MEDEWERKING VAN

Gerard Rozing

Release 5.0

MIX
Papier | Ondersteunt
verantwoord bosbeheer
FSC® C172387

ISBN 978 94 020 7389 8

9 789402 073898
599349-11

MALMBERG